

KORPORATIV MUNOSABATLARNING
huquqiy asoslari

24

“DARKNET” NIMA?
tushuncha va mohiyat

31

HUQUQIY TA'LIM –
ustuvor yo'nalish

36

O'RINDOSHLIK ASOSIDAGI
ISHNI HUQUQIY TARTIBGA SOLISH:
savollar va javoblar

39

ISH BERUVCHI
endi shartnomani bekor qila oladi

44

JINOYAT ISHLARI BO'YICHA SUDLARDA
ma'muriy huquqbuzarlik bilan bog'liq
ishlarini ko'rib chiqish masalalari

48

DAVLAT XARIDLARIDAGI
jinoiyatlar yuzasidan taftish
o'tkazishning xususiyatlari

51

58

“OTAMGA OG'IRROQ
JAZO BERING”

62

SO'Z ERKINLIGI MAS'ULIYATI

Navro'z – bahor darvozasi

Quyosh yigirma birinchi martda shimoliy yarim sharga – Qo'zi (hamal) burjiga o'tadi. Shu kuni kecha bilan kunduz vaqti har ikkala yarim sharda tenglashadi. Ayni shu kun shimoliy yarim sharda bahorgi tengkunlik – yilboshi, Navro'z deb ataladi. Navro'z quyosh taqvimiga ko'ra, Markaziy Osiyo hududida yangi yilning birinchi kuni hisoblanadi. Ko'klamning kelishi bilan bog'liq Navro'zga o'xshash bayramni xitoyliklar fevral oyida, Yevropa xalqlari may oyi avvalida kutib olishadi.

360 gradus

21-martdan boshlab kun uzayadi. Kunduzning yoyilib, kengayishini ifodalovchi “yoz” (yozilmoq, uzaymoq, kengaymoq ma’no-larida) bu mavsumga ham bo’lgan.

Aksincha, tunning uzayib, kunduzning qisqarishi – “qish” (qisilmoq, siqilmoq, toraymoq ma’nolarida) so’zi bilan atalgan. Atamalar tasavvur va dunyoqarashni to’liq qamraydi.

21-martda uzaygan kun 22-iyunda so’nggi shimoliy nuqtasiga yetadi va yana iziga qaytib qisqaradi. 22-sentabrda kuzgi teng kunlikdan so’ng tun uzayishni boshlagan. 22-dekabr – yaldo kechasi eng uzun tun hisoblangan. Quyosh janubiy nuqta bo’ylab izidan qaytib 21-martgacha tun siqilib ko’klamgi teng kunlikka yetib kelgan.

Qish va yoz bellashuvi

An’anaga ko’ra Navro’z bayrami ham jarchi qo’shiqlaridan boshlangan. Qirlarda tomoshalar uyushtirilgan. “Oltin qobiq”, “Arqon tortish” nomli bellashuvlar boshlangan. Kurash tushilgan. Qo’shiq va raqs ijro etilgan. Bular mazmuniga ko’ra, qish va yoz bellashuvini, xalqning orzu-istaklarini aks ettirgan. Bunday holatlar birinchi galda “Boychechak” turkum qo’shiqlarida aniq namoyon bo’ladi.

Boychechagim boylandi,

Qozon to’la ayron di,

Ayroningdan bermasang,

Qozon-tavog’ing vayron di.

Qattiq yerdan qatalab chiqqan boychechak,

Yumshoq yerdan yumalab chiqqan boychechak.

Boychechak qo’shig’i bugun bolalar folklorining namunasi sifatida qaralsa-da, undagi marosim tafsiloti aniq sezilib turibdi.

“Boychechak” haqida

Boychechak marosimi respublikamizning deyarli barcha viloyatlarida, ba’zi o’rinlarda qisqa urf-odat ko’rinishida, bir qator hududlarda faqat qo’shiq shaklida saqlanib kelmoqda. Qadim Boychechak marosimi Jizzax, G’allaorol, Samarqand, Urgut, Namangan, Andijonda bolalar tomonidan uyushtiriluvchi urf-odat shaklida qayd etilgan. Bunda bolalar ilk chiqqan boychechakni olib, xuddi Ramazon qo’shig’ini aytgani kabi xonadonma-xonadon yurib, quyidagi qo’shiqni kuylashgan:

Bota-bota boychechak,

Uyingizga choch tilla,

Xudoyim o’g’il bersin,

Otginasi Rahmatilla...

Yoki:

Baka-baka-bot, boy tilla,

Eshigingizga oy tilla...

Xonadon egalari boychechakchilarga xuddi Ramazon aytib keluvchilarga tortiq berganidek, ko’ngillaridan chiqarib hadyalar ulashishgan, bolalar qo’lidagi boychechakni tavob etib:

– Omonlik, somonlik,
Hech koʻrmaylik yomonlik,
deb olqishlar aytishgan.

Tortiq olganlar esa xonadon egasiga
tilak bildirishgan. Ramazon aytish oda-
ti Boychechak marosimining tadrijiy,
oʻzgargan shakli hisoblanadi.

Mamlakatimizning barcha hudud-
larida turli variantlarda kuylanuvchi
“Boychechak” qoʻshigʻini koʻklam olqi-
shi deyish mumkin:

*Boychechagim boylandi,
Ozon toʻla ayroni.
Ayroningdan bermasang,
Qozonlaring vayroni.*

*Qattiq yerdan qazilib chiqqan boy-
chechak,*

*Yumshoq yerdan yugurib chiqqan boy-
chechak!*

Qoʻshiq davomida koʻklamda oʻtgan
“Boychechak” marosimi tartibini kuza-
tishimiz mumkin. Boychechakning teri-
lishi, maxsus marosim daraxtiga bezak
sifatida taqib chiqilishi va:

*Qilich bilan chopdilar,
Baxmal bilan yopdilar.*

*Qattiq yerdan qazilib chiqqan boy-
chechak,*

*Yumshoq yerdan yugurib chiqqan boy-
chechak!*

deb kuylash zamirida qishning
uyquga ketib, uning oʻrnini koʻklam
egallashini anglaymiz. Bolalarning
“Boychechakchi” – koʻklam elchilari si-
fatida xonadonma-xonadon yurib maro-
sim shartlarini bajarishi ushbu misralar-
da aks etgan.

*Ogʻritmang-o, ogʻritmang,
Bolalarni javratmang.
Boychechagim bolasi,
Qulogʻimda donasi,
Donasin olay desam,
Chiqib qoldi onasi.*

*Qattiq yerdan qazilib chiqqan boy-
chechak,*

*Yumshoq yerdan yugurib chiqqan boy-
chechak!*

*Boychechagim boylandi,
Koʻchama-koʻcha aylandi.
Boychechagim koʻk somsa
Choʻntaklarga joylandi.*

*Qattiq yerdan qazilib chiqqan boy-
chechak,*

*Yumshoq yerdan yugurib chiqqan boy-
chechak!*

“Gunafsha”, “Yomgʻir yogʻoloq”,
“Chuchvara qaynaydi-yo”, “Chitti gul”,
“Oppoqoy” kabi betakror qoʻshiqlar
koʻklam tasavvurlarini bezaydi. Navroʻz
bayramiga shakl beradi.

Argʻimchoq – halinchak

Navroʻz sayllarida qiz-juvonlar
argʻimchoq-halinchak uchadi. Qadim-
dan bu udum jozibadorligini yoʻqotma-
gan. Halinchak uchish shunchaki koʻngil
hushi deb qaralmagan. Halinchak uchish
davomida yosh-yalanglar boʻlgʻusi ho-
silning moʻl-koʻl boʻlishini, chorva tuyo-
gʻining koʻpayishini taʼmin etishga oʻz
hissalarini qoʻshayotgandek harakat qi-
lishgan.

Hoʻkiz shoxining moylanishi

Navroʻz dehqonchilik bayrami ham
hisoblanadi. Bahorgi ekin Navroʻz kiri-
shi bilan boshlanadi. Dehqon hisob-ki-
tobi Navroʻz asosida yuritiladi. Nav-
roʻzda ilk bor yerga qoʻsh chiqarishadi.
Qoʻsh chiqarish bilan bogʻliq turli urf-
odat, irimlar oʻtkaziladi. Dalaga qoʻsh
chiqarishdan oldin, qurbonliklar qili-
nib, hoʻkizlarning shoxi yogʻlangan. Bu
“shox moylar” marosimidan maqsad
yilning qutli kelishiga, toʻkinlik boʻlishi-
ga umid qilingan.

Filologiya fanlari doktori

Shomirza TURDIMOV

maqolalari asosida tayyorlandi

Islahotlar negizida inson qadri

O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 20-dekabr kuni Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga qilgan murojaatida davlatni rivojlantirish, xalq farovonligini oshirish, inson huquq va erkinliklarini himoyalash borasidagi muhim vazifalarni belgilab berdi.

2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga murojaatida belgilangan vazifalarni muvofiqlashtirish, barqaror iqtisodiy o'sishga erishish hamda kambag'allikni qisqartirish borasidagi islohotlarni yangi bosqichga olib chiqish, mamlakat taraqqiyotini yangi pog'onaga olib chiqish uchun boshqaruv ham, qonunchilik ham, jamiyatimiz ham o'zgarishi kerak. Buning uchun avvalo ta'lim sifatini oshirish talab etiladi. Bugungi kunda rivojlangan davlatlar qatorida turgan Singapur, Yaponiya, Xitoy, Finlandiya, Germaniya tajribasi buning isbotidir. Ma'rifatparvar bobolarimizning ta'biri bilan aytganda: "Najot – ta'limda, najot – tarbiyada, najot – bilimda, chunki barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi".

Prezidentimiz 2022-yil 20-dekabr kuni Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga qilgan murojaatida 2023-yildagi oltita muhim yo'nalishga to'xtaldi.

Birinchi yo'nalish – ixcham va samarali davlat boshqaruvi tizimiga o'tish.

Keyingi olti yilda xalqning turmushini yaxshilash, ijtimoiy himoyani kuchaytirish maqsadida yangi vazirliklarni tashkil qilishga zarurat bo'lgani, bugungi kunga kelib ularni ixchamlashtirish va davlat mablag'ining iqtisod qilingan qismini ijtimoiy masalalarga yo'naltirish lozimligi ta'kidlandi.

Prezidentning 2022-yil 21-dekabrda 269-farmoniga muvofiq 2023-yil 1-yanvardan boshlab O'zbekiston hukumati isloh qilindi. Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari 61 tadan 28 taga, shu jumladan vazirliklar 25 tadan 21 taga qisqartirildi. Bundan keyin har bir vazirlik o'z sohasida davlat siyosatini amalga oshirishga mas'ul bo'lib, tarkibidagi qo'mita, agentlik va inspeksiyalarga rahbarlik qiladi. Endilikda vazirlar har yilning boshida jamoatchilik oldida rejasi va yil yakunida esa uning natijasi haqida hisobot beradi.

Ikkinchi yo'nalish. O'zbekistonda e'tibor birinchi navbatda ta'limni qo'llab-quvvatlashga qaratiladi. Maktablarda ta'lim sifatini va o'qituvchilarning jamiyatdagi nufuzini oshirish,

sharoitini yaxshilash 2023-yilda eng asosiy vazifalardan biri bo'ladi. O'qituvchilarning maqomi, ularning sha'ni va qadr-qimmatini himoya qilinishi Konstitutsiyamizda alohida belgilanadi. 2023-yildan maktab ta'limini xalqaro ta'lim dasturlari asosida isloh qilish, darsliklarni yangilash boshlanadi. 70 ta yangi maktab quriladi, 460 ta maktab kengaytiriladi. Mamlakatdagi barcha boshlang'ich sinf o'quvchilarini bepul ovqatlantirish yo'lga qo'yiladi, buning uchun budjetdan 2,3 trln so'm ajratiladi.

2023-yilda ilm-fan va innovatsiyalarga 1,8 trln so'm yo'naltiriladi. Murojaatda odamlar uchun suv va havoday kerak bo'lgan sog'liqni saqlash sohasidagi rejalar ham ma'lum qilindi. Xususan, sifatli tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyati kengaytiriladi, bepul tibbiy yordamning kafolatlangan hajmi qonun bilan belgilanadi. Ikki yilda har bir oilaviy poliklinika va tibbiy punktga eng kerakli uskuna va jihozlar yetkazib beriladi, ekspress laboratoriyalar to'liq yangilanadi.

Uchinchi yo'nalish. Inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish davlatning konstitutsiyaviy majburiyati sifatida belgilanishi lozimligi ta'kidlandi. Harakatlar strategiyasi doirasida "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan tamoyil asosida 77 ta qonun, prezidentning 32 ta farmon va qarori, hukumatning 57 ta qarori hamda 38 ta boshqa normativ-huquqiy hujjat qabul qilindi.

Keyingi yillarda sud sohasida katta islohotlar amalga oshirildi, sudlar ixtisoslashtirildi shu bilan birga, prezident ta'kidlaganidek, odil sud-

lovni ta'minlash bo'yicha hali qo'limiz yetib bormagan masalalar bor. Tergov sifati pastligi, sudlarda odamlarning ovoragarchiligi, sud qarorlari ijro etilmay qolayotgan holatlar uchramoqda. Shu bois odamlarning sudma-sud sarson bo'lib yurishlariga barham beriladi.

Tintuv o'tkazish, telefon so'zlashuvini eshittish va mulkni xatlashga sanksiya berish vakolati prokuraturadan sudga o'tkaziladi. Bundan tashqari, mulk huquqini cheklashga oid har qanday harakat faqat sud orqali bo'lishi belgilandi.

To'rtinchi yo'nalish ekologiya, ayniqsa suv masalalari global muammoga aylanib borayotgani bilan bog'liq.

Haqiqatan ham ekologiya va suv masalasi jahonning deyarli barcha davlatlarida muhim masalaga aylanib bo'ldi. Buni mamlakatimiz keyingi uch yilda qurg'oqchilikni boshdan kechirganida ham ko'rish mumkin. Shu bois mamlakatimizda suv xo'jaligi tizimini isloh qilish zarurligi qayd etildi. Bu yil suv ta'minoti yaxshi bo'lgan 100 ming gektar qo'shimcha ekin maydonini aholiga ajratib, 350 mingta dehqon xo'jaligi tashkil etiladi. Bu yondashuv juda ham to'g'ri. Chunki ham ishsizlik kamayadi, ham oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarilishi ko'payadi.

Beshinchi yo'nalish. Murojaatda erkin bozor mexanizmlarini joriy qilish, sog'lom raqobat va xususiy mulk daxlsizligini ta'minlash, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash Konstitutsiyada alohida o'rin egallashi kerakligi ta'kidlandi.

Hammamiz jahondagi ziddiyatlarni, ekologiya keskin o'zgarib, oziq-ovqat, energiya, suvga zarurat kundan-kunga oshayotganini ko'rib turibmiz. Bu muammolarni hal qilish uchun mamlakatimizda tadbirkorlik muhitini yaxshilash, sog'lom raqobatni qo'llash lozim. O'zbekiston iqtisodiyotini yaxshilash uchun juda ko'p energiya kerak bo'ladi. Mamlakatimizda 2023-yilda 4500 megavatli 11 ta yirik loyiha yakuniga yetkaziladi, xonadonlarga beriladigan elektr energiyasi 50 foiz ko'payadi. Davlat tomonidan aholi xonadonlarida quyosh paneli o'rnatishga ajratiladigan subsidiyalar ikki barobar ko'paytiriladi. Bu mamlakatda yashil energiyaga o'tishni tezlashtiradi, ekologiyani yaxshilashga yordam beradi.

Oltinchi yo'nalish. Murojaatda iqtisodiyotga mahalliy va xorijiy xususiy investitsiyalarni jalb qilishni ko'paytirish uchun sharoitni yaxshilash lozimligi ta'kidlandi.

Singapur taraqqiyotining dastlabki davrida rivojlangan davlatlarning xususiy investitsiyalarini jalb qilish orqali misli ko'rilmagan yutuqlarga erishgan. Singapurga o'xshagan davlatlarning tajribasini o'rganish va qo'llash biz uchun ham foydali bo'ladi. 2023-yilda 30 mlrd dollar sarmoya jalb qilinishi, shundan 25 mlrd dollari xususiy investitsiyalar bo'lishi ta'kidlandi. Jumladan, umumiy qiymati 8 mlrd dollarlik 300 dan ziyod loyiha ishga tushiriladi va 40 ta yirik loyiha ustida ishlar boshlanadi. Mingga yaqin korxona xususiy lashtiriladi. Dunyo davlatlari bilan savdo-sotiq qilish masalasida Jahon savdo tashkilotiga a'zolik har qanday mamlakat uchun katta imkoniyat yaratadi. Shu bois 2023-yilda ushbu tashkilotga a'zo bo'lish bo'yicha asosiy muzokaralarni yakunlab, ichki qonunchilikni moslashtirish, yangi standartlarni joriy etish ishlari jadallashtirilishi ta'kidlandi.

Xullas, murojaatda aytib o'tilgan yo'nalishlardagi rejalar ko'ngildagidek amalga oshsa, yurtimiz taraqqiyoti bardavom, xalqimizning turmushi farovon bo'lishiga shubha yo'q.

Satiboldi BABAQULOV,

Toshkent shahar hokimligi huzuridagi fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari xodimlarining malakasini oshirish bo'yicha o'quv kurslari direktori, yuridik fanlar doktori, professor

Sharq davlatlarida jismoniy va yuridik shaxslarning murojaat qilish huquqi

Murojaat qilish huquqi siyosiy huquqning muhim elementi sifatida demokratiya mezonini baholovchi va huquqiy jamiyatning ajralmas atributi hisoblanadi.

Qoida tariqasida, insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishni ko'zlagan har qanday davlat ilg'or xorij tajribasi va qonunchilik amaliyotiga murojaat etadi. Shundan kelib chiqib, Xitoy, Yaponiya, Singapur kabi Osiyoning rivojlangan davlatlari qonunchiligida aks etgan murojaat qilish huquqi institutini o'rganish yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligiga xizmat qiladi.

Yuqorida nomlari zikr etilgan davlatlarda murojaat qilish huquqi instituti demokratik jarayonlarda progress

tartibda siljishlarga erishishning muhim sharti deya e'tirof etiladi. Shu bois, ular milliy qonunchiligida kontekstdagi masalaga doir huquqiy normalar belgilab qo'yilgan.

Masalan, Xitoy Xalq Respublikasi konstitutsiyasining "Fuqarolarning asosiy huquq va burchlari" deb nomlangan 2-bob 41-moddasida "XXR fuqarolari har qanday davlat organlari va xizmatchilariga tanqid va takliflar bilan murojaat qilish huquqiga egadirlar; tegishli davlat organlariga shikoyatlar bilan murojaat qilishga, ayblashga yoki qonun buzilishi holatlari, xizmat vazifalarini (mansabini) suiiste'mol qilayotgan har qanday davlat organlari yoki davlat xizmatchilari ustidan shikoyatlar yozish huquqiga egadirlar. Biroq insonlarga tuhmat qilishga, ular bo'yicha yolg'on ma'lumotlar tarqatishga, faktlarni soxtalashtirish orqali ularning sha'ni, qadr-qimmatiga zarar yetkazishga yo'l qo'yilmaydi.

Tegishli vakolatli davlat organlari ularga fuqarolardan kelib tushgan shikoyat, ayblov, arizalarda keltirilgan faktlarni har tomonlama tekshirgan holda, ushbu murojaatlarni hal qilish uchun javobgardirlar.

Hech kimga fuqarolarga tazyiq o'tkazish yoki ulardan qasd olinishiga yo'l qo'yilmaydi. Davlat organlari va davlat xizmatchilari tomonidan fuqarolarning huquqlariga tajovuz qilishlari sababli ularga zarar yetkazilganda, fuqarolar qonunga asosan kompensatsiya olish huquqiga egadirlar"¹, degan qoida belgilab qo'yilgan.

Yaponiyada murojaat qilish huquqi davlat boshqaruvini demokratik tarzda amalga oshirishda muhim vosita sifatida e'tirof etiladi. Shu bois, yapon konstitutsiyasining "Murojaat qilish huquqi va siyosiy huquqlar" deb nomlangan VI bo'limida murojaat qilish huquqi (16-modda), sudga da'vo qilish huquqi (32-modda), shuningdek, davlatdan kompensatsiya talab qilish (17-modda), reabilitatsiya natijasida ko'rilgan zararni talab qilish (17-modda) kabi qoidalar mustahkamlab qo'yilgan.

Murojaat qilish huquqi haqida tasavvur hosil qilish biroz qiyin bo'lishi mumkin. Bu inson huquqlarini yana ham mustahkamlashga xizmat qiladigan, davlat tomonidan kafolatlash yoki

davlatdan talab qilish huquqidir. Davlatdan talab qilishga bo'lgan huquqlar guruhi murojaat qilish huquqi deb nomlanadi².

Yapon jamiyatida insonlar o'rtasidagi guruhiy aloqalarni saqlab turish muhim hisoblanadi: anglo-sakson huquqidagi huquq ustuvorligi ham emas, roman-german huquqidagi qonun ustuvorligi ham emas, balki bularga umuman o'xshamaydigan "shaxs ustuvorligi" amalda bo'lgan. Bunda yuzaga kelgan nizolar o'zaro kelishish orqali tinch yo'llar bilan hal etilgan. Aksincha, sudga murojaat qilinsa bir guruhdagi insonlar o'rtasidagi munosabatga katta zarar yetkazuvchi, nizo tagiga olov yoqish sifatida qabul qilingan. Mana shunday huquq va sudga murojaat etmasdan nizoni hal etishga informalizm deyiladi.

Informalizm masalasini dastlab ilmiy muammo sifatida ko'targan inson yuridik fanlari doktori Takeshi Kamashima bo'ldi. U o'zining "Yaponlarning huquqiy ongi" (1967-yil) kitobida umumiy qilib shunday deydi: yaponlarning o'z huquqlarini tushunish va qonunni qo'riqlash ongi anchagina past bo'lib, yana nizolashishni ham yomon ko'radilar. Yaponiyada huquqning mazmun-mohiyati g'arb mamlakatlaridan farq qilmasada, amalda fuqarolarning kundalik hayoti va huquqning mazmun-mohiyati o'rtasida bo'shliq bor. Buning sababi esa jamoa bo'lib harakatlanishga asoslangan jamiyat tuzilmasi va uyda ota bosh bo'lgan tizimdan qolgan huquqiy ongning asoratlardir. Lekin bular Yaponiya yanada zamonaviylashsa hal etiladigan muammolardir.

Biroq doktor Kamashimaning ayrim fikrlari bugungi kunda shubha ostiga olinmoqda. Masalan, Yaponiya yuqori iqtisodiy o'sishga erishgan yetmishinchi yillardan keyingi davrda hayoti zamonaviylashganiga qaramay aholining huquqiy ongi unchalik ham katta o'zgarishlar sodir bo'lmagani haqidagi qarashi munozarali. Shuningdek, nizolarni sudga murojaat qilmasdan hal etishni orqada qolganlik deb aytish ham bahsli masaladir. Chunki so'nggi yillarda Yevropa davlatlarida ham nizolarni suddan tashqarida muqobil yo'llar vositasida hal etish mexanizmlariga katta e'tibor qaratilmoqda. Qolaversa, "nizolashishni yomon ko'radi" degan tendensiya mavjudligi, aslida

¹ Конституции государств-членов Шанхайской организации сотрудничества.-Т.:Национальный центр Республики Узбекистан по правам человека, 2022. С-16.

² Makoto Ito. Konstitutsiaviy huquq faniga kirish. Darslik. -Т.: "Lesson press" nashriyoti, 2021.199-6.

huquqiy yechimni taqdim etuvchi sud xizmati-ning yetarli darajada rivojlanmaganidan yuzaga kelishi ham mumkin. Ushbu xizmat talab darajasida bo'lsa insonlar suddan tashqari va huquqiy bo'lmagan xizmatlarni tanlashlari ehtimoli katta³.

Yana bir holat: yapon jamiyati inson huquqlarini himoya qilishda muhim ustun sifatida "xalqning talablariga mos keladigan sud tizimi"ni yuzaga keltirib, nizolarni aniq va tez fursatlarda hal etadigan, mohiyati boy bo'lgan sud hokimiyatini barpo etish orqali fuqarolarni sudlarga yaqinlashtirish va ulardan yetarli darajada foydalanish mexanizmini yaratishni ko'zlagan. Yaponiya huquqiy yordam markazi (Japan Legal Support Center) ana shu muhim vazifani bajaruvchi mexanizm sifatida ko'rilmoqda.

Mazkur markaz "Umumiy yuridik yordam ko'rsatish to'g'risida"gi qonunga asoslanib tashkil etilgan. U bunday masalalar bo'yicha maslahatlar darchasini tashkil etish, advokatlar palatasi va boshqa turdosh mutaxassislik vakillari (notarius, patent beruvchi, ma'muriy ishlar bo'yicha huquqshunos, yer masalalari bo'yicha huquqshunos kabilar) bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatgan holda huquqiy nizolarni hal etishda yordami tegadigan huquqiy ma'lumotlarni taqdim etish va ijtimoiiy jihatdan kam ta'minlangan fuqarolarga bepul huquqiy maslahatlar berish bilan shug'ullanadi. Shuningdek, kam ta'minlanganlarga davlat bojini to'lashda ko'mak berish, huquqshunos kadrlar kam bo'lgan hududlarga borib yuridik xizmatlar ko'rsatish ishlarini ham amalga oshiradi. Bu tashkilot jamiyatlardagi barcha insonlarni huquqning nurlari ostida oydin hayotga boshlash va quyosh nuri tushib turadigan makondek bir jamiyat yaratishni maqsad qilgani bois "Hou terasu – Huquq ayvoni" deb ham ataladi. Mamlakatimizda ham ushbu markaz ko'rinishidagi maxsus tuzilmalar tashkil etish tavsiya etiladi.

Murojaat qilish huquqi xalq bilan hukumatning hamkorlikda faoliyat yuritishida muhim vosita bo'lib xizmat qilishi Singapur davlati amaliyotida o'z samarasini bergan. Bu holatni Singapur Bosh vaziri Li Kuan Yu quyidagicha izohlaydi: "Ma'lumki, basketbol o'yinida kimning qo'lga to'p tushsa hamma raqib o'yinchilari o'sha o'yinchidan to'pni olish uchun hujum qilishadi. U esa to'pdan tezroq

utilish uchun o'z jamoasining o'yinchisiga to'pni uzatib yuboradi. O'yin shu tarzda davom etaveradi". Li Kuan Yu mamlakatga rahbar bo'lib kelganida davlatning barcha tizimlarida "basketbol qoidasi" hukm surar edi. Ya'ni tadbirkor yoki investor biror masala bilan moliya tashkilotiga murojaat qilsa, 3-4 kundan keyin bu masala bank tizimiga, o'z navbatida bank tizimi esa soliq idorasiga, u esa bojxona tashkilotiga, bojxona esa yana moliya tashkilotiga, bu tashkilot o'z navbatida xavfsizlik tashkilotiga uzatishardi. Shunday qilib, hujjatlar tegishli tashkilotning "qalbi yumshatilmaguncha" bir-biriga uzatilib, aylanib yurar edi. Li Kuan Yu mamlakatdagi ildiz otib ketgan mana shu "basketbol qoidasi"ni, ya'ni murojaatlarning bir tashkilotdan ikkinchisiga "koptok" qilib uzatish mexanizmini yo'qotdi".

Singapurni uchinchi dunyodan birinchi dunyoga olib chiqqan Li Kuan Yu sudga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilish instituti g'oyasini ilgari suradi. O'z xotiralarida u shunday yozadi: "Odatda, opponentlarim tuhmatlar bilan chiqish qilish va menga maksimal ziyon yetkazish uchun saylovoldi kampaniyalarining boshlanishini kutib turishar edi. Agar sudga murojaat qilmasam, xalq bu ayblovlarga ishonishi mumkin edi. G'arb liberal tanqidchilari oldida obro'yim shu qadar ediki, ular menga yo'naltirilgan asossiz ayblovlarga hech kim ishonmasligini tasdiqlashar, ularning fikricha, men o'ch olishga intilib bu kabi tuhmatlarning mualliflarini sudga bermasdan, bag'rikenglik bilan iddaolarini rad etishim kerak edi. Ammo bu xunuk ayblovlarga ular qat'iy rad etilgani uchun ham ishonishmasdi. Agar sudga murojaat qilmasam, bu «shamol bo'lsa, daraxtning uchi qimirlamaydi» degan gapning isboti bo'lar edi... Singapur aholisi sha'nimga nisbatan bildirilgan har qanday bo'h-tonni sud tartibida hal qilishimni bilardi"⁴.

Muxtasar aytganda, rivojlangan Osiyo mamlakatlarining murojaatlar instituti sohasida erishgan yutuqlarni milliy xususiyatlarimizni inobatga olgan holda qonunchiligimizga singdirish inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishning kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Sodiq YULDASHOV,

Jamoat xavfsizligi universiteti
professori v.v.b, yu.f.f.d. (PhD)

³ Makoto Ito. Huquq faniga kirish. O'quv qo'llanma. –T.: "Lesson press" nashriyoti, 2019. 40-41-6.

⁴ Ли Кун Ю. Учинчи дунёдан биринчи дунёга. –Т.: "Azobooks", 2022.145-6.

Aybgaga iqrordlik

to'g'risidagi kelishuv instituti tahlili

Jinoyatlarni tez ochish uchun samarali protsessual shakllarni qo'llash jinoyat protsessining o'ziga xos xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Protsessual kelishuv instituti aynan samarali protsessual shakllardan biridir. Aybga iqrordlik to'g'risidagi kelishuv ham shu shaklni tashkil etadi.

Aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuvning sudga qadar bosqichda tuzish jarayoni tahlili

Aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan, uncha og'ir bo'lmagan va og'ir jinoyatlar bo'yicha ish sudga yuborilgunga qadar gumon qilinuvchi, ayblanuvchi bilan prokuror o'rtasida tuziladi. Bunda, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi o'z harakatlari mohiyatini yoki iltimosnomasining oqibatini anglab yetgan, iltimosnomani ixtiyoriy ravishda va himoyachi bilan maslahatlashganidan so'ng bergan bo'lishi, e'lon qilingan gumon yoki ayblov bilan kelishishi, taqdim etilgan dalillarni inkor qilmasligi, jinoyat oqibatida yetkazilgan zarar xarakteri va hajmi (miqdor)ini tan olgan holda ularni bartaraf etgan bo'lishi lozim.

Iltimosnoma ixtiyoriy ravishda va ishda ishtirok etayotgan himoyachi bilan maslahatlashuvdan keyin berilishi zarur.

Bu shuni anglatadiki, aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv faqat gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining tashabbusi bilan tuzilishi mumkin. Va uni mazkur kelishuvni tuzishga biror-bir tarzda majburlashga yoxud undashga yo'l qo'yilmaydi.

Iltimosnomada gumon qilinuvchi, ayblanuvchi surishtiruv va dastlabki tergovda qo'yilgan gumonni yoki ayblovni tan olishi, dalillarni inkor qilmasligi, jinoyatni tergov qilishga ko'maklashishi, jinoyat natijasida olingan mol-mulkning topilishi uchun qaysi harakatlarni amalga oshirish shartligini, jinoyatga aloqador boshqa axborotni taqdim etishga doir majburiyatlarini hamda jinoyat oqibatida yetkazilgan zarar bartaraf etilganligini ko'rsatadi. Kelishuv tuzish haqidagi iltimosnomada gumon qilinuvchi, ayblanuvchi bajaradigan va jinoyatni fosh etish uchun ko'maklashadigan muayyan harakatlar ham ko'rsatilishi mumkin.

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv tuzish haqidagi iltimosnomani surishtiruvning va dastlabki tergovning istalgan bosqichida berishi mumkin. Kelishuv tuzish haqidagi iltimosnoma gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, uning himoyachisi va, agar ishda qatnashayotgan bo'lsa, qonuniy vakili tomonidan imzolangan bo'lishi lozim.

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi surishtiruv yoki tergov organi tomonidan qo'yilgan gumonni yoxud ayblovni, ish bo'yicha mavjud bo'lgan dalillarni, shuningdek yetkazilgan zararining xususiyati va miqdorini inkor etmasligi hamda uni bartaraf etgan bo'lishi talab etiladi.

Aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv tuzish haqidagi iltimosnoma gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, uning himoyachisi va qonuniy vakil (agar ishda qatnashayotgan bo'lsa) tomonidan imzolandi va ishni yuritayotgan surishtiruvchi, tergovchi orqali prokurorga beriladi (Jinoyat-protsessual kodeksi 586² -moddasi).

Surishtiruvchi, tergovchi aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv tuzish to'g'risidagi iltimosnomani olgan paytdan e'tiboran yigirma to'rt soat ichida jinoyat ishi materiallarini kelishuv tuzish masalasini hal qilish uchun prokurorga yuboradi.

Prokuror kelishuv tuzish to'g'risidagi iltimosnomani u kelib tushgan paytdan e'tiboran yetmish ikki soat ichida surishtiruvchi yoki tergovchi hamda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, uning himoyachisi ishtirokida ko'rib chiqadi va Jinoyat-protsessual kodeksining 586¹-moddasida ko'rsatilgan talablarga rioya etilganligini tekshiradi. Zarur hollarda, prokuror jabrlanuvchini yoki fuqaroviy da'vogarni ham kelishuv tuzish masalasini ko'rib chiqish uchun jalb qiladi.

Ta'kidlash joiz, aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv gumon qilinuvchi, ayblanuvchi tomonidan tergov organiga bildirilgan taklif bo'lib, taraflarning tengligi asosida tuziladi. Kelishuv prokuror hamda gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchi, ularning himoyachisi tomonidan imzolanadi. Qayd etish lozim, kelishuv tuzish to'g'risidagi iltimosnomaning o'zi jinoyat ishini sudga yuborish uchun asos bo'lmaydi, bunda surishtiruvchi, tergovchi jinoyat aynan iltimosnoma bergan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi tomonidan sodir etilgani, ushbu shaxs boshqa jinoyat sodir etmaganligiga ishonch hosil qilishi, uning aybini tasdiqlovchi dalillarni to'plagan bo'lishi kerak.

Mazkur institut bilan bog'liq eng bahsli masala bu, aybga iqrorlik kelishuvi institutining mohiyati o'z-o'zidan aybsizlik prezumpsiyasi prinsipi nuqtai nazaridan ancha munozarali holat sifatida e'tirof etilishi mumkin.

Mazkur prinsip, buning aksi isbotlanmaguncha gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi aybsizligi kafolatlanishini nazarda tutadi. Jinoyat-protsessual kodeksning 23-moddasida: "Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi uning jinoyat sodir etishda aybdorligi qonunda nazarda tutilgan tartibda isbotlangunga va qonuniy kuchga kirgan sud hukmi bilan aniqlangunga qadar aybsiz hisoblanadi" deb belgilangan.

Aytish mumkinki, bu institut orqali gumon qilinuvchi, ayblanuvchi aybsizlik prezumpsiyasi prinsipidan voz kechadi. Shu munosabat bilan bir jiddiy savol yuzaga keladi: jinoyat protsessining har bir prinsipi jinoyat protsessining mohiyatini

belgilovchi, jinoyat ishi bo'yicha adolatli odil sudlovni, shaxs, uning huquqlari, erkinliklari, qonuniy manfaatlarini himoya qiluvchi va ta'minlovchi asosiy, fundamental, yo'naltiruvchi norma ekanligi haqidagi g'oya rad etilishi mumkinmi? Qolaversa, aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuvni tuzish iltimosnomasida gumon qilinuvchi, ayblanuvchi jinoyatni ochish yoki aybini isbotlash uchun tergovga ko'maklashish majburiyatini oladi.

Aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv tuzish taraflarning huquqidir va ularga biron-bir majburiyat yuklamaydi. Xususan, prokuror kelishuv tuzish to'g'risidagi iltimosnomani ko'rib chiqib, kelishuv tuzishi yoki kelishuv tuzishni rad qilishi mumkin.

Kelishuvni tuzish jarayonini takomillashtirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Misol uchun, ayblanuvchi yoshi, intellektual rivojlanishi, xulq-atvori va kelib-chiqishi, uning shaxsi haqida dalolat beradi, shuning uchun ham bu holatlar ehtiyot chorasini tanlashda e'tiborga olinadi. Odatda katta yoshdagi shaxslar qamoqqa olinishiga ehtiyoj yo'q, boisi ular suddan yoki tergovdan yashirinish holatlari kamdan-kam uchraydi.

Ayblanuvchi oilaviy ahvolini ham o'rganish shart, boisi oilali, farzandli bo'lishi, qaramog'ida qari ota-onasi borligi, jabrlanuvchi bilan munosabatlari samimiy ekanligi jinoyatda gumon qilina-yotgan yoki ayblanayotgan shaxs qochib ketishi, hukmni ijro etishdan bo'yin tovlab yurishi, takroran yoki boshqa yangi jinoyat sodir etishi taxminini kamaytiradi.

Kelishuv prokuror, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, uning himoyachisi o'rtasida imzolanadi. Aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv imzolangan hollarda, ayblov xulosasi (dalolatnomasi) tuziladi va prokuror tomonidan tasdiqlanib, jinoyat ishi bilan birga sudga yuboriladi (Jinoyat-protsessual kodeksi 586⁶ -moddasi).

Biz kelishuvni imzolash huquqiga ega bo'lgan shaxslar qatoriga surishtiruvchi va tergovchini ham kiritish zarur, deb hisoblaymiz. Buning asosi shundan iboratki, tergovchi, surishtiruvchi davlat nomidan jinoiy ta'qib qilish subyekti rolini bajaredi. Bundan tashqari, ular sodir etilgan jinoyat holatlarini aniqlash uchun jinoyat ishi bo'yicha dalillarni to'playdi, tekshiradi, baholaydi. Oddiy qilib aytganda, tergovchi, surishtiruvchi ishning bar-

cha holatlarini har tomonlama, to'liq va xolisona o'rganish uchun javob berishi shart.

Shu bois, O'zbekiston Jinoyat-protsessual kodeksining 586⁵-moddasi uchinchi qismiga quyidagi mazmundagi o'zgartirish kiritishni taklif etamiz: **“Kelishuv prokuror, surishtiruvchi (tergovchi), gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, uning himoyachisi tomonidan imzolaniadi”.**

Aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv imzolanganach, ayblov xulosasi (dalolatnomasi) tuziladi va prokuror tomonidan tasdiqlanib, jinoyat ishi bilan birga sudga yuboriladi.

Ilmiy-nazariy tahlillar aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv institutida ma'lum muammolar mavjudligidan dalolat bermoqda.

Birinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksida aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv tartibini joriy etishda aybga iqrорlik kelishuvi va sudgacha hamkorlik kelishuvi asossiz ravishda yaxlit institut sifatida birlashtirib yuborilgan. Vaholanki, yuqorida qayd etilganidek, garchi yaqindan qaraganda o'xshash bo'lsada, huquqiy tabiati, qo'llash asoslari, sud muhokamasi predmeti bo'yicha mazkur ikki protsessual kelishuv institutlari o'rtasida jiddiy farq mavjud.

Xususan, aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv va sudgacha hamkorlik haqida kelishuv tuzilgan hollarda ish yuritishning protsessual tartibi birmuncha o'xshashligiga qaramasdan, ularning mazmuni turlicha:

aybga iqrорlik kelishuvi ayblanuvchining ayblovni inkor etmasdan, bo'yniga olishi sababli protsessual tartibni soddalashtirishdan iborat,

sudgacha hamkorlik haqida kelishuv surishtiruv, tergov organi bilan chin ko'ngildan hamkorlik qilayotgan ayblanuvchini rag'batlantirishdan iborat bo'ladi.

Ikkinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksi 586¹-moddasida aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv tuzilishi uchun jinoyatning ochilishiga faol ko'maklashganlik asoslardan biri sifatida ko'rsatib o'tilgan, biroq mazkur moddaning ikkinchi qismida qayd etilgan kelishuv tuzish shartlarida mazkur talab mavjud emas. Natijada mazkur ikki xil yondashuv, ya'ni aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv tuzilishi uchun jinoyatning ochilishiga faol ko'maklashganlik holati majburiy yoki majburiy emasligi masalasida, mazkur bobning qolgan moddalarida ham ikki yoqlama yondashuv davom etgan.

Ta'kidlash lozimki, Jinoyat-protsessual kodeksning 586¹-moddasida qayd etilgan “jinoyatning ochilishiga faol ko'maklashganlik” jumlasini 586²-moddada “jinoyatni tergov qilishga ko'maklashish” jumlasini bilan almashtirilganligini asosli deb bo'lmaydi, sababi ushbu tushunchalar turlicha ma'no kasb etib, ushbu ko'makning xarakteri turlicha bo'lganligini va hattoki, jinoyatni ochishning turli protsessual va noprotsessual bosqichlarida yuz berganini anglatadi.

Demak, mazkur modda mazmunidan gumon qilinuvchi, ayblanuvchi zimmasiga jinoiy ta'qibni amalga oshiruvchi organlarning bevosita vazifasi yuklanayotganligi, ya'ni protsessual funksiyalarining chalkashib ketganini kuzatish mumkin.

Uchinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksining 586¹-moddasiga muvofiq, aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv ijtimoiy xavfi katta bo'lmagan, uncha og'ir bo'lmagan va og'ir jinoyatlar bo'yicha tuzilishi mumkin.

Sababi, mazkur toifadagi ishlar yuzasidan sud tergovining mavjud bo'lmashligi, hukm faqat jinoyat ishida mavjud, sudgacha bo'lgan bosqichlarda to'plangan dalillarga asoslanishini anglatadi. Biroq, mazkur dalillar taraflar tortishuvi cheklangan bir vaziyatda to'plangan bo'lib, aybga iqrorlikka hal qiluvchi dalil sifatida qarash, qiynoq holatlari barham topmagan bir vaziyatda aybsiz shaxsni hukm qilish holatlari ko'payishiga olib kelishi mumkin. Oqibatlarining jiddiyligi va jazoning og'irligi (ayniqsa og'ir jinoyatlar uchun ahamiyatli) ayblanuvchiga berilayotgan protsessual kafolatlar hajmiga muvofiq bo'lishi zarur.

To'rtinchidan, aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv tuzish bilan bog'liq muammolardan biri kelishuv tuzilishi mumkin bo'lgan bosqichlarini belgilash masalasidir.

Jinoyat-protsessual kodeksning 586²-moddasiga muvofiq, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv tuzish haqidagi iltimosnomani surishtiruvning va dastlabki tergovning istalgan bosqichida berishi mumkin. Amalda bu iltimosnomani dastlabki tergov tamomlanganligi e'lon qilingunga qadar berish mumkinligini anglatadi. Biroq, shuni e'tiborga olish zarurki, jinoyat ishi materiallari bilan tanishgunga qadar ayblanuvchida uning aybini isbotlanganlik darajasi va jinoyat ishining kelgusi taqdiri yuzasidan yetarli ma'lumot bo'lmaydi. Faqatgina jinoyat ishi materiallari bilan tanishgandan so'ng u ongli va kelishuvning oqibatlarini hisobga olgan holda har tomonlama o'ylangan va hisob-kitob qilingan qaror qabul qilishi mumkin bo'ladi.

O'z vaqtida professor G. To'laganova "Jinoyat protsessi muammolari" o'quv qo'llanmasida aybga iqrorlik kelishuvini milliy qonunchiligimizga joriy etish haqida taklif bildirib, unda, xususan ayblanuvchining aybga iqrorligi to'g'risidagi iltimosnomani ayblanuvchi, uning himoyachisi prokuror orqali sudga taqdim etishi, bunda iltimosnomani:

1) jinoyat ishi tamomlanib, ish materiallari ayblanuvchiga tanishib chiqish uchun

JPKning 375-376 moddalariga asosan taqdim qilinganda;

2) jinoyat ishi sud tomonidan JPKning 585, 586-moddalarida belgilangan masalalar ko'rib chiqilayotganda;

3) sud majlisining tayyorlov qismida JPKning 438-moddasiga asosan iltimoslar qilish va ularni hal qilishda sudga murojaat qilishi mumkinligi yuzasidan fikrlarni bildirgan¹.

Kelishuv haqida iltimosnoma berish uchun eng maqbul vaqt, bizningcha, shaxs ayblov xulosasi yoki ayblov dalolatnomasini o'z qo'liga olgan vaqt hisoblanadi. Chunki aynan shu vaqtda unda e'lon qilingan ayblov mazmuni, unga qarshi yig'ilgan dalillar va kutilayotgan jazo haqida yetarli ma'lumot bo'ladi, biroq amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksga muvofiq, aynan shu vaqtda u iltimosnoma berish huquqidan mahrum etilgan. Jinoyat ishi ayblov xulosasi yoki ayblov dalolatnomasi bilan sudga kelib tushgan hollarda shuningdek, kelishuv haqida iltimosnoma berilgan hollarda sud qanday qaror qabul qilishi zarurligi qonun bilan tartibga solinmagan.

Qirg'iz respublikasida aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv tuzish iltimosnomasi gumon qilinuvchi, ayblanuvchi tomonidan ayb e'lon qilingan vaqtdan boshlab sud muhokamasi yakunlangunga qadar (JPK 487-m.²), Qozog'istonda ish yuritishning istalgan bosqichida, biroq sud maslahatxona-ga kiringunga qadar (JPK 613, 615-m.³), Armanistonda jinoyat ishi sudga yuborilgan vaqtdan boshlab sud muhokamasi boshlangunga qadar (JPK 317-m.⁴), Moldovada esa iltimosnoma ayb e'lon qilingan vaqtdan boshlab, sud muhokamasi boshlangunga qadar (JPK 504-moddasi⁵) berilishi mumkin.

Shu sababli, tadqiqotchi S.Azimovning aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuvni nafaqat sudga qadar ish yuritish bosqichida balki, jinoyat ishi sudga kelib tushgan vaqtdan boshlab to sud qaror qabul qilish uchun alohida xonaga kiringunga qadar ham tuzish mumkinligini jinoyat-protsessual qonun-

¹ Г.З. То'лаганова. Жиноят процесси муаммолари. Ўқув қўлланма. Тошкент – 2006 // <https://uz.denemetr.com/docs/768/index-287456-1.html?page=42>

² <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112308>.

³ https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852#sub_id=0.

⁴ <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=82645>.

⁵ https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=17324&lang=ru.

chiligida nazarda tutish taklifiga⁶ qo'shilish mumkin deb hisoblaymiz.

Beshinchidan, aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv tuzish huquqini gumon qilinuvchi, sudlanuvchiga tushuntirish majburiyati Jinoyat-protsessual kodeksida mustahkamlanmagan. Shu sababli, ayrim ayblanuvchilar aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv tuzish huquqi mavjudligi va sodir etgan qilmishi yuzasidan kelishuv tuzish imkoni borligini sud muhokamasi vaqtida bilib olishadi.

Aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuvning sudda ko'rib chiqish jarayoni tahlili

Aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv bo'yicha sud muhokamasi tartibi Jinoyat-protsessual kodeksi 586⁷-moddasida aks ettirilgan. Uning talablariga ko'ra sudlanuvchi, jabrlanuvchi (fuqaroviy da'vogar), agar ishda ishtirok etayotgan bo'lsa, qonuniy vakil, himoyachi, prokuror ham ishtirok etishi shart.

Bu toifadagi jinoyat ishlari sudda prokurorning ishtirokisiz ko'rilishi va prokuror ishtirokisiz sud muhokamasi o'tkazilishi mumkin emas. Aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuvga doir ishlar yuqoridagi normadagi o'ziga xos xususiyatlar inobatga olingan holda umumiy tartibda, jinoyat ishi kelishuv bilan birga sudga kelib tushgan paytdan e'tiboran bir oydan kechiktirmay ko'rib chiqiladi.

Sud muhokamasi tartibi Jinoyat-protsessual kodeksida nazarda tutilgan sud muhokamasi umumiy shartlarining barcha tartib-qoidalariga to'liq rioya qiladi. Bundan faqat, guvohlar, ekspertlar⁷ va mutaxassislar sud majlisiga taklif etilishi mustasno.

Sud muhokamasi davlat ayblovchisining sudlanuvchiga qo'yilgan ayblov yuzasidan tuzilgan kelishuvni taqdim etishi bilan boshlanadi. Ayblov bayon etilgandan so'ng, sudya sudlanuvchini so'roq qilishi, unga aybga iqrорlik yuzasidan tuzilgan kelishuv bo'yicha hukm chiqarish uchun tegishli shartlar mavjudligini tekshirish uchun bir qator savollarni beradi⁸.

Sud majlisida sudlanuvchi bilan tuzilgan kelishuv bo'yicha sudning savollariga ongli ravishda

javob berishini sinchkovlik bilan aniqlash zarur, bizning fikrimizcha, ularning ro'yxati va ketma-ketligini quyidagicha belgilash maqsadga muvofiq:

1. Sizga e'lon qilingan ayblovning mohiyati tushunarlimi va uni sizga tushuntirish zarurati bormi?

2. Siz e'lon qilingan ayblovga rozimisiz, aybingizni tan olasizmi?

3. Biror shaxs sizni aybga iqrор bo'lishingiz uchun biror-bir tarzda ta'sir yoki tazyiq qilganmi? Masalan, ruhiy yoki jismoniy majburlash, jazoni tushishiga oid va'dalar yoki boshqacha tarzda undash bo'lganmi?

4. Siz o'z aybingizni ixtiyoriy ravishda tan olasizmi yoki buning boshqa sabablari bormi?

5. Aybingizga iqrорlik kelishuvi asosida ayblov hukmini chiqarish haqidagi iltimosingizni qo'llab-quvvatlaysizmi?

6. Himoyachingiz xizmatidan qoniqdingizmi?

7. Aybingizga iqrорlik kelishuvi asosida ayblov hukmini chiqarishning o'ziga xos jihatlari va huquqiy oqibatlar haqida himoyachi sizga maslahat berganmi?

8. Qo'yilgan ayblovga rozi bo'lish orqali siz haqiqatda ushbu jinoyatni sodir etganligingizni tan olishingiz va kelishuv tasdiqlansa, ayblov hukmi chiqarilishini tushunayapsizmi?

9. Qonunga ko'ra, kelishuv tasdiqlansa, Jinoyat kodeksi maxsus qismining tegishli moddasida nazarda tutilgan eng ko'p jazoning yarmidan oshmasligini bilasizmi?

So'ng, sudlanuvchi nima uchun aybiga iqrор bo'lgani, qilmishidan pushaymon bo'lgani hamda zararni qoplab bergani (berishi), tayinlanadigan jazo turi va muddati (miqdori) haqida o'z fikrini aytib o'tadi. Muhokama davomida prokuror hamda himoyachi aybga iqrорlik iltimosnomasi yuzasidan qarashlarini bildirishadi.

Qayd etish lozimki, prokuror, sudlanuvchi ayblov yuzasidan haqiqatda iqrор bo'lmasa yoki bu iqrорlikni haqqoniyligini bilish uchun, dalillarni to'laqonli va batafsil o'rganish zarurati tug'ilsa, suddan ishni tergovga qaytarishni so'rashi mumkin.

⁶ С.Азимов. Жиноят ишларини юриктишинг алоҳида тартиби: айбга иқроқлик тўғрисидаги келишув // Eurasian journal of academic research // Innovative Academy Research Support Center www.innacadeyuz Volume 1 Issue 01, April 2021 ISSN 2181-2020

⁷ Г.Бахтадзе. Необходимость наделения стороны защиты правом назначения судебных экспертиз // Вестник СамГУ 2014. №11/2 (122) – 5-89

⁸ Э.Ю. Антонова. Особенности оценки доказательств по внутреннему убеждению при рассмотрении судами уголовных дел в особом порядке принятия судебного решения // Российский судья. – 2015. - № 6. – 31 – 33.

Sud qonun talablari to'liq va bekamu-ko'st ado etilganiga ishonch hosil qilishi shart. Shuningdek, ayblanuvchining aybiga iqrор bo'lishiga aldov yoki zo'rlik ostida emas, balki himoyachi bilan maslahatlashib, bu fikrga kelganini aniqlashi lozim.

Bu esa sudlanuvchini so'roq qilish va jinoyat ishi materiallarini o'rganish orqali amalga oshiriladi.

Sudya, sudlanuvchi aybiga iqrорlik munosabatini bildirgan holda, uning hajmiga norozi ekanligi, berilgan iltimosnomaning mohiyati va oqibatlarini bilmasligi yoki uning kelishuv tuzishda o'z ixtiyori bilan harakat qilmaganligi kabi holatlar aniqlansa, kelishuvni tasdiqlamasdan, jinoyat ishini umumiy tartibda tergov qilish uchun prokurorga yuboradi.

Sudya kelishuv tuzilgan jinoyat ishlarini ko'rib chiqar ekan, quyidagilarni tekshirishi shart:

kelishuv tuzishda gumon qilinuvchi, ayblanuvchining protsessual huquqlari to'liq ta'minlanganini,

kelishuv tuzish uchun belgilangan talablar bajarilgan-bajarilmaganini,

kelishuv ixtiyoriy tuzilganini, sudlanuvchiga zo'rlik ishlatish yoki boshqacha tarzda bosim bo'lmaganligi;

gumon qilinuvchi, ayblanuvchi kelishuvning mohiyatini, shartlarini tushungani, uning oqibatini anglab yetganini,

sudlanuvchining ayni vaqtda kelishuvni quvvatlashini,

jinoyat oqibatida yetkazilgan zararni bartaraf etish chorasi ko'rilganini.

Ushbu toifadagi ishlarni ko'rishning yana bir o'ziga xos xususiyati, sud dastlab sudlanuvchi va uning himoyachisining, so'ng prokurorning, shuningdek zarur hollarda, jabrlanuvchining, fuqaroviy da'vogarining fikrini eshitadi (Jinoyat-protsessual kodeksi 586⁷ -moddasi).

Sudya umumiy tartibda jinoyat ishi bo'yicha to'plangan dalillarni o'rganish va baholashni amalga oshirmaydi. Bunda, sudlanuvchining shaxsini tavsiflovchi holatlar, shuningdek, ayrim jazo-

ni yengillashtiruvchi va og'irlashtiruvchi holatlar tekshirilishi mumkin. Shu bilan birga, taraflar muzokarada sudlanuvchi aybdorligi, u sodir etgan jinoyatni kvalifikatsiya qilish to'g'ri bo'lganiga shubha qilish, jinoyat ishi materiallarida mavjud bo'lgan dalillarga e'tiroz bildirishga haqli emas.

Sud majlisi yakunida sudya (sud tarkibi) ko'rilgan masala bo'yicha tegishli ajrim yoki hukm chiqaradi. Albatta, majlis davomida Jinoyat-protsessual kodeksida belgilangan protsessual tartibga rioya qilgan holda sud majlisi bayonnomasi yuritiladi.

Muhokamadan so'ng sudya qaror qabul qilish uchun alohida xonaga kiradi.

Sud kelishuv tuzilgan jinoyat ishlarini ko'rib chiqqach, agar:

- kelishuvni tasdiqlash uchun asoslar bo'lmasa yoki kelishuv tuzishda protsessual talablar buzilgan bo'lsa;

- kelishuvda sudlanuvchi ayblangan jinoyatning malakalanishi bilan kelishmasa;

- sudlanuvchining aybdorligi yuzasidan asosli shubha tug'ilgan bo'lsa;

- taraflar kelishuvni tuzishdan voz kechsa, kelishuvni tasdiqlashni rad qilish va jinoyat ishini umumiy asoslarda tergov qilish uchun prokurorga yuborish haqida ajrim chiqaradi.

Jinoyat kodeksi 57²-moddasida aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv tuzilgan jinoyatlar bo'yicha tayinlanadigan jazoning muddati yoki miqdori Jinoyat kodeksi maxsus qismining tegishli moddasida nazarda tutilgan eng ko'p jazoning yarmidan oshmasligi kerakligi belgilangan. Mazkur norma shaxsni sodir etgan qilmishi uchun aybiga iqrор bo'lib, jinoyatlarni fosh qilishda, jinoyat oqibatida yetkazilgan zararni qoplab, fuqarolarning buzilgan huquqlarini tiklashda tergov organiga yordam bergani uchun qonun bilan kafolatlangan rag'batdir⁹.

Mazkur kiritilgan o'zgartish jinoyat qonunidagi insonparvarlik prinsipini amalda keng qo'llanishini ta'minlaydi.

⁹ С.Тошниеъзов, С.Азимова // <https://huquq.uz/2021/03/12/pr-142>

Nazarimizda, sudlanuvchiga jazo tayinlashda davlatning imtiyoz berishi sabablari quyidagicha:

avvalo, u aybga iqrор bo'lib, davlatga huquq-tartibot o'rnatish vazifalarini bajarishda yordam beradi;

ikkinchidan, o'ziga tegishli jinoiy jazo va axloqan tuzatish choralarini samarali qo'llashga imkon beradi;

uchinchidan, aybga iqrор bo'layotgan shaxs o'zini ortiqcha og'irlik va qiynalishlardan ozod etadi;

to'rtinchidan, aybga iqrор bo'lishi, yetkazilgan zararining qoplanishidan umidvor jabrlanuvchiga ham manfaat beradi.

Tahlil davomida aybga iqrорlik kelishuvi tuzilgan jinoyat ishini sud tartibida ko'rib chiqishda ayrim muammoli holatlar mavjudligi aniqlandi.

Birinchidan, soddalashtirilgan tartibda ko'rib chiqilgan ish bo'yicha chiqarilgan sud hukmi ustidan shikoyat qilish zarurati tug'ilganda, Jinoyat-protsessual kodeksining 586⁹-moddasiga muvofiq, sudning ajrimi ustidan sudlanuvchi, jabrlanuvchi (fuqaroviy da'vogar), ularning qonuniy vakillari, himoyachi tomonidan xususiy shikoyat berilishi hamda prokuror tomonidan xususiy protest keltirilishi mumkin. Biroq, soddalashtirilgan tartibda ko'rib chiqilgan ish bo'yicha sud qarorlari ustidan shikoyat berish, umumiy tartibda chiqarilgan qarorlar ustidan shikoyat berishdan quyidagi bir qator xususiyatlari bilan ajralib turadi:

gumon qilinuvchi, ayblanuvchi jinoyat ishi yurituvda o'zining manfaatlariga javob beradigan tartibni o'zi tanlaydi, mazkur tartibni tanlash bilan shu bilan bir vaqtning o'zida shikoyat berish yuzasidan huquqlari cheklanishiga rozi bo'ladi;

soddalashtirilgan tartibda dalillar tekshirilmaydi, sud tergovni o'tkazilmaydi, davlat ayblovchisiga ham sudlanuvchining aybliligini isbotlash imkoniyati berilmaydi, binobarin, ushbu masala yuzasidan shikoyat berish huquqi yo'qotiladi;

shikoyat sud muhokamasi doirasidan chetga chiqishi mumkin emas, chunki sud kelishuvni tuzishda gumon qilinuvchining, ayblanuvchining protsessual huquqlari ta'minlangan-ta'minlanmaganligini va Jinoyat-protsessual kodeksning 586¹-moddasidagi shartlar bajarilgan-bajarilmaganligini, kelishuvning gumon qilinuvchi, aybla-

nuvchi tomonidan ixtiyoriy ravishda tuzilgan-tuzilmaganligini, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi kelishuvning mohiyatini, uning shartlarini tushungan-tushunmaganligini, uning oqibatlarini anglab yetgan-yetmaganligini, sudlanuvchi kelishuvni qo'llab-quvvatlashi yoki qo'llab-quvvatlanmasligini, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yetkazilgan zararni bartaraf etish choralarini ko'rgan-ko'rmanligini aniqlaydi. Faqatgina ushbu masalalar yuzasidan shikoyat berish huquqi saqlanadi.

Ayni damda, aybga iqrорlik haqida kelishuv natijasida chiqarilgan sud hukmi, hukmda bayon qilingan sud xulosalarining ishning haqiqiy holatlariga muvofiq kelmasligi asosi bilan bekor qilinishi mumkin emas, chunki ishning haqiqiy holatlari faqat jinoyat ishi materiallari asosida tekshiriladi.

Ikkinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksining 621-bobi mazmuniga ko'ra voyaga yetmaganlar bilan aybga iqrорlik haqida kelishuv tuzilishiga monelik yo'q. Biroq protsessual qonunchilikda voyaga yetmaganlarga nisbatan qo'shimcha protsessual kafolatlar ko'zda tutilganligi sababli, voyaga yetmaganlarga nisbatan ish yuritishning o'ziga xos xususiyatlari mazkur bobda e'tiborga olinmagan.

Masalan, Germaniya Jinoyat-protsessual kodeksida voyaga yetmaganlarga nisbatan kelishuvlar qo'llanilmasligi aniq belgilab qo'yilgan. Rossiya Jinoyat-protsessual kodeksida bu masala ko'zda tutilmagan bo'lsa-da, bu mamlakatning Oliy sudi voyaga yetmaganlarga nisbatan mazkur institut qo'llanilmasligi haqida tushuntirish bergan¹⁰.

Uchinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksining 621-bobiga muvofiq soddalashtirilgan tartibda sud muhokamasi jinoyat protsessining fundamental qoidalari va mantig'iga to'liq muvofiq emas. Jumladan aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuvga oid ishlar bo'yicha sud muhokamasida sudlanuvchini faqat fikrini eshitish haqida aytilgan bo'lib, uni so'roq qilish ko'zda tutilmagan.

Bu o'rinda, yarashuv to'g'risidagi ishlar bo'yicha o'ta soddalashtirilgan ish yuritish tartibini aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv tuzilgan ishlar ham joriy etish maqsadga muvofiq emasligini ta'kidlash joiz, sababi aybga iqrорlik to'g'risidagi kelishuv tuzilgan ishlar bo'yicha hukm chiqariladi. Xususan, sud lozim topgan hollarda nafaqat sud-

¹⁰ О практике применения судами особого порядка судебного разбирательства уголовных дел при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве: Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 28.06.2012. № 16 // СПС «КонсультантПлюс».

lanuvchi, balki protsesning boshqa ishtirokchilari, shu jumladan jabrlanuvchi va guvohlarni so'roq qilishga vakolatli bo'lishi zarur.

To'rtinchidan, Jinoyat-protsessual kodeksining 586⁷-moddasida sud sudlanuvchi va uning himoyachisining, prokurorning, shuningdek zarur hollarda, jabrlanuvchining (fuqaroviy da'vogarning) fikrini eshitishi ko'zda tutilgan. Ammo, sudlanuvchining oxirgi so'zini eshitish ko'zda tutilmagan. Vaholanki, oxirgi so'z bilan chiqish huquqidan mahrum qilish jinoyat protsessual qonun normasini jiddiy buzilishi hisoblanadi va hukmni bekor qilishga asos bo'ladi.

Beshinchidan, jinoyat ishi qismini alohida ish yurituviga ajratish bilan uyushgan guruh tarkibida jinoyat sodir etib, tergovda kelishuv tuzgan shaxsning xavfsizligini ta'minlash masalasini batamom hal qilishning imkoni yo'q. Jinoyat sodir etilgan ishlar bo'yicha faqat barcha ishtirokchilarga nisbatan dastlabki tergov va sud muhokamasi bir

vaqtda o'tkazilganda har bir ishtirokchining rolini aniq va to'liq aniqlash mumkin.

Qolaversa, ayrim hollarda kelishuv tuzgan shaxsga nisbatan ish sudga kelib tushib, hukm chiqarilgandan so'ng asosiy jinoyat ishi sudda ko'rilishi va ishni ko'rish davomida kelishuv tuzilgan ish bo'yicha sudlanuvchiga qo'yilgan ayblovdagi jinoyat noto'g'ri kvalifikatsiya qilingani aniqlanishi mumkin. Holbuki, ushbu holat kelishuv tuzgan shaxsga nisbatan ish bo'yicha sud tergov o'tkazilmagani bilan izohlanishi mumkin.

Shu sababli kelishuv tuzgan shaxsga nisbatan materiallarni alohida ish yurituviga ajratish, ish holatlarini har tomonlama va to'liq aniqlashga to'sqinlik qilmaslik zarur.

Aynan shu sababli kelishuv tuzgan shaxsga nisbatan ish yuzasidan chiqarilgan hukmda ko'rsatilgan holatlar boshqa ishlar yuzasidan preysudition xarakterga ega emasligini Jinoyat-protsessual kodeksida aniq belgilash zarur.

XULOSA

1. Kelishuvni sudga qadar bosqichda tuzishning quyidagi belgilarini sanab o'tishni lozim topdik:

1) kelishuv jinoyat protsessual huquqi sohasidagi qarama-qarshi subyektlar o'rtasidagi munosabatlarni hal qilish usulidir;

2) kelishuv taraflar uchun huquq va majburiyatlarni vujudga keltiradigan protsessual huquqiy hujjatdir;

3) ishtirokchilarning irodasini ixtiyoriy ravishda namoyon qiladigan erk muxtorligidir;

4) kelishuv mazmuni taraflarning o'zaro maqbul shartlar va qonunda ruxsat etilgan o'zaro huquqiy yengillik va imtiyozlarni belgilashdan iborat;

5) yozma shaklda ifodalanib, soddalashtirilgan bo'lsa ham, ma'lum protsessual tartibotga rioya etishni ko'zda tutadi.

2. O'zbekiston Jinoyat-protsessual kodeksining 586⁵-moddasi uchinchi qismiga quyidagi mazmundagi o'zgartirish kiritishni taklif etamiz: **"Kelishuv prokuror, surishtiruvchi (tergovchi), gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, uning himoyachisi tomonidan imzolandi"**.

3. Kelishuvni sud muhokamasida ko'rib chiqishning quyidagi belgilarini ajratish mumkin:

1) sud muhokamasi predmeti – bu ixtiyoriy, qo'yilgan aybning mohiyatini chuqur anglab, aybini so'zsiz tan olgan holda bayon etilgan aybiga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv;

2) sud muhokamasi qisqartirilgan tartibda o'tkaziladi;

3) jabrlanuvchi ishtirok etadi, ammo uning kelmasligi ishni ko'rishga to'sqinlik qilmaydi.

4) aybiga iqrorlik kelishuvi haqidagi masala jinoyat ishining sudga qadar bosqichida hal etilishi lozim;

5) belgilanadigan jazo maksimal jazoning yarmidan oshib ketishi mumkin emas;

6) jabrlanuvchining haq-huquqlari poymol etilmaydi;

7) aybga iqrorlik kelishuvini rasmiylashtirishda himoyachi ishtiroki shart;

8) chiqarilgan hukm ustidan yuqori instansiya sudlariga apellyatsiya, kassatsiya tartibida shikoyat berish mumkin.

9) kelishuv bir necha ayblanuvchilar bilan tuzilganida, har biri bilan alohida tuziladi.

4. Aybga iqrorlik haqida kelishuv institutini samarali va bir xilda qo'llanishini ta'minlash maqsadida, Oliy sud Plenumining **"Aybga iqrorlik to'g'risidagi kelishuv tuzilgan ishlar bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida"**gi qarorini qabul qilish lozim.

Otabek TOSHEV,

TDYU mustaqil izlanuvchisi

Ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning

o'ziga xos jihatlari

Ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilishning o'ziga xos jihatlari mavjud bo'lib, alohida yondashishni talab etadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2022-yilda yurtimizda sodir etilgan umumiy jinoyatlarning 12,2 foizi ayollar tomonidan sodir etilgan va bu ko'rsatkich 2021-yilga nisbatan 0,5 foizga o'sgan¹.

¹ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/crime-and-justice-2>.

Ayollar jinoyatchiligining o'sishi boshqa davlatlar va mintaqalarda ham kuzatilmoqda. Misol uchun, g'arbiy Yevropa mamlakatlarida keyingi 20 yil ichida ayollar jinoyatchiligi to'rt barobarga o'sganini ko'rish mumkin. So'nggi yillarga kelib mazkur mamlakatlar qamoqxonalari jazo o'tayotgan ayollar soni bir necha barobarga oshgan.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar ayollar jinoyatchiligi nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyoda dolzarb muammo sifatida talqin etilayotgani va ushbu jinoyatlarning oldini olish, unga qarshi kurashish borasida tegishli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurligidan dalolat beradi.

Ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni fosh qilish, protsessual va tergov harakatlarini o'tkazish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Sud-tergov amaliyotida kuzatilishicha, jinoyat sodir etgan ayollar o'g'rilik, firibgarlik, tovlamachilik, qotillik, talonchilik va bosqinchilik jinoyatlarini murakkab tarzda, mayda detallarigacha chuqur o'ylab, puxta rejalashtirgan holda muayyan usul va yo'llar orqali sodir etishadi. Shuningdek, bunday jinoyatlarni

fosh etish va tergov qilishning murakkab jihatlari-dan yana biri jinoyat sodir etish jarayonida va tergovga qadar tekshiruv, surishtiruv va dastlabki tergov bosqichlarida ayol shaxsining o'ziga xos psixofiziologik xususiyatlari, holatlari bilan bog'liq.

Biz o'rgangan jinoyat turlari bo'yicha jinoyat sodir etgan ayollarning 28 foizi turli xil hiyla-nayranglarni ishga solib, birinchi so'roq davomida yolg'on ko'rsatma berishadi. O'zlarini oqlashga urinib, surishtiruvchi va tergovchi ko'z o'ngida o'zini xuddiki vaziyatning qurboni, aldangan inson sifatida ko'rsatishga harakat qilib, jinoyatning motivi va sodir etish maqsadini ham bezashga intilishadi. Mazkur holatlarni e'tiborga olib, ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilish jarayonida tergov harakatlarini o'tkazish taktikasi va jinoyat turlaridan kelib chiqqan holda tergov harakatlari algoritmini ishlab chiqish talab etiladi.

Shu nuqtayi nazardan, jinoyatlarni tez va to'liq ochish, haqiqatni aniqlash hamda jinoyatchilikka qarshi kurashda kriminalistik qoidalarni qo'llash, vosita va metodlarni ishlab chiqish va takomillashtirish, tasmollar tuzish, ularni tekshirish, tergovni rejalashtirish, tergov vaziyatlari va taktik qarorlarni to'g'ri qabul qilish maqsadida ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning kriminalistik tavsifi va jinoyatchi ayol tipologiyasini o'rganib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar kriminalistika nazariyasiga oid darsliklarda, adabiyotlarda erkaklar tomonidan sodir etilgan jinoyatlardan alohida ajratilmagan. Darsliklarda alohida turdagi jinoyatlarni tergov qilishning metodikasi bo'limida ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilishning o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlangan bob yoki paragraf ham mavjud emas. Vaholanki, ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni kriminalistik tasniflashga zaruriyat mavjud.

Insoniyat o'zini anglay boshlabdiki, uni tashqi olam sir-sinoatlari bilan birga "inson nima uchun jinoyat sodir etadi?", "shaxs jinoyatchi bo'lib tug'iladimi yoki jinoyatchi sifatida shakllanadimi?" mazmunidagi savollar qiziqtiradi. Bu borada ayollar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning kriminologik nuqtayi nazaridan bir qator fikr-mulohazalar bildirilgan.

Ayollar jinoyatchiligini jinoyatchilikning mustaqil tarkibiy elementi sifatida o'rganishga

XIX asrning ikkinchi yarmida asos solingan bo'lib, mazkur masalaga dastlab Lamber Adolf Kettle (1796–1874) e'tibor qaratgan.

Ilmiy statistika asoschilaridan biri kriminolog olim A.Kettle jinoyatchilikning rivojlanish qonuniyatlarini tushintirishga harakat qilib, “jinoyat sodir etishga moyillik odamning yoshi, jinsi, kasbi, ma'lumot darajasi, yilning mavsumi va boshqalarga bog'liq” degan xulosaga keladi². U erkaklar va ayollar jinoyatchiligidagi farqlarni faqat jinslarining jismoniy rivojlanishidagi farqi bilan emas, ayollarning deviant xulq-atvorini ijtimoiy turmushdan uzilganlik, oilaviy majburiyatlar doirasida o'ralashib qolgani bilan ham izohlaydi.

Ch. Lombrozo esa ayollar jinoyatchiligining jadalligi erkaklarnikiga nisbatan past ekanini ayol organizmining o'ziga xosligi, ayol tabiati va uning ma'lum darajada “biologik norasoligi” bilan izohlaydi. Ushbu olimning mashhur g'oyalari-dan yana biri ayollarning tajovuzkorligiga hayz ko'rish sikllarining katta ta'sir ko'rsatishi haqidagi qarashidir. O'zining “Ayol: jinoyatchi va fohisha” asarida jinoyatchi ayollarning axloqiy va ruhiy xususiyatlaridan kelib chiqib, ularni quyidagi turkumlarga bo'lib chiqadi: tug'ma jinoyatchi ayollar; tasodifiy jinoyatchi ayollar; jinoyat sodir etishdan ehtiroslanuvchi ayollar; o'z joniga qasd qiluvchi ayollar³.

Rossiyalik olim P.N. Tarnovskaya Ch. Lombrozoning g'oyalarini davom ettirib, jinoyatchi ayol shaxsini turlarga ajratishga harakat qiladi. U ilmiy izlanishlari davomida 160 nafar qotillik jinoyatini sodir etgan ayolning shaxsi va xulq-atvorini chuqur tahlil qilgan holda, ularni ikkita katta guruhga ajratadi:

- 1) “kuchli ehtiros ta'siri ostida jinoyat sodir etgan qotillar”;
- 2) “tushkunlikka tushgan, idrok etishi sust qotillar”⁴.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan farqli ravishda

Q.R. Abdurasulova ayollar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning o'ziga xos xususiyatlari sifatida ular jinoyatni asosan yolg'iz o'zlari sodir etishi, guruh tarkibida ko'pincha o'g'rilik, kasb bilan bog'liq jinoyatlarni, talonchilik va bosqinchilik jinoyatlarida asosan yordamchi sifatida ishtirok etishini ta'kidlagan⁵.

Ba'zi adabiyotlarda, ayollar jinoyatchiligi umumiy jinoyatchilikning tuzilishida nisbatan o'zgarmas miqdorga ega bo'lgani holda, ijtimoiy shart-sharoitlarga qarab o'zgarib boradigan, shu bilan bir vaqtda, jinoyatchilik (erkaklar jinoyatchiligi)dagi o'zgarishlarni takrorlamaydigan hodisa ekani e'tirof etilgan. D.M. Mirazov ayollar jinoyatchiligi deganda, muayyan hududda, ma'lum vaqt mobaynida ayol jinsidagi shaxslar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar yig'indisini tushinish lozimligini ta'kidlaydi⁶. Shunga o'xshash fikrni A.G. Zakirova ham keltirib o'tgan bo'lib, unga ko'ra ayollar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar jinoyat motivi bilan farq qilib, birinchi navbatda rashk, o'ch olish, hasadgo'ylik, jabrlanuvchidan qutulishga harakat qilishda namoyon bo'lishi⁷ bilan izohlanadi.

Bir qator kriminologik tadqiqotlarda jinoyatchi ayol shaxsini turli xil guruhlariga, turkumlarga ajratish bo'yicha ham takliflar ishlab chiqilgan. Jumladan, T.M. Smolina jinoyat turlaridan kelib chiqib, giyohvand jinoyatchi ayollarni ularning tabiati, xarakteri va jinoiy motivatsiyasining barqarorligidan kelib chiqib turkumlash lozim⁸, deydi.

A.Y. Antonyan va L.A. Melikashvililar jinoyatning aniq maqsadi – motividan kelib chiqib g'arazli niyatda jinoyat sodir etgan ayollarni quyidagi guruhlariga bo'ladi: o'zini o'zi tasdiqlovchi, oilali, birovga yoki nimagadir qaram, spirtli ichimlikka ruju qo'ygan, yengiltabiat, o'ch olishga moyil ayollar. V.I. Shiyani esa g'arazli niyatda jinoyat sodir etgan ayollarni tasniflashda “giyohvand ayol”ni qo'shishni taklif qiladi⁹.

² Кетле А. Человек и развитие его способностей. СПб., 1865.–С.7-8.

³ Ломброзо Ч. Женщина-преступница и проститутка. – Киев, 1902.

⁴ Антонян Ю.М. Преступность среди женщин. М.: Российское право, 1992. С. 12–14.

⁵ Айеллар жиноятчилиги ва ularning олдини олиш муаммолари: Ўқув қўлланма / Маъсул муҳаррир: М.Н.Рустамбаев. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2009. – 21-бет.

⁶ Айеллар жиноятчилигининг сабаб ва шароитлари ҳамда профилактикаси: Ўқув қўлланма / Қ.Р.Абдурасулова, Д.М.Миразов ва бошқ. – Т.:Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. – 15-бет.

⁷ Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг долзарб муаммолари: назария, амалиёт ва қонунчилик таҳлили: Республика илмий-амалий конференция материаллари / Т.:Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2022. –55-бет.

⁸ Смолина Т.А. Женская преступность, связанная с незаконным оборотом наркотических средств: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Тюмень, 2005. С. 12.

⁹ Шиян В.И. Предупреждение корыстных преступлений, совершаемых женщинами: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. М., 2005. С. 16.

Yuqorida keltirilgan jinoyatchi ayol shaxsining tasniflanishi kriminologik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Biroq bularni ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilish metodikasini yaratish uchun yetarli deb bo'lmaydi.

Jinoyatlarni tergov qilish jaryonida, xususan, jinoyatchi ayolni so'roq qilish taktikasini tanlashda surishtiruvchi, tergovchi jamiyatimizda mavjud bo'lgan gender stereotiplari muammosiga duch kelishi mumkin. Ya'ni, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi ayol ishtirokchilikda qaysi vazifani bajarishiga qaramay, o'zining emotsional holati bilan surishtiruvchi, tergovchi tasavvurida ojiza, hissiy jihatdan beqaror, itoatkor, passiv, qo'rqoq va zaif bo'lib gavdalanadi. Erkak jinsidagi shaxs esa, aksincha, kuchli, qat'iyatli, faolday taassurot qoldiradi¹⁰. Keyingi yillarda ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarda "erkaklar rolini" o'z zimmasiga olish bilan bog'liq holatlar ko'payib bormoqda.

Jinoyatchi ayol shaxsining kriminalistik tipologiyasini o'rganish ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning ayrim turlari va guruhlarining kriminalistik xususiyatlarini ishlab chiqish hamda jinoyatchi ayol shaxsining tipik portretini yaratish imkonini beradi. Shuningdek, jinoyatchi ayol shaxsining tipik portreti ishlab chiqilishi ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilish samaradorligini oshiradi.

Bu borada Y.V. Vologina ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning kriminalistik tavsifini jinoyat sodir etgan ayolning shaxsiga xos xususiyatlari, jinoyatni sodir etish va yashirish usuli, jinoyat yuzasidan aniqlangan ma'lumotlar, jinoyat sodir etish joyi, vaqti va predmetidagi o'ziga xos-

liklar bilan o'zaro bog'liq elementlar tizimi sifatida belgilaydi¹¹.

Darhaqiqat, ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilishda isbotlanishi lozim bo'lgan holatlar doirasining to'g'ri belgilanishi va ketma-ketlik asosida dalillar to'plash katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur fikrning mantiqiy davomi sifatida T.V. Popovaning ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilish jarayonida jinoyatchi ayol shaxsi psixologiyasini o'rganib chiqish lozimligini, bunda uning dunyoqarashi, emotsional holati, psixologik jihatdan layoqatini ham hisobga olish lozimligiga oid fikrlari ham o'rinli.

L.Y. Kiryushina ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilish metodikasini ishlab chiqishda jinoyatchi ayol shaxsini tasniflash uchun ularni quyidagicha: jinoiy-huquqiy asoslariga ko'ra; jinoyat subyektlarining soniga ko'ra; ishtirokchilarning jinsiga ko'ra; ishtirokchi shaxslarning yoshiga ko'ra; ishtirokchilar orasida qarindoshchilik mavjud yoki mavjud emasligiga ko'ra; ishtirokchilikda bajarayotgan vazifasiga ko'ra ajratib ko'rsatgan¹².

Yuqorida keltirilgan fikrlardan ayollar tomonidan sodir etilayotgan jinoyatlarning sabablari ni aniqlashimiz, jinoyat sodir etgan ayolning his-tuyg'ularini o'rganishimiz, qisqacha aytganda, jinoyatchi ayol tipologiyasini chuqur tahlil qilishimiz mumkin bo'ladi. Bu nafaqat ularga nisbatan adolatli jazo tayinlashda inobatga olinadi, balki ushbu ma'lumotlar asosida jinoyat ishini yuritishga mas'ul bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslarning mazkur turdagi jinoyatlar bo'yicha protsessual harakatlarni amalga oshirishda to'g'ri taktika va uslublarni tanlagan holda, isbotlash jarayonini samarali tashkil etishiga xizmat qiladi.

Aynura KURBANOVA,

IIV akademiyasi oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim fakulteti mustaqil izlanuvchisi

¹⁰ Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г.М. Андреева. М.: Аспект-Пресс, 2004. С. 166-168.

¹¹ Вологина Е.В.Методика расследования претуплений, совершённых женщинами: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Волгоград, 2001. С. 13.

¹² Л.Ю.Кирюшина. Вестник Томского Государственного Университета. №298 май, 2007. С. 157-158.

Korporativ munosabatlarning **huquqiy asoslari**

O'zbekiston Prezidentining 2022-yil 8-noyabrdagi "Korporativ munosabatlarning huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 415-qarori korporativ boshqaruvga asoslangan yuridik shaxslarning huquqiy faoliyatida o'zgarish yasagan muhim normativ hujjat hisoblanadi.

Qarorda zamonaviy korporativ boshqaruv usullarini keng joriy etish belgilangan. Hamda mas'ul idoralarga "Mas'uliyati cheklangan jamiyatlar to'g'risida"gi qonun loyihasini ishlab chiqish vazifasi yuklatilgan.

XX asr boshlarida korporativ huquq nazariyasida xo'jalik jamiyatlari (korporatsiyalar) mohiyatiga oid ishtirokchi (aksiyador)ga yo'naltirilgan (shareholder oriented), ishchi kuchiga yo'naltirilgan (labour oriented) va davlat ishtirokiga yo'naltirilgan (state oriented)¹ turli modellar shakllangandi.

Bu modellar xo'jalik jamiyatlari mazmunini tashkil etuvchi ustuvor g'oyalarga ko'ra farq qilardi. Korporatsiya faoliyatining asosiy maqsadi ishtirokchi, ishchi yoki davlatga yo'naltirilganligi bosh ilmiy bahs mavzusi bo'lgan.

XX asr oxirlarida iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy o'zgarishlar natijasida xo'jalik jamiyatlari o'z mohiyatiga ko'ra ishtirokchi (aksiyador) maqsadlariga bo'ysundirildi².

Shu munosabatdan kelib chiqib hamda xalqaro korporativ huquqda umume'tirof etilgan doktrina va prinsiplarga asosan, "Mas'uliyati cheklangan jamiyatlar to'g'risida"gi qonun loyihasida ishtirokchilarning huquqlarini amalga oshirish va himoya qilish masalalari asosiy o'rin egallashi lozim. Bu borada ayrim takliflarimizni bildirib o'tamiz.

Mas'uliyati cheklangan jamiyat (keyingi o'rinlarda jamiyat deb yuritiladi) ustavida ishtirokchilarning qo'shimcha huquqlari ham belgilanishi mumkin. Chunonchi jamiyatni tashkil etishda qo'shimcha huquqlar uning ustavida yoziladi. Yoki jamiyat faoliyati jarayonida ovoz berish yo'li bilan jamiyatning ustaviga kiritiladi. Shuningdek, jamiyatning muayyan ishtirokchisiga berilgan qo'shimcha huquqlar, ulush (ulushning bir qismi) sotilganda yoki boshqacha usulda begonalashtirilganda yoki ulush (ulushning bir qismi) oluvchiga o'tmasligini belgilash barobarida qo'shimcha

huquqlarni bekor qilish yoki cheklash masalalari, huquq egasining bunday huquqdan istagan vaqtda voz kechishga haqli ekanligi va huquqning tugatilishi masalalarini ustavda belgilash zarur.

Huquqlarni qonunda belgilangan va ustav asosida o'rnatilgan usullariga oid normalar Germaniya³ va Rossiya⁴ qonunchiligida ham mavjud.

Ishtirokchining axborotga bo'lgan huquqi anglo-amerika va kontinental huquq tizimida fundamental huquq sifatida tan olinadi. Chunki, muayyan axborotga ega bo'lmagan ishtirokchi jamiyatni boshqarish bilan bog'liq boshqa huquqlarini ham amalga oshirishga imkonini bo'lmaydi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, "Mas'uliyati cheklangan hamda qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar to'g'risida"gi qonun (keyingi o'rinlarda qonun deb yuritiladi)da ko'rsatilgan ishtirokchi uchun jamiyatning faoliyati to'g'risida axborot olish, buxgalteriya daftarlari va boshqa hujjatlari bilan tanishish huquqi hamda o'ziga kerak ma'lumotlarni yozib olish yoki ko'chirma nusxalar olishini qonunda belgilash zarur.

Sud amaliyoti tahlili ishtirokchining jamiyatdan axborot olish borasidagi huquqiga tor doirada yondoshilganligini ko'rsatmoqda. Jumladan, Oliy sudning Iqtisodiy ishlar bo'yicha sudlov hay'atining 4-18-2105/9-sonli ish bo'yicha chiqarilgan qarorida⁵ ishtirokchining buxgalteriya daftarlari va boshqa hujjatlari bilan tanishish huquqi unga talab qilingan hujjatlardan nusxalar berish yo'li bilan emas, balki ishtirokchining ushbu hujjatlar saqlanadigan yoki ta'sis hujjatlarida nazarda tutilgan joyga kelib tanishib chiqishi qayd etilgan.

Amaldagi qonun normasidan shaxslar doirasi-ga o'rnatilgan cheklov chiqarib tashlanib, jamiyatning ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) o'z ulushini yoxud uning bir qismini ushbu qonunda va jamiyatning ustavida nazarda tutilgan tartibda sotish yoki o'zga tarzda ularning foydasiga voz kechish huquqini belgilash zarur. Bu taklifning qonunda aks etishi zamonaviy korporativ huquqdagi "transfer of shares"⁶ qoidalarini to'lato'kis implementatsiya qilinishiga olib keladi.

¹ Hansmann, Henry and Kraakman, Reinier H., The End of History for Corporate Law (January 2000). Qarash: <https://ssrn.com/abstract=204528>.

² Steven Toms & Mike Wright (2021) Divergence and Convergence within Anglo-American Corporate Governance Systems: Evidence from the US and UK, 1950-2000, Business History, 47:2, 267-295, DOI: 10.1080/0007679042000313684.

³ https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gmbhg/englisch_gmbhg.html.

⁴ <https://base.garant.ru/12109720>.

⁵ Qashqadaryo viloyat sudining iqtisodiy ishlar b'yiicha sudlov hay'atining 4-18-2105/9-sonli ishi.

⁶ Leacock, Stephen J. "Share transfer restrictions in close corporations as mechanisms for intelligible corporate outcomes." Faulkner Law Review, vol. 3, no. 1, fall 2011, pp. 109+. Gale Academic OneFile, link.gale.com/apps/doc/A289620603/AONE?u=anon~9a17094b&sid=googleScholar&id=966c64b4.

Jamiyat boshqa ishtirokchilarining roziligidan qat'i nazar ushbu qonunda va jamiyatning ta'sis hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda istalgan vaqtda jamiyatdan chiqish huquqi xalqaro korporativ huquqdagi "social responsibility theory"⁷ -ijtimoiy mas'uliyat nazariyasiga to'la-to'kis mos kelmaydi.

Jamiyat ishtirokchisi o'zi xohlagan vaqtda jamiyatdan chiqib ketishiga yo'l qo'yilmasligi lozim. Chunki, buning oqibatida jamiyat og'ir ahvolga tushib qolishi, jamiyatning ishchi xodimlariga hamda uning bozordagi imidjiga ham ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Korporativ munosabatlar birgalikda harakat qilishda quriladi. Shunday ekan, muayyan shaxs faqat o'zining manfaatini o'ylab harakat qilishi boshqa shaxslarning huquq va manfaatlariga ta'sir ko'rsatmasligi lozim. Shu bois, ishtirokchining istalgan vaqtda jamiyatdan chiqish huquqini amalga oshirish shartini, agar jamiyat ustavida bunday imkoniyat nazarda tutilgan bo'lsa, ishtirokchi o'z ulushini jamiyatga berish yo'li bilan jamiyatdan chiqishi yoki ushbu qonunda nazarda

tutilgan hollarda jamiyatdan ulushini olishni talab qilishini belgilash lozim.

Shu bilan birga majoritar ishtirokchining jamiyatdan chiqishda muayyan cheklovlarni belgilash masalasini ham o'ylab ko'rish zarur. Masalan, Niderlandiya korporativ boshqaruv kodeksida ishtirokchining jamiyatga qiziqishi qancha ko'p bo'lsa, uning kompaniya va boshqa manfaatdor shaxslar oldidagi javobgarligi shuncha yuqori bo'lishi qoidasi belgilangan⁸.

Shuni inobatga olish lozim, qonun loyihasiga yagona ishtirokchining huquqiy maqomi va huquqlarini amalga oshirish mexanizmini kiritish lozim. Masalan, amaldagi qonunda yagona ishtirokchining jamiyatdan chiqish huquqi bor yoki yo'qligi nazarda tutilmagan. Ishtirokchisiz jamiyat bo'lishi mumkin emasligidan kelib chiqib, yagona ishtirokchisi bo'lgan jamiyatdan ishtirokchi chiqib ketishga haqli emasligi, yagona ishtirokchi tomonidan qaror qabul qilish va ularni bekor qilish masalalarining kiritishi amaliyotda mavjud muammolarni oldini olishga xizmat qiladi.

Amaliyotda yagona ishtirokchisi bo'lgan jami-

⁷ Йенч Валентин. Корпоративная социальная ответственность и право: международные стандарты, теория регулирования и швейцарская инициатива ответственного ведения бизнеса, EUI MWP, 2018/05 – <https://hdl.handle.net/1814/59084>

⁸ In review: shareholder rights and responsibilities in Netherlands // Lexology. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=30911ab5-f50d-4d3a-8547-26914f824d0a> (дата обращения: 24.07.2020).

yat rahbari o'zining ishtirokchisini xabardor qilmasdan ushbu jamiyat ta'sischiligidagi boshqa bir jamiyatni tashkil etgan holatlari ham mavjud. Bu holat nizolarning kelib chiqishiga ham sabab bo'lmoqda. Bundan tashqari, "Mas'uliyati cheklangan hamda qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar to'g'risidagi" qonuning 7-moddasiga ko'ra, jamiyat yagona ishtirokchi sifatida bitta shaxsdan iborat boshqa jamiyatga ega bo'lishi mumkin emasligi belgilangan bo'lsa-da, qonunchilikda o'rnatilgan ushbu cheklovni aniqlash yoki bartaraf etish mexanizmi mavjud emas.

Xalqaro korporativ huquqda ishtirokchilar o'z huquqlarini amalga oshirish tartibini (shareholders agreement)⁹ korporativ shartnomada kelishib oladilar. Korporativ shartnoma jamiyat ishtirokchilari o'rtasida yuzaga keladigan turli xil kelishmovchilik va nizolar vujudga kelishini oldini olishga, shuningdek turli vaziyatlarda taraflar o'rtasidagi muammolarning yechimini topishga imkon beradigan vosita hisoblanadi.

Ammo, milliy qonunchiligimizda bunday tushuncha mavjud emas. Anglo-amerika hamda kontinental huquqqa asoslanib, qonunchiligimizda ishtirokchilarning korporativ shartnoma tuzish huquqining huquqiy asoslarini tuzib, ishtirokchilarning huquqlarini amalga oshirish mexanizmlarini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi.

Mas'uliyati cheklangan jamiyat (MChJ) ustav kapitalidagi ulushning o'tishi (oldi-sotdi, hadya, meros va boshqa shakllarda) aniq mexanizm bilan belgilanmaganligi mulk huquqini ta'minlashga salbiy ta'sir qilmoqda (soxta hujjatlar va aldov yo'li bilan MChJ ulushini qo'lga kiritish, reyderlik va hokazo).

Oqibatda MChJ ustav kapitalidagi ulushlar boshqa shaxslarga noqonuniy o'tib ketmoqda. Ulushni qonuniy olgan shaxslar ham o'z huquqlarini amalga oshirishi imkonsiz bo'lib qolmoqda. Bu o'z navbatida, sudlarda nizolarning ko'payishiga, MChJlarni qayta davlat ro'yxatidan o'tkazish bo'yicha davlat xizmatlari ko'rsatishda ham ko'plab muammolarni yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Aksariyat rivojlangan davlatlarda MChJ ustav kapitalidagi ulushlar faqat notarial tasdiqlangan va ustav bilan bog'liq bo'lmagan shaklda boshqa shaxslarga o'tadi. Zero, MChJ ustav kapitalidagi ulushlar tadbirkorlik faoliyatini butunlay yoki qisman qamrab oladi. Uning bahosi yuqoriligi hamda murakkab ichki korporativ qoidalar tufayli boshqa ishtirokchilar hamda ulushini begonalashtirayotgan shaxs huquqlarini ta'minlash uchun uni notarial tartibda va shaffof amalga oshirish zarur.

Shuningdek, ulushning o'tishi davlat tijorat reyestriga ustavga o'zgartirishlardan mustaqil ravishda, faqatgina ulushning o'tishiga asos bo'lgan hujjatlar asosidagina kiritilishi lozim. Ushbu reyestriga kiritilganidan keyin oluvchida ulushga bo'lgan huquq (ishtirokchi huquqlari) paydo bo'ladi. Masalan, aksiyalar depozitariyda ro'yxatga olinadi va ularning boshqa shaxsga o'tishi ustav bilan emas, o'zaro bitim asosida depozitariy (investitsiya vositachisi) tomonidan reyestriga kiritiladi. Xuddi shuningdek, ko'chmas mulk o'tishi ham notarial tasdiqlanib, keyin davlat ro'yxatidan (kadastro) o'tkazilgach, unga bo'lgan huquq paydo bo'ladi.

Qonunga ulush (ulushning bir qismi)ning, bu haqida davlat reyestriga tegishli yozuv kiritilganidan boshlab, qabul qiluvchi shaxsga o'tishini, davlat reyestriga ulush (ulushning bir qismi) o'tishi haqidagi yozuv tegishli ulush (ulushning bir qismi) o'tishini nazarda tutuvchi bitim va huquqni o'rnatuvchi boshqa hujjatlar (notarial tasdiqlangan shartnoma, topshirish dalolatnomasi, meros o'tishi haqidagi notarius hujjati, huquqiy vorislik haqidagi hujjatlar va hokazo) asosida yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ tomonidan kiritilishini belgilovchi normalarni kiritish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qonunda ishtirokchining ulushni uchinchi shaxslar oldida imtiyozli sotib olish mexanizmi-da muayyan tushunmovchiliklar mavjud. Xalqaro

⁹ <https://legalitgroup.com/ru/shareholders-agreement-2>.

doktrinalarda imtiyozli huquqlar vujudga kelish manbasiga ko'ra, qonun asosida vujudga keladigan (ex lege) va shartnoma asosida o'rnatilgan (ex contractu) huquqlarga bo'linadi¹⁰. Korporativ huquqda "imtiyozli huquq" tushunchasi MChJ va uning ishtirokchisi ulushni sotib olishda uchinchi shaxslarga nisbatan ustunlik mavqaida sotib olish huquqini ta'minlovchi kafolat hisoblanadi. Ishtirokchilar va MChJ imtiyozli huquqning subyektlari hisoblanadi. Nemis doktrinasida imtiyozli huquq – huquq egasining himoya manfaatlarini (Abwehrinteressen) ta'minlashga qaratilganligiga urg'u berilgan¹¹.

Fikrimizcha, qonunda ulushni hamda ishtirokchilarning huquqlarini uchinchi shaxslarga o'tkazilishida "murakkab" qoidalarning belgilanishi "mas'uliyati cheklangan jamiyat"ning o'ziga xos xususiyati bo'lib, unda ishtirokchilarning shaxsiy munosabati muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bunday tartib qoidalarning belgilanishi ishtirokchilarning subyekt tarkibini barqarorligini ta'minlashga va jamiyatga unga aloqasi bo'lmagan uchinchi shaxslarning kirib kelishini oldini olishga qaratilgan.

Shu o'rinda, Yevropada birgalikda egalik qilishda ishtirokchilarning har biriga mulkdan o'z ulushini erkin tasarruf etish huquqi kafolatlangan. Va imtiyozli huquqlar belgilanmaganligini ta'kidlash joiz¹². Shuningdek, ommaviy bo'lmagan jamiyatlardagi (xususan, mas'uliyati cheklangan jamiyatlar) ulushni imtiyozli sotib olish huquqi Angliya, Germaniya Fransiya va AQShda ham qonun bilan ta'minlanmagan¹³. Agar milliy qonunchiligimizdagi korporativ munosabatlarda ishtirokchining imtiyozli sotib olish huquqi saqlanib qolinadigan bo'lsa, uning amalga oshirish mexanizmi aniqlashtirilishi lozim.

Bu borada imtiyozli sotib olish masalasi qonunda quyidagi holatlarni inobatga olgan holda kiritilishi lozim:

agar jamiyatning ustavida ulushni (ulushning bir qismini) imtiyozli sotib olishning boshqacha

tartibi nazarda tutilmagan bo'lsa, jamiyat ishtirokchilari ulushni (ulushning bir qismini) uchinchi shaxsga taklif qilingan bahoda yoki ustavda oldindan belgilangan va uchinchi shaxsga taklif qilingan bahodan boshqa bahoda ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) o'z ulushlari miqdorlariga mutanosib ravishda sotib olishda uchinchi shaxslar oldida imtiyozli huquqdan foydalanadi.

Agar jamiyatning boshqa ishtirokchilari jamiyatning ishtirokchisi sotayotgan ulushni (ulushning bir qismini) sotib olishda o'zining imtiyozli huquqidan foydalanmagan bo'lsa, jamiyat ustavida jamiyat mazkur ulushni (ulushning bir qismini) uchinchi shaxsga taklif qilingan bahoda yoki ustavda oldindan belgilangan va uchinchi shaxsga taklif qilingan bahodan boshqa bahoda sotib olishda imtiyozli huquqqa ega bo'lishi belgilanishi mumkin. Bunda jamiyatning ulushni (ulushning bir qismini) uchinchi shaxsga taklif qilingan bahoda yoki ustavda oldindan belgilangan va uchinchi shaxsga taklif qilingan bahodan boshqa bahoda imtiyozli sotib olish huquqi jamiyat ishtirokchilar uchun belgilangan bahodan kam bo'lmashligi sharti bilan amalga oshirish mumkin.

Ustav kapitalidagi ulushni (ulushning bir qismini) sotib olish bahosi jamiyat ustavida qat'iy belgilangan pul miqdorida yoki ulush qiymatini aniqlovchi mezonlardan biri (jamiyat sof aktivlari qiymati, oxirgi hisobot davridagi jamiyat aktivlari balans qiymati, jamiyatning sof foydasi va hokazo) asosida belgilanishi mumkin. Ustavda oldindan belgilangan ulushni (ulushning bir qismi) sotib olish bahosi jamiyatning barcha ishtirokchilari uchun bunday ulush (ulushning bir qismi) kimga tegishliligidan qat'i nazar bir xil bo'lishi kerak.

Ustav kapitalidagi ulushni (ulushning bir qismini) sotib olishda imtiyozli huquqni belgilovchi qoidalar, shu jumladan baho miqdorining o'zgarishi yoki uni aniqlash tartibi jamiyat tashkil etilgan vaqtda uning ustavida yoki jamiyatning barcha ishtirokchilari bir ovozdan qabul qilgan jamiyat ishtirokchilari umumiy yig'ilishining jamiyat ustaviga

¹⁰ Величко В.Е., Терди Е.С. Французская модель договорных преимущественных прав. С. 74-84; Schermaier M.J. in: J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: Staudinger BGB - Buch 2: Recht der Schuldverhältnisse: §§ 433-480. Vorbemerkungen zu §§ 463 ff. Rn. 4.

¹¹ Schermaier M.J. in: J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: Staudinger BGB - Buch 2: Recht der Schuldverhältnisse: §§ 433-480. Vorbemerkungen zu §§ 463 ff. Rn. 2; Schreiber K. Op. cit. S. 114.

¹² Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) / Ed. by Chr. von Bar, E. Clive, H. Schulte-Nölke et al. Outline Edition. 2009. P. 423. См. также: Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) / Ed. by Chr. von Bar, E. Clive, H. Schulte-Nölke et al. 2009. P. 3999

¹³ Чупрунов Иван Сергеевич// диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Преимущественное право покупки доли (акций). 2021 год. ст 37.

o'zgartirishlar kiritish to'g'risidagi qarorida nazarda tutilishi mumkin. Jamiyat ustavidan jamiyatning ustav kapitalidagi ulushni (ulushning bir qismini) ustavda avvaldan belgilangan bahoda sotib olishga imtiyozli huquqni belgilovchi qoidalarini chiqarib tashlash jamiyat ishtirokchilari umumiy ovozi-ning uchdan ikki qismi tomonidan qabul qilingan yig'ilish qarori asosida amalga oshiriladi.

Jamiyat ustavida jamiyat ishtirokchilarining yoki jamiyatning sotuvga qo'yilgan ustav kapitalidagi ulushning to'liq bo'lmagan qismini yoki ulush qismining to'liq bo'lmagan qismini sotib olish bo'yicha imtiyozli huquqdan foydalanish imkoniyati nazarda tutilishi mumkin. Bunday holda, qolgan ulush yoki ulushning bir qismi ushbu huquq jamiyat yoki uning ishtirokchilari tomonidan amalga oshirilgandan so'ng uchinchi shaxsga jamiyat va uning ishtirokchilariga ma'lum qilingan baho va shartlar asosida yoki ustavda avvaldan belgilangan bahodan past bo'lmagan bahoda sotilishi mumkin. Bunday imkoniyatni belgilovchi qoidalar jamiyat tashkil etilgan vaqtda uning ustavida yoki jamiyatning barcha ishtirokchilari jamiyat ustaviga o'zgartirishlar kiritish haqida ovoz bergan yig'ilish qarorida nazarda tutilishi mumkin. Jamiyat ishtirokchilari umumiy sonining uchdan ikki qismi ovoz berganda ushbu qoidalar jamiyat ustavidan chiqarishga qaror qilinadi.

Jamiyat ustavida jamiyatning barcha ishtirokchilariga jamiyatning ustav fondidagi ulushni (ulushning bir qismini) ularning ulushlari miqdoriga nomutanosib ravishda taklif qilish imkoniyati nazarda tutilishi mumkin. Jamiyat ishtirokchilarining jamiyat ustav kapitalidagi ulushni (ulushning bir qismini) o'zlarining ulushlari miqdoriga nomutanosib ravishda sotib olishda imtiyozli huquqni amalga oshirish tartibini belgilovchi qoidalar jamiyat tashkil etilgan vaqtda uning ustavida nazarda tutilishi mumkin. Yoki jamiyatning barcha ishtirokchilari jamiyat ustaviga o'zgartirishlar kiritish haqida ovoz berganda bu qarorni ham kiritishadi. Agar jamiyat ustavida boshqacha qoida belgilangan bo'lmasa, ishtirokchilarning uchdan ikki ovozi bilan ushbu qoidalar jamiyat ustavidan chiqarib tashlanadi.

Jamiyat ustavida jamiyat ustav kapitalidagi ulushni (ulushning bir qismini) bir vaqtning o'zida uchinchi shaxsga taklif qilingan bahoda va ustavda oldindan belgilangan va uchinchi shaxs-

ga taklif qilingan bahodan boshqa bahoda imtiyozli sotib olish huquqining berilishi belgilanishi mumkin emas. Jamiyat ustav kapitalidagi ulushni (ulushning bir qismini) ustavda oldindan belgilangan bahoda sotib olish bo'yicha alohida ishtirokchiga yoki alohida ulush (ulushning bir qismi)ga imtiyozli huquq belgilanishiga yo'l qo'yilmaydi. Jamiyat ustav kapitalidagi ulushni (ulushning bir qismini) sotib olish bo'yicha ko'rsatilgan imtiyozli huquqlarni boshqa shaxsga o'tkazishga yo'l qo'yilmaydi.

O'z ulushini (ulushning bir qismini) uchinchi shaxsga sotish niyatida bo'lgan jamiyat ishtirokchisi ulushning (ulushning bir qismining) sotilish bahosini va boshqa shartlarni ko'rsatgan holda bu haqda jamiyatning qolgan ishtirokchilarini va jamiyatning o'zini jamiyat orqali notarial tasdiqlangan holda yuboriladigan taklif orqali yozma shaklda xabardor qilishi shart. Ulushni (ulushning bir qismini) sotish to'g'risidagi oferta jamiyat tomonidan qabul qilingan paytda uning barcha ishtirokchilari tomonidan qabul qilib olingan hisoblanadi. Bunda taklif jamiyat ishtirokchisi hisoblangan shaxs tomonidan, shuningdek qonunda nazarda tutilgan hollarda jamiyat tomonidan qabul qilinishi mumkin. Taklif jamiyat tomonidan qabul qilingan kundan kechiktirmasdan uni chaqirib olish jamiyat ishtirokchisiga kelib tushsa, qabul qilinmagan hisoblanadi. Agar jamiyat ustavida boshqacha holat nazarda tutilmagan bo'lsa, jamiyatdagi ulushni (ulushning bir qismini) sotish ha-

qidagi taklifni chaqirib olish jamiyat barcha ishtirokchilarining roziligi bilan amalga oshirilishi mumkin.

Jamiyat ishtirokchilari taklif qabul qilingan kundan boshlab 30 kun ichida ulushni (ulushning bir qismini) sotib olish bo'yicha imtiyozli huquqdan foydalanishlari mumkin.

Agar jamiyat ustavida boshqacha holat nazarda tutilmagan bo'lsa, jamiyatning ayrim ishtirokchilari imtiyozli huquqdan, shuningdek ustav kapitalidagi ulushning to'liq yoki to'liq bo'lmagan qismini sotib olish bo'yicha imtiyozli huquqidan voz kechgan taqdirda, qolgan ishtirokchilar ulushni (ulushning bir qismini) sotib olish bo'yicha imtiyozli huquqlarini o'zlarining ulushlariga mutanosib ravishda amalga oshirishlari mumkin.

Jamiyat ustavida jamiyat va uning ishtirokchilari tomonidan ulushni (ulushning bir qismini) sotib olish bo'yicha imtiyozli huquqdan foydalanishning yanada uzaytirilgan muddatlari nazarda tutilishi mumkin.

Jamiyat ishtirokchisining jamiyatdagi ulush (ulushning bir qismi) ni sotib olish bo'yicha imtiyozli huquqi quyidagi hollarda tugatiladi:

qonunda nazarda tutilgan tartibda yozma shaklda rasmiylashtirilgan ulushni (ulushning bir qismini) sotib olish bo'yicha imtiyozli huquqdan voz kechish haqidagi ariza taqdim qilinganda;

mazkur huquqdan foydalanish muddati tugaganda.

Jamiyat ishtirokchilarining ulushni (ulushning bir qismini) sotib olish bo'yicha imtiyozli huquqdan foydalanishdan voz kechish haqidagi arizalari bir oylik muddatda taqdim qilinishi lozim.

Agar jamiyat ustavida boshqacha muddat nazarda tutilmagan bo'lsa, taklif qabul qilinganidan keyin o'ttiz kun ichida jamiyat yoki uning ishtirokchilari tomonidan ustav kapitalidagi ulushni (ulushning bir qismini), jumladan ustav kapitalidagi ulushning to'liq bo'lmagan qismi sotib olinishi natijasida hosil bo'lgan ulushni sotib olish bo'yicha imtiyozli huquqdan foydalanilmagan taqdirda, qolgan ulush (ulushning bir qismi) uchinchi shaxslarga jamiyat yoki uning ishtirokchilariga yuborilgan ofertada ko'rsatilgan bahodan kam bo'lmagan bahoda yoki ustavda oldindan belgilangan bahoda sotilishi mumkin. Agar ulushning (ulush bir qismining) ustavda oldindan belgilangan bahosi jamiyat ishtirokchilari tomonidan ulushni (ulush bir qismini) sotib olish uchun taklif qilingan bahodan farq qilganda, jamiyat ustav kapitalidagi ulush (ulush bir qismi) uchinchi shaxslarga jamiyat tomonidan oldindan aniqlangan bahodan kam bo'lmagan bahoda sotiladi.

Maqsudbek SAIDOV,

Toshkent shahar sudi raisining o'rinbosari

“Darknet” nima? tushuncha va mohiyat

Hozirda iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarini internetsiz tasavvur qilish qiyin. Internet bugungi kunda faqatgina axborot ulashish emas, balki biznes uchun qulay makonga ham aylanib ulgurdi.

Ushbu makonda darknetning mavjudligi biznes tarafdorlariga yanada keng imkoniyatlarni oshirmoqda. Xususan, u noqonuniy tadbirkorlik, shaxsga doir, oilaviy ma'lumotlar va davlatga tegishli axborotlarning o'g'irlanishi, tezlikda boyib ketishning eng yaxshi yo'llaridan biri bo'lib qolmoqda. Aslida darknet internetning taqiqlangan, noqonuniy va jinoyatkorona

tarafi bo'lib, biz ishlatadigan internet jami internetning 4 foizdan 10 foizgacha bo'lgan qismini egallaydi.

Ta'kidlash kerakki, darknetda tovar, ish va xizmatlarga bo'lgan talab uchun keng imkoniyatlar yaratilgan. Mavjud ish, xizmat va tovarlarning narxi esa odatdagi shunday turdagi ish, xizmat va tovarlarning narxidan ancha arzon-

roq. Ushbu maydonda shaxslar turli xil kiberhujumlarni o'rganishi va ulardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin.

Darknet foydalanuvchilarining aksariyati anonimlikni istaydigan yoki internetda yangi narsalarni qidiradigan oddiy odamlar bo'lib, ular qorong'u tarmoqning anonimligi tufayli bu tarmoqqa kirishga ishtiyoqmand bo'lishadi. Ular soxta hujjatlar, o'g'irlangan to'lov (plastik) kartalar, noqonuniy va kontrabanda tovarlar uchun, xakerlarni qidirish va ko'pincha giyohvand moddalar va o'qotar qurollarni reklama qilish hamda ularni sotib olish niyatida bu tarmoqqa murojaat qilishadi.

Shu sababdan ham darknet ingliz tilidan olingan so'z bo'lib, "yashirin tarmoq", "qorong'u internet", "zulmatdagi tarmoq", "soyadagi tarmoq", "qora Web", degan ma'nolarni anglatadi. Mazkur tarmoq internetdagi yashirin tarmoq bo'lib, faqat nostandart protokollar va portlar yordamida ishonchli foydalanuvchilar o'rtasida amalga oshirish uchun ishlatiladi.

Darknet foydalanuvchilari ochiq bo'lmagan IP manzillar orqali o'zaro muloqot qilishadi. O'zaro muloqot esa I2P (Invisible Internet Pro-

ject)¹ va TOR (The Onion Router) texnologiyasi-ga asoslangan. Bu tarmoqlar orqali har safar tarmoqqa kirilganida kirish tarmoq tuguniga ulangan bo'ladi. Kirish tugunlari tasodifiy tanlangan mamlakatning TOR va I2P serveri hisoblanadi. Bu tugun foydalanuvchining kimligini biladi, lekin qayerga "ketayotganini" bilmaydi. Ulanish kirish tugunidan o'tadi va tasodifiy tanlangan mamlakatdan TOR va I2P orqali siz bemaolol xohlagan manzil tomon ketishingiz mumkin bo'ladi.

Qisqa qilib aytganda TOR va I2P bu foydalanuvchilar tarmoqqa ulanganidan keyin ularni aynan qaysi manzilga so'rov yuborib va "nima ishlar" qilishayotganini bildirmaydigan texnologiyadir². Darknetga kirish vazifasini bajaruvchi kalit – TORni rasmiy veb-saytidan yuklab olib, VPN va uning inkognito rejimidan foydalangan holda darknetga kirish mumkin.

Mazkur atama 2002-yilda P. Biddl, P. England, M. Peinadu, B. Uilmanlarning "The Darknet and the Future of Content Distribution" nomli maqolasi tufayli keng tarqalgan. Ular mualliflik huquqlarining buzilishida hamda raqamli huquqlarning himoyasini ta'minlashda salbiy ma'noda "Darknet" tushunchasidan foydalanishgan³.

¹ <https://uz.eyewated.com/darknet-qora-bozor-va-sanctuary>.

² <https://www.pyblog.uz/post/darknet-nima-darknet-haqida-oddiy-sozlar-bilan>.

³ M. Hatta. Deep Web, Dark Web, Dark Net: A Taxonomy of "Hidden" Internet. Annals of Business Administrative Science 19 (2020) 277-292. <https://doi.org/10.7880/abas.0200908a>. Received: September 8, 2020; accepted: October 16, 2020. Published in advance on J-STAGE: December 5, 2020.

Mualliflarning fikricha, darknetdan quyidagi maqsadlarda foydalanish mumkin:

- maxfiylikni ta'minlash va siyosiy repressiyadan himoya qilish;
- axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar;
- mualliflik huquqi bilan himoyalangan fayllarni tarqatish;
- terrorizm;
- kiberrazvedka⁴.

Mazkur jinoyatlar bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining jinoiy qonunchiligi bilan javobgarlikka tortish uchun asos bo'ladi. Xususan, Jinoyat kodeksining 149-moddasida mualliflik yoki ixtirochilik huquqlarini buzish, 155-moddasida terrorizm, 160-moddasida jossuslik, 157-moddasida davlatga xoinlik qilish, 159-moddasida O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumiga tajovuz qilish, 162-moddasida davlat sirlarini oshkor qilish, 278¹-278⁷-moddalarida axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar uchun jinoiy javobgarlik belgilangan⁵.

Joyi kelganda ta'kidlab o'tish kerakki, darknet tushunchasi turli nomlar bilan ataladi, misol uchun u "Deep Web" nomi bilan ham atalib, ushbu tushunchani birinchi bo'lib 2001-yilda M. Bergman "The deep web: Surfacing hidden value" asarida ishlatgan. U mazkur internetdagi ma'lumotlarning odatdagi internetdagi ma'lumotlarga qaraganda 1000-2000 baravar ko'pligini ta'kidlab, quyidagilar "Deep Web"ga kiradi, deb hisoblagan:

biron tashkilotga tegishli bo'lgan maxsus ma'lumot bazalaridagi ma'lumotlar;

to'lov vazifasini bajaruvchi maxsus saytlar;

faqatgina maxsus kirish yo'li bo'lgan maxsus saytlar;

faqatgina ushbu saytning qidiruv tizimidan foydalanib tegishli sahifalarga kirish mumkin bo'lgan maxsus saytlar;

elektron pochta va Google kabi qidiruv tizimlari tahriray olmaydigan boshqa veb-saytlar⁶.

Biz ushbu fikrlarga qisman qo'shilamiz, ammo uning darknet bilan bitta tushuncha ekani bo'yicha bir qator o'zga fikrlarimiz mavjud. Jumladan, darknet "Deep Web"ga qaraganda mukammalroq, unda faqatgina M. Bergman ta'kidlab o'tgan maxsus veb-saytlar emas, boshqa sahifalar ham bor. Boshqacha aytganda, darknet bu internet orqali qurilgan tarmoq bo'lsa, "Deep Web" yoki "Dark Web" esa darknet tarmog'idagi veb-saytlarni anglatadi. Umuman olganda bu "qora" veb-dasturlardan biridir. Ushbu dastur orqali kiberjinoyatchilar o'zlarining jinoyatkorona qilmishlarini amalga oshirishi, bo'lajak kiberhujumga tayyorgarlik ko'rishlari, o'zlariga tarafdorlar topish imkoniyatiga ega bo'lishlari, xatto moliyaviy qo'llab-quvvatlovchi magnatlarga ega bo'lishlari mumkin. Bu dastur orqali ekstremist va terroristlar o'zlarining talab va istaklarini vakolatli organlarga yetkazishi, o'zlarini namoyish qilishlari mumkin.

Yana bir narsa, darknetda odatdagi IP manzillar bo'lmaydi va undagi IP manzillar tez-tez o'zgarishi natijasida u orqali ma'lumot berilgan subyektlarning qayerdan ma'lumot yuborganini aniqlash juda mushkul. Aynan shu sababdan ham kiberjinoyatchilar o'zlarining qilmishlarini bu dasturdan unumli foydalangan holda amalga oshirishga harakat qilishadi.

Darknet foydalanuvchilari haqiqiy hayotda aslida uchrashishgan subyektlar bo'lib, ular F2F yoki P2P deb nomlanuvchi darknet tarmog'i orqali o'zaro muloqot qilishadi. Tarmoqqa maxsus parollar yoki raqamli imzolar orqali kirishadi va shu orqali aidentifikatsiyadan o'tishadi.

⁴ <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%BD%D0%B5%D1%82>.

⁵ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // lex.uz - Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси.

⁶ M. Bergman. (2001). White paper: The deep web: Surfacing hidden value. Journal of Electronic Publishing, 7(1). doi: 10.3998/3336451.0007104.

P2P qoplama tarmog'i foydalanuvchilar o'rtasidagi mavjud ishonch munosabatlari asosida qurilgan bo'ladi. Darknetning alohida o'ziga xos xususiyati shundaki, uning bittagina foydalanuvchisi bu tarmoqni o'zicha tushuna olmaydi, u boshqa o'ziga o'xshagan foydalanuvchilar orqali tarmoq qanday ishlashini tushunishi mumkin. Qolgan foydalanuvchilar esa kiberjinoyatlarning amalga oshirilishi bo'yicha bevosita bog'liq shaxs bo'ladi.

Misol uchun, birja savdolarida uning tashabbuskorlari darknet foydalanuvchilariga ma'lumot taqdim qiladi va ushbu ma'lumot asosida keyinchalik yoki darhol katta mablag'ga ega bo'lish imkoniyatini qo'lga kiritadi. Mablag'ga ega bo'lingach, ko'rilgan foyda ulushlarga taqsimlanadi.

Internet sohasida darknetga qarama-qarshi Oppenet degan tushuncha ham mavjud bo'lib, unda tashqi kuzatuvchi katalog serveri mavjudligi tufayli butun tarmoqni u tushunadi hamda darknet foydalanuvchilarini umumiy nazorat qilib borish imkoniyatiga ega bo'ladi. Darknet foydalanuvchilari esa darknetdan to'liq foydalanmoqchi va boylikka ega bo'lishmoqchi bo'lishsa, bu nazoratchiga har tomonlama naf keltirish uchun ishlashga majbur bo'lishadi.

Bugungi kunda "Overlay network" tushunchasi ham keng qo'llanadigan tushuncha bo'lib, u tarmoq ustiga qurilgan tarmoq hisoblanadi. U odatda Internet orqali qurilgan kompyuter tarmog'i ma'nosini anglatadi hamda boshqa qurilmalar IP manzil orqali o'zining yo'nalishini belgilasa, bu qurilma IP manzilning vazifasini bajaradi va unga IP manzil shart emas.

Barcha holatda ham darknet foydalanuvchilari "Deep Web" hamda "Overlay network"dan foydalanishlari mumkin.

Darknetning o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri shuki, uning foydalanuvchilari bir-birlari bilan to'g'ridan to'g'ri tarmoqlararo muloqot qiladi. Bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lmagan tarmoqlar o'rtasidagi aloqalar yoki istalgan tarmoqqa oid bog'lanishlar darknet hisoblanmaydi.

Shu o'rinda ta'kidlab o'tish kerakki, hozirgi kunga qadar bu toifadagi darknet orqali sodir etiladigan jinoyatlar respublikamizda rasman qayd etilmagan.

Biroq bu degani darknetga e'tiborsizlik bilan qarash mumkin degani emas. Uning boshqaruv pulti vakolatli organlarda bo'lsa-da, mazkur vakolatli organlarda ishlovchi mas'ul xodimlarga bevosita yoki bilvosita ta'sir o'tkazish yoxud o'zga usullar orqali darknetdan foydalanib jinoyat sodir etish mumkin.

Bu masalada O'zbekiston hozirgacha xavf ostida qolmoqda. Ayniqsa, mamlakatimizda bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasiga katta e'tibor bo'layotgani, bu sohada keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilayotgani sabab IT-viza orqali chet ellik mutaxassislarning respublikamizga kelish imkoniyatlari yanada soddalashtirildi, bu boradagi imtiyozlardan unumli foydalanib, investitsiya kiritish sharti orqali bir qator qora kuchlar darknet orqali jinoyatlar sodir etmasligini hech kim kafolatlay olmaydi. Bu bizdan ogohlikni talab qiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasini to'liq nazoratda ushlab turish imkonsiz. Bu esa mamlakat iqtisodiyotiga juda katta zararlarni, kiberjinoyatlarning sodir etilishi uchun keng shart-sharoit va imkoniyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Bu boradagi zaruriy nazoratni yo'qotmagan holda sohada eksport va import hajmini oshirish orqali bu sohani yanada jadallashtirish yo'li bilan sodir etilishi mumkin bo'lgan kiberjinoyatlarning oldini olish choralari ko'rish maqsadga muvofiq.

Darknet ham kiberjinoyat sodir etiladigan kibernakon va kiberjinoyatlar sodir etilishiga imkon beruvchi kiberolamdir. Boshqacha aytganda, darknet bu qorabozordir. Bu bozorda hamma narsani, xatto, kontrabanda mahsulotlari, qurol-yaroq, pornografiya, ekstremistik-terroristik harakatlar, viruslar, kiberxakerlik uchun zarur bo'lgan texnik vositalar, fuqarolik muomalasida cheklangan tovarlarni topish imkoniyati mavjud. Aytish kerakki, darknetni faqatgina salbiy ma'noda ishlatish ham noto'g'ri bo'ladi, chunki bu olamda so'z va fikr erkinligiga uning egalari to'la-to'kis mustaqil bo'ladi, hurfiylikka erishadi, bu yerda senzura umuman yo'q.

Shu sababdan ham bo'lsa kerak ko'pchilik darknetga kirishga qiziqadi, ammo respub-

likamizda undan foydalanish chegaralangan. To'g'ri, ba'zi texnik qurilmalar orqali bu tarmoqdan foydalanish imkoniyati mavjud, biroq ushbu texnologiyalarning kompyuter tizimidan, shuningdek telekommunikatsiya tarmoqlaridan qonunga xilof ravishda (ruxsatsiz) foydalanish uchun tayyorlanishi, o'tkazilishi va tarqatilishi uchun Jinoyat kodeksining 278³-moddasi-da jinoiy javobgarlik belgilanganini unutmaslik zarur.

O'zbekistonda bir necha yillardan beri Internetdan foydalanish madaniyati yoki Internetdan foydalanish qoidalari bo'yicha normativ-huquqiy hujjatni qabul qilish, amalga oshirayotgan konstitutsiyaviy islohotlarda Internetdan foydalanishga oid qoidalarini belgilash norma ijodkorligi oldida turgan muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Fikrimizcha, Internetdan foydalanish tartibini bitta davlat miqyosida belgilash imkonsiz. Zero normativ-huquqiy hujjat mavjud ijtimoiy munosabatlarning chek-chega-

ralarinigina belgilaydi. Undan tashqari bo'lgan masalalarni esa unga oid qoidalar aniq belgilanmagani sababli qamrab ololmaydi. Internet esa bu – faqat O'zbekiston degani emas. Shunga ko'ra, barcha davlatlar tomonidan e'tirof etiladigan xalqaro hujjatni qabul qilish va u asosida milliy qonunchilikni qayta ko'rib chiqish lozim.

Xulosa o'rnida aytishimiz lozimki, O'zbekiston Respublikasi nafaqat darknetga oid munosabatlarni belgilab olish, balki Internetdan foydalanish tartibi yoki foydalanish qoidalarini belgilash bo'yicha xalqaro konvensiyani qabul qilish tashabbusini ko'tarishi, transmilliy chegaralarda yagona hujjat asosida yagona jinoiy-huquqiy amaliyotni shakllantirishni yo'lga qo'yish orqali chegaradosh davlatlarning jinoyat qonunchiligini o'zaro birxillashtirish orqali shaxslarning u qaysi davlat fuqarosi bo'lishidan qat'i nazar jazo bir xil va muqarrar ekanini belgilash tendensiyasini yo'lga qo'yish uchun harakat qilishi maqsadga muvofiq.

Ishlab chiqiladigan xalqaro konvensiyada:

- barcha uchun ochiq bo'lgan internetdan konvensiyaga a'zo davlatlarning fuqarolari qay tariqa foydalanishi;
- ma'lumotlar almashishi qay tariqa yo'lga qo'yilishi;
- internetning qolgan qismiga oid munosabatlar qay tariqa tartibga solinishi;
- davlat xizmatchilari va fuqarolarning internetdan foydalanish tartibi belgilab qo'yiladi.

Bu esa nafaqat O'zbekiston Respublikasining fuqarolari, balki boshqa xorijiy davlat fuqarolarining o'zi turgan hududdagi davlatning jinoyat qonunchiligini bilishi hamda uni hurmat qilishi orqali bo'lishi mumkin bo'lgan jinoiy xavflarning oldini olishga xizmat qiladi.

Hozirgi kunda ba'zi hollarda odamlarning qonunni bilmasligi yoki uni noto'g'ri talqin qilishi natijasida tushunmovchiliklar, nizolar, jinoiy qilmishlar sodir etilmoqda. Mazkur xalqaro konvensiyaning qabul qilinishi esa unga a'zo davlatlar fuqarolarining huquqiy ongi va madaniyatini oshiribgina qolmasdan, ularga sodir etadigan har

bir qilmishlari uchun javobgarlik borligini ham nazarda tutishi lozim. Ushbu hujjatni qabul qilish orqali darknet va shu kabi internet tarmoqlaridan foydalanish talablari aniq belgilanadi, ishtirokchilar o'rtasida tushunmovchiliklarning oldi olinishiga, kiberjinoyatchilar o'z qilmishi uchun adolatli va qonuniy jazolanishiga hamda huquqi buzilgan subyektlarning huquq va manfaatlarini tiklanishiga huquqiy asos yaratiladi.

Amiriddin ANORBOYEV,

O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi
Yuridik ta'minlash bo'limi bosh yuriskonsulti,
Jamoat xavfsizligi universiteti
mustaqil izlanuvchisi,
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Zamonaviy davlatda huquqni muhofaza qilish funksiyasining bekamu ko'st ishlashi ijtimoiy barqarorlik, tinchlik, osoyishtalik va iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlaydi.

Huquqiy ta'lim – ustuvor yo'nalish

Demokratik huquqiy davlatda shaxs, jamiyat, davlat manfaatlari har qanday noqonuniy tajovuzlardan muhofaza qilinadi. Davlatning huquqni muhofaza qilish faoliyati markazida, shaxs, jamiyat, davlat manfaatlari turadi. Shaxsning huquqlari va qonuniy manfaatlarini muhofaza qilish bilan davlat o'zining borligini namoyon etadi. Bir so'z bilan aytganda, huquqni muhofaza qilish funksiyasi qonunlarning ishlashiga qaratilgan davlatdagi ijtimoiy munosabatlar faoliyatidir.

Huquqshunoslik adabiyotlarida ta'kidlanganidek, davlat funksiyalari – bu davlatning mohiyatini ifodalovchi, asosiy faoliyat yo'nalishlaridir. Davlatning mohiyati, uning funksiyalarida namoyon bo'ladi. Davlat bu – erkin kishilarning ommaviy hokimiyatini ifodalovchi, huquqiy, suveren tashkilotidir. Shu ma'noda, davlat mohiyati va tabiatiga mos bo'lgan faoliyatigina huquqiy hisoblanadi. Davlat, uning organlari va mansabdor shaxslarining davlat mohiyati va tabiati doirasidan tashqari harakatlari huquqqa zid xarakter hisoblanadi. Davlat faoliyatining xususiyati, mohiyati va mazmuni erkin insonlar hayotining muayyan huquqiy tartibotini tashkil etish, amalga oshirish va himoya qilishdan iborat¹.

Ma'lumki, davlatning huquqni muhofaza qilish funksiyasi turli shakl va usullarda amalga oshiriladi. Shundan eng muhimlari ishontirish, rag'batlantirish va majburlash bo'lib hisoblanadi. Rag'batlantirish usuli jamiyat huquqiy tizimi uchun nisbatan yangi, lekin borgan sari beqiyos ahamiyat kasb etmoqda.

Mazkur usullar bo'yicha yoshlarni huquqiy tarbiyalash o'ziga xos yondashuvni talab etadi. Bunda, ma'naviy ishontirish va majburlash usullaridan tashqari, bizning nazarimizda juda muhim usullarni, chunonchi yoshlar ongiga ta'sir ko'rsatishning bevosita va bilvosita yo'llarini hisobga olish zarur. Ishontirish deganda, yoshlarning ruhiyati, axloqiy-madaniy qarashlari, tartib-intizomi, vijdoniga murojaat qilish yo'li bilan so'z vositasida tarbiyalash tushuniladi.

Majburlash yoshlarni tarbiyalash usuli sifatida juda ham samarali emas. Ishontirish usuli natijasiz bo'lib chiqqanida, majburlash usuliga murojaat qilishga to'g'ri keladi. Agar uqtirish, insofga cha-

qirish yordam bermasa, boshqalarga ibrat sifatida ham majburlash usulidan foydalanishga to'g'ri keladi.

Huquqni muhofaza qilish funksiyasi bilan bog'liq ishontirish va majburlash usullari qo'llanilganda, yoshlarning diqqatini tegishli normalarga qaratish hamda ularning mazmun-mohiyatini yoritish muhimdir. Qonunga mos turmush tarzini o'rgatish jarayonida huquq normalariga rioya qildirish yoki huquqbuzarlik sodir etilganda majburlov choralari qo'llanishi mumkin. Huquqiy normalar mazmuni bilan muntazam tanishtirish yoshlar xulqida ijobiy o'zgarishlar yasaydi. Shuning uchun yosh fuqarolarning huquqiy tarbiyasiga katta e'tibor beriladi.

Yoshlarda davlat-huquqiy masalalarga ijobiy munosabatni shakllantirish o'ta muhim hisoblanadi. Bu esa davlatchilikning rivoji va takomili bilan bog'liq muammolarni hal etilishiga ko'maklashadi. Bunga huquqiy tartibga solishning asosiy funksiyalari bilan tanish va konstitutsiyaga amal qiladiganlar yordamida muvaffaqiyatga erishiladi.

Tadqiqotchilarning fikricha, huquqiy ta'lim-tarbiya natijasida quyidagi murakkab vazifalar hal etiladi:

birinchidan, o'zining va boshqa shaxslarning xatti-harakatlarini huquqiy baholash, huquqiy bilimlarini mustaqil tatbiq qilish ko'nikmalarini hosil qilish;

ikkinchidan, qonun va boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga muvofiq faqat qonuniy xatti-harakatlarni amalga oshirish yo'l-yo'riqlarini shakllantirish;

uchinchidan, har qanday huquqbuzarlikka nisbatan murosasiz bo'lish fazilatini tarbiyalash imkonini beradi. Ana shundagina olingan huquqiy bilim har qanday sharoitda faqat qonunga monand harakat qilishga qat'iy odatlanish tizimini yaratishga, huquqbuzarlikka qarshi jadal kurash olib borishga xizmat qiladi².

Bugun mamlakatimizda 18 yoshgacha bo'lgan yoshlar aholining taxminan 40 foizini, 30 yosh-

¹Нерсесянц В.С. Теория права и государства. –М.: -Норма ИНФРА-М, 2013. –С.67.

²Одилқориев Х.Т., Тультеев И.Т., Азизов Н.П. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. Дарслик. –Т., 2009. –Б.292

gacha bo'lganlar 64 foizini tashkil etadi. Shunday ekan huquqiy tarbiyani amalga oshiruvchi subyektlar faoliyatini tubdan qayta qurish dolzarb masala. Hamda yoshlarni huquqiy tarbiyalash muhim yo'nalish sifatida belgilanishi kerak.

Mamlakatda ta'limga, xususan huquqiy ta'lim masalalariga davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tibor berilishi bejiz emas. Zero, yoshlarni ijtimoiy faol huquqiy xulqqa ega shaxs sifatida tarbiyalashda samarali huquqiy ta'lim tizimini yaratish orqali erishish mumkin.

Shu ma'noda, normativ-huquqiy hujjatlardagi vazifalarning samarali hal etilishi huquqiy ta'lim sohasida umummilliy davlat dasturlarining ijrosini yangi bosqichga ko'tarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonda huquqshunos kadrlarni tayyorlaydigan oliy o'quv yurtlari, kasb-hunar kollejlari, akademik litseylar tashkil etildi.

Huquqiy ta'lim-tarbiya yoshlik davridan berilishi lozim. Har bir inson huquqqa xilof xatti-harakati uchun yuridik javobgar bo'lishini anglab yetishi kerak. Inson jamiyatning tarkibiy qismi bo'lib, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida davlat o'rnatgan qoidalarni har kuni bajarishga majbur. Bu jarayon jamiyat a'zolarining odat tarziga aylansa, mamlakat huquqiy davlatga aylanadi. Shuning uchun huquqiy va boshqa ijtimoiy normalarga rioya etish odatini shakllantirish kerak. Odatlar u yoki bu anglangan harakatlarning tizimli ravishda takrorlanishi natijasida shakllanadi³.

Shuni unutmash kerak, qonunlar oqilona, xalq irodasiga mos bo'lishi kerak. Qonunni bilmaslik aybdorni jazodan ozod bo'lishi uchun asos bo'lmagani kabi, yoshlar fikricha qonunning nomukammalligi, g'ayrimantiqlikligi, noto'g'riligi qonun talablarini bajarmaslik uchun sabab bo'lolmaydi.

Harakatdagi har qanday qonunga rioya etish kerak, zero uni xalq saylagan parlament qabul qiladi va prezident imzolaydi. Mabodo mavjud qonunlar fuqarolarni qoniqtirmasa, fuqarolarni ushbu qonunni bajarish mas'uliyatidan ozod qilmaydi, qonunlar to mavjud demokratik tartibga ko'ra bekor qilingunicha yoshidan, millatidan, dinidan, lavozimidan qat'i nazar, hamma tomonidan qat'iy bajarilishi kerak. O'zi saylagan vakillar qabul qilgan qonunni bajarayotgan fuqaro aslida o'z irodasiga bo'ysunayotgan bo'ladi⁴.

Demak demokratik jamiyat sharoitida huquqni muhofaza qilish funksiyasini amalga oshirish orqali yoshlarning ijtimoiy-huquqiy faolligi shakllantiriladi. Shunda ularning huquqiy ongi va madaniyati yuksaladi.

Olimjon SUBANOV,

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti
Yuridik fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi

³ <https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-pravovogo-vospitaniya-v-uzbekistane-trebovanie-vremeni/viewer>.

⁴ Бахриев К.Х. Демократия ва инсон ҳуқуқлари. Ҳуқуқий ислохотлар ўзбек йўлининг ўзига хосликлари/ Масъул муҳаррир- ҳуқуқшунослик фанлари доктори, профессор-Саидов А.Х. / - Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 1997. -67-68-бетлар.

O'rindoshlik asosidagi ishni huquqiy tartibga solish:

savollar va javoblar

So'nggi yillarda mamlakatimizda o'rindoshlik asosidagi ishga e'tibor kuchaymoqda. Ushbu turdagi ishga xodimlar bilan birga, ish beruvchilarda ham qiziqish bor. Bunday yondashuv ish beruvchilar uchun ba'zi hollarda o'rindosh xodimlarni (masalan, yuridik maslahatchi yoki buxgalter) ishga qabul qilish foydali bo'lishi bilan izohlanadi.

Jamiyatda o'rindoshlik instituti mehnatning o'zaro manfaatli sharti sifatida tavsiflanadi: bir tomondan, xodimning mehnat salohiyatidan samarali foydalanish, boshqa tomondan, insonning moddiy ta'minotini oshirish.

O'rindoshlik instituti o'zining spetsifik pozitsiyasidan tashqari, o'ziga xos prinsiplariga ega. Shu sababli uni to'liq va aniq tartibga solish maqsadida mavjud muammolarni chuqur o'rganish talab etiladi. Xususan, so'nggi paytlarda dolzarb bo'lgan savol bu o'rindoshlarning to'liq stavkada ishlashda huquqiy imkoniyati mavjudligi yoki yo'qligidir. Vaholanki, mehnat qonunchiligi o'rindoshlarning ish vaqti normal ish vaqtining yarmidan oshmasligi kerakligini belgilaydi.

Bundan tashqari, o'rindoshlar mehnatiga haq to'lash tartibi ham tez uchrab turadigan muammolar toifasiga kiradi. Albatta, ushbu holat Vazirlar Mahkamasining 2012-yil 18-oktabrdagi 297-qarori bilan tasdiqlangan "O'rindoshlik asosida ham-

da bir necha kasbda va lavozimda ishlash tartibi to'g'risidagi nizom"da o'z aksini topgan, lekin shunga qaramasdan ma'lum bir mansabdor shaxslar yoki kadrlar mutaxassisarlari tomonidan noto'g'ri talqin qilinishi hollari ham uchramoqda.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 37-moddasida har bir inson mehnat qilish huquqiga ega. Shu sababli aksariyat xodimlar, o'zlarining konstitutsiyaviy huquqlaridan foydalangan holda qo'shimcha daromad manbaiga ega bo'lish uchun o'rindoshlik asosida ishlashga katta qiziqish bildirishmoqda.

Mehnat qonunchiligi qo'shimcha ish sifatida o'rindoshlik asosidagi ish, bir necha kasbda va lavozimda ishlash, xizmat ko'rsatish doirasi kengayishi oqibatida bajariladigan ish, bajariladigan ishlar hajmi ortganligi munosabati bilan ish, vaqtincha bo'lmagan xodimning ishini bajarishda yoki bo'sh lavozimdagi ishni bajarish kabi ishlarni nazarda tutadi.

Shu o'rinda, o'rindoshlik asosidagi o'z mehnat faoliyatini olib borayotgan shaxslar tomonidan quyidagi savollar juda ko'p uchramoqda:

1. O'rindoshlik asosida to'liq ikki stavkada ishlash mumkinmi?

Afsuski, xodim qanchalik tirishqoq va mehnatsevar bo'lmasin, mehnat qonunchiligi o'rindoshlar mehnatining maksimal davomiyligini aniqlab bergan, normal ish vaqtining yarmidan ko'pini belgilamaydi. "O'rindoshlik asosida hamda bir necha kasbda va lavozimda ishlash tartibi to'g'risidagi nizom"ning 7-bandiga ko'ra, o'rindoshlik asosida ishlashda o'rindoshlik asosida ishlashning davomiyligi xodimlarning ushbu toifasi uchun belgilangan ish vaqti normasining yarmidan ortiq bo'lishi mumkin emas (sog'liqni saqlash tizimi vrach xodimlari bundan mustasno).

Bundan tashqari, Prezidentning 2022-yil 2-fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaroriga muvofiq, musiqa san'ati bo'yicha professional ta'lim hamda oliy ta'lim to'g'risidagi hujjatga ega bo'lgan, kamida 3 ta milliy musiqa cholg'ularida mahorat bilan kuy ijro eta oladigan mutaxassislarni asosiy ish joyidan bo'sh vaqtida u yerdagi mehnatga haq to'lash shartlarini saqlab

qolgan holda o'rindoshlik asosida umumiy o'rta ta'lim muassasalari musiqa fani o'qituvchisi va musiqa yo'nalishidagi to'garak rahbari lavozimiga to'liq stavkada ishga qabul qilishga ruxsat berilgan.

2. Xodim asosiy ish joyida 0,5 stavkada ishlayotgan bo'lsa, shunda o'rindoshlik asosida ish to'liq stavkada ishlashi mumkinmi?

Yuqorida aytib o'tganimizdek, asosiy ishi bo'lgan xodim kuniga to'rt soatdan ko'proq vaqt davomida o'rindoshlik asosida ishlay olmaydi. Lekin xodim asosiy ish joyidagi mehnat majburiyatlarini bajarishdan ozod bo'lgan kunlarda u o'rindoshlik asosida to'liq ish kunida ishlashi mumkin. Bu holda eng maqbul variant asosiy ish joyini o'rindoshlik ish joyi bilan almashtirishdir.

Ish beruvchilar xodimlarni o'rindoshlik asosida ishga qabul qilishda o'ta ehtiyotkor bo'lishi talab etiladi. Nizomda o'rindoshlarga maksimal ish vaqti etib normal ish vaqtining yarmi belgilangan. Ushbu normaning buzilishi holati vakolatli organ tomonidan, masalan, davlat mehnat inspeksiyasi tomonidan aniqlanishi ish beruvchini javobgarlik-

ka tortish uchun asos bo'ladi. Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksning 49-moddasida mansabdor shaxs tomonidan mehnat va mehnatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunchilikni buzish, – bazaviy hisoblash miqdorining besh baravaridan o'n baravarigacha miqdorda jarima solishga sabab bo'ladi.

3. Xodim 3 oy davomida ish haqini saqlamasdan ta'tilga chiqsa, ushbu davr mobaynida xodim o'rindoshlik asosida ishlay oladimi?

Bu masala mehnat qonunchiligida to'g'ridan-to'g'ri tartibga solinmagan. Shuning uchun ushbu faoliyat turini sinchkovlik bilan o'rganish tavsiya etiladi. Mazkur holatda, eng avvalo, o'rindoshlik atamasi tushunchasiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. "O'rindoshlik asosida hamda bir necha kasbda va lavozimda ishlash tartibi to'g'risidagi nizam"ning 2-bandiga ko'ra o'rindoshlik asosida ishlash deganda xodimning o'zining asosiy ishini bajarishidan tashqari asosiy ishidan bo'sh vaqtda mehnat shartnomasi asosida boshqa haq to'lanadigan ishni bajarishi tushuniladi. Anglashimiz mumkinki, o'rindoshlik asosida faqat asosiy ishdan bo'sh vaqtlarda ishlash mumkin. Xodim ish haqi saqlanmagan ta'tilda paytida o'z mehnat vazifalaridan ozod etilgan hisoblanadi. Shu bois o'rindoshlik asosida to'liq stavkada ishlashga ruxsat berilgani maqsadga muvofiq hisoblanadi.

4. Agar xodim uzoq muddatli haq to'lanadigan ta'tilda bo'lsa (masalan, o'qish bilan bog'liq yoki bolalarni parvarishlash bilan bog'liq ta'tillar va hokazo), to'liq vaqtda ishlashga ruxsat beriladimi?

Mehnat qonunchiligi bu savolga ham aniq javob bermaydi. Mehnat qonunchiligining umumiy

qoidalariga muvofiq xodimga asosiy ish joyidan ijtimoiy ta'til berish ish beruvchining majburiyati hisoblanadi. Ijtimoiy ta'til bilan birga, ish beruvchi xodimga ta'til pullarini ham berishi lozim. Ish beruvchi maqsadli ijtimoiy ta'til kunlarini berishi hamda to'lovlarini amalga oshirishining asosiy sababi xodimning yozma ariza orqali murojaatidir. Demak, ushbu ta'til muddati davrida xodim o'rindoshlik asosida to'liq stavkada ishlashi taqiqlanadi.

5. O'rindoshlik asosidagi ishni asosiy ishga aylantirish...

Amaliyotda, ko'pincha o'rindoshlarning asosiy ish joyi bilan tuzilgan mehat shartnomasi bekor qilinishi holatlari ham uchralishi mumkin. Shu sababli xodimning o'rindoshlik asosidagi mehnat shartnomasining keyingi taqdiri dolzarb bo'lib qoladi.

O'rindoshning asosiy joyidagi mehnat shartnomasi bekor qilinganda, ikkinchi ish joyidagi shartnoma avtomatik ravishda asosiy shartnomaga aylanadi, deb o'ylash xato. Mehnat shartnomasini tuzishda tomonlar bandlik turini (asosiy ish yoki o'rindoshlik asosidagi ish) aniqlashlari kerak. Boshqacha aytganda, shartnomaning barcha shartlari va asosiy jihatlari taraflar tomonidan kelishilgan bo'lishi kerak. Binobarin, o'rindoshlik shartnomasi avtomatik ravishda o'zgartirish haqida gap bo'lishi mumkin emas. O'rindosh xodimning mehnat shartnomasini asosiy ish joyiga aylantirish Mehnat kodeksining 96-moddasiga muvofiq amalga oshirilishi kerak.

6. Tashqi o'rindoshni xizmat safariga yuborish bilan bog'liq kafolatlar qanday?

Darhaqiqat, o'rindoshlarni O'zbekiston ichida va tashqarisida xizmat safariga yuborish e'tiborga molik masala. Ichki o'rindoshlar xizmat safariga yuborilganda, tabiiyki, ish joyidan nafaqat uning ish o'rne, balki uning o'rtacha ish haqi ham saqlanib qolinadi. Tashqi o'rindoshlarni xizmat safariga yuborganda ma'lum jihatlarni e'tiborga olish lozim.

Ma'lumki, Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 2-avgust oyidagi 424-qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi hududida xizmat safarlari to'g'risida nizam"ning 12-bandiga muvofiq, o'rindosh xodimni xizmat safariga yuborish ish beruvchilar o'rtasida kelishuvga erishish orqali amalga oshiriladi.

Vazirliklar, idoralar, korxonalar va tashkilotlar xodimlari O'zbekiston Respublikasi tashqarisida

xizmat safariga yuborilganda xizmat safari xarajatlari uchun mablag'lar berish tartibi to'g'risidagi Nizom O'zbekistondan tashqarida xizmat safarining asosiy regulyatori hisoblanadi. Biroq, ushbu nizomda o'rindoshlarning o'rtacha mehnat haqini O'zbekistondan tashqarida xizmat safariga yuborishda saqlab qolish bo'yicha maxsus norma mavjud bo'lmasa-da, ularning huquqlari ichki xizmat safari tartibi bilan taqqoslaganda hech qanday tarzda o'zgaraydi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Agar biz tashqi o'rindoshlar pozitsiyasidan ke- lib chiqsak, u alohida mehnat shartnomasi tuzganli- gini hisobga olishimiz lozim. Shuning uchun nazariy jihatdan u asosiy xodimlar kabi barcha huquqlarga ega bo'lishi kerak. Shunday qilib, mehnat qonun- chiligiga tashqi o'rindoshlar xizmat safari uchun yuborilganda ham asosiy ish joyida, ham yarim kun- lik ish joyida o'rtacha oylik ish haqining saqlanishini kafolatlaydigan norma kiritish masalasini o'rganib chiqish maqsadga muvofiq.

Boshqa tomondan, ish beruvchining pozitsi- yasini ham hisobga olish kerak. Chunki, asosiy ish joyida ish beruvchining manfaati uchun xizmat sa- fariga yuborilgan o'rindosh xodim uchun o'rtacha oylik ish haqini saqlab qolish majburiyatini kiritish

o'rindoshlik joyidagi ish beruvchiga nisbatan ado- latsiz ko'rinadi.

7. Vaqtincha mehnatga layoqatsizlik nafaqa- larini olish huquqi.

“O'rindoshlik asosida hamda bir necha kasbda va lavozimda ishlash tartibi to'g'risidagi nizom”ning 18-bandiga muvofiq o'rindoshlar o'rindoshlik asosi- dagi ish joyi bo'yicha vaqtincha mehnatga layoqat- sizlik nafaqasi olish, ayollar esa, bundan tashqari, homiladorlik va tug'ish nafaqalarini olish huquqiga egadir.

Nafaqalarni to'lash masalasi ko'rib chiqayot- ganda, o'rindosh xodimlarning har bir turini o'rganish lozim. Ichki o'rindoshlar ish beruvchiga vaqtinchalik mehnatga layoqatsizlik vaqarasini olish va uni taqdim qilish orqali tegishli ta'til va nafaqa- ga ega bo'lishlari mumkin. Tashqi o'rindoshlarda bu vaziyat biroz boshqacha ko'rinadi. Xuddi shu tartib- da xodim sog'liqni saqlash muassasasi tomonidan berilgan mehnatga layoqatsizlik varaqasini asosiy ish joyiga, tasdiqlangan nusxasini esa o'rindoshlik asosidagi ish joyiga taqdim etishi kerak.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, ayol o'rindosh xodimlar homiladorlik va tug'ish nafaqalari olish huquqiga egadir.

Mehnat kodeksining 143-moddasiga ko'ra ta'til birinchi ish yili uchun olti oy ishlangandan keyin beriladi. Biroq, olti oy tugashidan oldin ta'til berila- digan shaxslar toifasi ham mavjud. Ushbu toifadagi xodimlar orasida o'rindoshlar ham bor, ular asosiy ish joyidagi ta'til bilan bir vaqtda, o'rindoshlik aso- sida ishlagan vaqtiga mutanosib ravishda haq to'la- gan holda ta'tilga chiqishlari mumkin.

O'rindosh ayollar tug'ruq ta'tilini olish uchun mehnatga layoqatsizlik varaqasining nusxasini taq- dim etishi kerak. Faqat ushbu hujjat homiladorlik va tug'ruq ta'tilini berish uchun asosdir. Bunday xarajatlarni hisobga olgan holda, ish beruvchilar ulardan uzoqroq turishni afzal ko'rishlari mumkin. Biroq mehnat qonunchiligida shu kabi holatlarning oldini olish maqsadida tegishli choralar ko'rilgan. Xususan, agarda ish beruvchi o'rindoshlik asosida ishlayotgan homilador ayolning murojaatiga mu- vofiq homiladorlik va tug'ish ta'tilini taqdim etish- dan hamda nafaqa to'lovlarini berishdan bosh tort- sa, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 49³-moddasiga ko'ra javobgarlikka tortilishi belgi- langan.

O'rindoshlikni ko'rib chiqish yakunida xulosa sifatida mehnat qonunchiligidagi mavjud kamchiliklarni bartaraf etishga va o'rindoshlar mehnatini huquqiy tartibga solish samaradorligini oshirishga qaratilgan quyidagi takliflarni keltirib o'tsak.

Birinchidan, agar biror kishi rasmiy ravishda bitta korxonada ishlasa va bo'sh vaqtga ega bo'lsa, u boshqa joyda o'rindoshlik sifatida rasmiy ravishda ishlashi mumkin, qonunchilikdagi holatlar bundan mustasno. Bu holda ish jadvali individual ravishda tuziladi. Biroq, har qanday holatda, o'rindoshlarni to'liq ish vaqtida ishlashga yo'l qo'yilmaydi. Bunga asos "O'rindoshlik asosida hamda bir necha kasbda va lavozimda ishlash tartibi to'g'risidagi nizom"ning 7-bandini bo'lib, unga muvofiq o'rindoshlik asosida ishlashda o'rindoshlik asosida ishlashning davomiyligi xodimlarning ushbu toifasi uchun belgilangan ish vaqti normasining yarmidan ortiq bo'lishi mumkin emas.

Ikkinchidan, faqat sog'liqni saqlash tizimi tashkilotlarining tibbiy xodimlari, shuningdek, musiqa san'ati bo'yicha professional ta'lim hamda oliy ta'lim to'g'risidagi hujjatga ega bo'lgan kadrlarga to'liq stavkada ishga qabul qilishga ruxsat berilgan.

Uchinchidan, mehnat qonunchiligida o'rindoshlarning ish haqi saqlanmagan ta'tili davrida to'liq vaqtda ishlash huquqlari bo'yicha aniq norma mavjud emas. "O'rindoshlik asosidagi ish"ning terminologik ta'rifiga asoslanib, xodim o'zining asosiy ishini bajarishdan tashqari, asosiy ishidan bo'sh vaqtida mehnat shartnomasi asosida boshqa haq to'lanadigan ishni bajarishi belgilangan. Biroq, ushbu masalani batafsil tartibga solish uchun mehnat qonunchiligiga o'rindoshlarning o'sha davrda to'liq stavkada ishlashga imkon beradigan normani kiritish juda o'rinli hisoblanadi. Ammo agar xodim haq to'lanadigan ta'tilda bo'lsa, unda "O'rindoshlik asosida hamda bir necha kasbda va lavozimda ishlash tartibi to'g'risidagi nizom"ning 7-bandini qo'llaniladi.

To'rtinchidan, o'rindosh xodimning mehnat shartnomasini asosiy shartnomaga aylantirish, uni tuzish tartibidek amalga oshirilishi kerak. Shartnomani avtomatik ravishda o'zgartirish haqidagi fikrlar noto'g'ri hisoblanadi.

Beshinchidan, o'rindoshlar asosiy xodimlar kabi teng huquqlarga ega. Biroq o'rindoshlarni, ayniqsa, tashqi o'rindoshlarni xizmat safariga yuborishda asosiy xodimlarga belgilangan kafolatlarni taqdim etish imkonsiz ko'rinadi. Ya'ni, ish haqini asosiy joyda va o'rindoshlik ish joyida saqlash. Shu munosabat bilan ushbu masalani atroflicha o'rganish maqsadga muvofiq.

Muftulla XOJABEKOV,

Toshkent davlat yuridik universiteti
Mehnat huquqi kafedrasida katta o'qituvchisi

Amaldagi Mehnat kodeksida ish beruvchining manfaatlarini cheklaydigan, uni ilojisiz holatga solib qo'yadigan ba'zi normalar mavjud. Shulardan biri Mehnat kodeksining 237-moddasida aks etgan.

Ish beruvchi **endi** shartnomani bekor qila oladi

Ushbu normaga ko'ra homilador ayollar va 3 yoshga to'lmagan bolasi bor ayollar bilan tuzilgan mehnat shartnomasini ish beruvchining tashabbusi bilan bekor qilishga yo'l qo'yilmaydi, korxona butunlay tugatilgan hollar bundan mustasno. Bu hollarda mehnat shartnomasi ishga joylashtirish sharti bilan bekor qilinadi.

Ish beruvchi muddati tugaganligi sababli mehnat shartnomasi bekor qilingan hollarda ham ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatib o'tilgan ayollarni ishga joylashtirishi shart. Ishga joylashtirish davrida bu ayollarning ish haqi saqlanib qoladi, biroq bu muhlat muddatli mehnat shartnomasi tugagan kundan boshlab uch oydan oshmasligi kerak.

Shuningdek, Mehnat kodeksi 238-moddasiga ko'ra, ayollarga onalik bilan bog'liq holda beriladi-

gan kafolatlar va imtiyozlar (tungi ishlarga va ish vaqtidan tashqari ishlarga, dam olish kunlaridagi ishlarga jalb etishni va xizmat safarlariga yuborishni cheklash, shuningdek qo'shimcha ta'tillar berish, imtiyozli ish rejimlarini o'rnatish hamda mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlari va boshqa normativ hujjatlarda belgilangan boshqa kafolatlar va imtiyozlar), onasiz bolalarni (ona vafot etgan, onalik huquqidan mahrum etilgan, uzoq vaqt davolash muassasalarida bo'lgan va bolalariga ona sifatida g'amxo'rlik qilmagan boshqa hollarda) tarbiyalayotgan otalarga, shuningdek voyaga yetmagan bolalarning vasiylariga (homiylariga) ham tatbiq etiladi.

Ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan kafolatlar va imtiyozlar, shuningdek ota-ona g'amxo'rligidan mahrum bo'lgan bolalarni tarbiya

qilayotgan buviga, buvaga yoki boshqa qarindoshlarga ham beriladi.

Masalan, 3 yoshga to'lmagan farzandi bor yolg'iz ota o'z mehnat vazifalarini muntazam ravishda buzib kelmoqda yoki o'z mehnat vazifala-

rini bir marta qo'pol ravishda buzdi. Bu vaziyatda mehnat shartnomasini ish beruvchining tashabbusi bilan bekor qilib bo'lmaydi, korxonaning butunlay tugatilish hollari bundan mustasno. Chunki Mehnat kodeksi 238-moddasiga ko'ra, bu holatda yolg'iz otaga ham 237-moddadagi kafolatlar tatbiq qilinadi.

Bu normalar bozor iqtisodiyoti sharoitida ko'plab ish beruvchilarga tushov bo'lmoqda. Amaliyotda ayrim xodimlar ushbu kafolatlarni suiiste'mol qilayotgani kuzatilmoqda. Masalan, mehnat intizomiga rioya qilishmaydi, ish beruvchining qonuniy farmoyishlarini o'z vaqtida va aniq bajarishmaydi. Ish beruvchilar malakasi va mehnat unumdorligi o'ta past yoki intizomsiz bo'lgan bunday toifa xodimlar bilan ishlashga majbur bo'lishmoqda. Bu esa tashkilotga iqtisodiy jihatdan ham qimmatga tushmoqda.

Bunday vaziyatlarda ish beruvchi nima qila oladi?

Faqat quyidagi intizomiy jazolardan birini qo'llashi mumkin:

- ♦ hayfsan;
- ♦ o'rtacha oylik ish haqining 30 foizidan ortiq bo'lmagan miqdorda jarima;
- ♦ ichki mehnat tartibi qoidalarida nazarda tutilgan holatdagina o'rtacha oylik ish haqining 50 foizidan ortiq bo'lmagan miqdorda jarima.

Ish beruvchi bu toifadagi xodimlarning mehnat shartnomasini bekor qilolmaydi. Bunday toifa xodimlar mehnat vazifalarini muntazam ravishda buzganligi yoki bir marta qo'pol ravishda buzganligi ham mehnat shartnomasini bekor qilish uchun asos bo'la olmaydi. Ish beruvchi yuqorida qayd etilgan intizomiy jazolardan birini qo'llash bilan kifoyalanadi.

Ish beruvchi homilador ayollar va uch yoshga to'lmagan bolasi bor ayollar bilan tuzilgan mehnat shartnomasini o'z tashabbusi bilan bekor ham qildi deylik. Oqibati nima bo'ladi?

Birinchidan, mehnat shartnomasi qonunni ochiq-oydin buzgan holda bekor qilingan deb topiladi, sud mehnat shartnomasi bekor qilinganligini noqonuniy deb topadi va xodimning ishga tiklash haqidagi talabini qanoatlantiradi.

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 148-moddasi (Mehnat qilish huquqini buzish) 2-qismiga ko'ra ayolni homiladorligi yoki shaxsni yosh bolani parvarish qilayotganligini bila turib ishga olishdan g'ayriqonuniy ravishda bosh tortish yoki ishdan bo'shatish bazaviy hisoblash miqdorining yigirma besh baravarigacha miqdorda jarima yoki uch yilgacha muayyan huquqdan mahrum qilish yoxud uch yilgacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanadi.

Yangi Mehnat kodeksi (2023-yil 30-apreldan kuchga kiradi, unga qadar amaldagi Mehnat kodeksi kuchda bo'ladi) 409-moddasiga ko'ra 3 yoshgacha bolasi bor ayol yoxud 3 yoshgacha bo'lgan

bolani yolg'iz tarbiyalayotgan ota (vasiy) bilan mehnat shartnomasini ish beruvchining tashabbusiga ko'ra bekor qilishga faqat ushbu kodeksning 161-moddasi ikkinchi qismining 1-(tashkilot (uning alohida bo'linmasi) o'z muassislarining (ishtirokchilarining) yoki ta'sis hujjatlari bilan bunga vakolat berilgan yuridik shaxs organining qarori bilan tugatilganligi yoxud yakka tartibdagi tadbirkor tomonidan faoliyatning tugatilganligi); 4-(xodimning o'z mehnat majburiyatlarini muntazam ravishda buzganligi); 5-(xodimning o'z mehnat majburiyatlarini bir marta qo'pol ravishda buzganligi) bandlarida nazarda tutilgan asoslar bo'yicha yo'l qo'yiladi.

Ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan xodimlar bilan mehnat shartnomasi bekor qilinganda ularning bola parvarishlash nafaqasini olish huquqi saqlanib qoladi.

Bolasi uch yoshga to'lguniga qadar bola parvarishlash ta'tilida bo'lgan xodim bilan mehnat shartnomasini ish beruvchining tashabbusiga ko'ra 161-moddaning ikkinchi qismi 3-bandiga (xodimning malakasi yetarli bo'lmaganligi sababli egallab turgan lavozimiga yoki bajarayotgan ishiga muvofiq emasligi) muvofiq bekor qilishga xodim ta'tildan chiqqan kundan e'tiboran bir yil ichida yo'l qo'yilmaydi.

Demak, 2023-yilning 30-aprelidan boshlab 3 yoshgacha bolasi bor ayol yoxud 3 yoshgacha bo'lgan bolani yolg'iz tarbiyalayotgan ota (vasiy) o'z mehnat majburiyatlarini muntazam yoki bir marta qo'pol ravishda buzsa mehnat shartnomasini ish beruvchining tashabbusiga ko'ra bekor qilish mumkin bo'ladi.

Muhammadamin KARIMJONOV,

Toshkent davlat yuridik universiteti
Mehnat huquqi kafedrasida katta o'qituvchisi

Jinoyat ishlari bo'yicha sudlarda ma'muriy huquqbuzarlik bilan bog'liq ishlarini ko'rib chiqish masalalari

Mamlakatimizda sudlar faoliyatini yanada takomillashtirish, uning chinakam mustaqilligini ta'minlash bo'yicha qator islohotlar amalga oshirib kelinmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-iyuldagi "Sudlar faoliyatini yanada takomillashtirish va odil sudlov samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 6034-farmoniga asosan, sud tizimida 2021-yil 1-yanvardan boshlab: viloyat va unga tenglashtirilgan fuqarolik ishlari bo'yicha, jinoyat ishlari bo'yicha sudlar va iqtisodiy sudlar negizida sudyalarning qat'iy ixtisoslashuvini saqlab qolgan va sud ishlarini yuritish turlari bo'yicha alohida sudlov hay'atlarini tashkil etilgan holda Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar umumyurisdiksiya sudlari tashkil etildi.

Mazkur farmonga muvofiq, ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish vakolatini ma'muriy sudlardan jinoyat ishlari bo'yicha sudlarga o'tkazildi, ma'muriy va boshqa ommaviy huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan ishlarni ko'rishga ixtisoslashtirilgan Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar markazlari va Toshkent shahrida tumanlararo ma'muriy sudlari tashkil etildi, shu munosabat bilan tuman (shahar) ma'muriy sudlari tugatildi, bunda Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar ma'muriy sudlari saqlab qolindi.

Bundan tashqari, "bir sud – bir instansiya" tamoyili asosida sud ishlarini nazorat tartibida ko'rish instituti tugatildi.

Shu bilan birga “O‘zbekiston Respublikasi-ning Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi-ga qo‘shimcha va o‘zgartishlar kiritish haqida”-gi 2021-yil 4-oktabrdagi qonunga muvofiq yangi institut, ya‘ni “yarashilganligi munosabati bilan ma‘muriy javobgarlikdan ozod qilish” bo‘yicha alohida tartibi joriy qilindi.

O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksiga muvofiq, jabrlanuvchi yoxud uning qonuniy vakili yarashuv to‘g‘risidagi arizani ish vakolatli organlar (mansabdor shaxs-lar) tomonidan ko‘rib chiqilishi vaqtida, shuning-dek sud muhokamasining istalgan bosqichida, ammo sud qaror chiqarguniga qadar berishi mum-kin. Arizani qabul qilish chog‘ida vakolatli organ (mansabdor shaxs) va sud jabrlanuvchiga yoki uning qonuniy vakiliga sud yarashuvni tasdiqlasa, u mazkur ish bo‘yicha ish yuritishni qayta tiklash haqida iltimosnoma berish huquqini yo‘qotishini tushuntirishi shart¹.

Yarashuv to‘g‘risidagi ishlar bo‘yicha sud muhokamasi ish sudga kelgan paytdan e‘tiboran uch kundan kechiktirmay o‘tkazilishi kerak. Demak, yarashuv to‘g‘risidagi ishlarining barchasi sudlar tomonidan ko‘rib chiqilib hal qilinadi.

Statistik ma‘lumotlar tahlil qilinganda, jinoyat ishlari bo‘yicha birinchi instansiya sudlari tomo-nidan 2020-yilda 30 mingdan ortiq, 2021-yilda esa 47 mingdan ortiq jinoyat ishi ko‘rib tamomlan-gan bir paytda, shu sudlar tomonidan 2020-yilda 341 mingdan ortiq, 2021-yilda 428 mingdan ortiq ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlar ko‘rib tamomlangan².

Jinoyat ishlari bo‘yicha tuman (shahar) sud-lari tomonidan ma‘muriy huquqbuzarlik toifada-gi ishlar jinoyat ishlariga nisbatan o‘n baravar ko‘pligini ko‘rsatmoqda.

Jinoyat ishlari bo‘yicha sudlarning ish yuk-lamasini kamaytirish hamda ularning ish sa-maradorligini oshirish maqsadida sudlarning yarashuv to‘g‘risidagi ishlarni ko‘rib chiqish vako-latini ma‘muriy huquqbuzarlikni rasmiylashtirish vakolatiga ega bo‘lgan organlarning mansabdor shaxslariga berish taklifi beriladi.

Shu bilan birga ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlarni sudlar tomonidan ko‘rish

amaliyoti o‘rganilganda, bu sohadagi qonun nor-malari nomukammalligi, qonunchilikni qo‘llashda sudlarda bir xil yondashuv mavjud emasligi sabab-li ushbu sohaning qonunchiligini takomillashti-rish lozimligini ko‘rsatmoqda.

Birinchidan, ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘ri-sidagi ishlar sud tomonidan ma‘muriy huquqbu-zarlik to‘g‘risidagi bayonnoma va ishga oid boshqa materiallar olingan kundan boshlab o‘n besh kun-lik muddatda ko‘rib chiqilishi nazarda tutilgan, alohida toifadagi ishlarning bir, uch, besh sutka muddatda ko‘rib chiqilishi belgilangan³.

Ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risidagi ishlar-ning sudlar tomonidan bunday qisqa muddatlarda ko‘rib, hal qilinishi ayrim hollarda ishlarning to‘liq, asosli hamda adolatli bo‘lishiga muayyan ma’noda o‘z ta’sirini o‘tkazmay qo‘ymaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenu-mining 2018-yil 30-noyabrdagi 35-son “Sudlar tomonidan ma‘muriy huquqbuzarlik to‘g‘risida-gi ishlarni ko‘rishni tartibga soluvchi qonunlarni qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risida”gi qarori-ning 10-bandida sudlar dalillarga, shu jumladan, ishda qatnashuvchi shaxslar tomonidan taq-dim etilgan foto, audio va video yozuvlarga, shu-ningdek, internet tarmog‘idan olingan ma‘lumot-larga baho berish uchun tegishli mutaxassis jalb qilinishi mumkinligi belgilangan.

Biroq muddatlarni qisqaligi sababli sudlarning tegishli dalillarni mutaxassislarni jalb qilgan hol-da ko‘rib chiqish imkoniyatini cheklanishiga sabab bo‘ladi. Natijada, taraflarning sud qaroridan noro-zi bo‘lib, yuqori instansiyalarga murojaat qilishla-riga olib keladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasi Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining 305-moddasiga ma‘muriy huquqbu-zarlik to‘g‘risidagi ish sudyaga kelib tushgandan so‘ng bir oy muddatda ko‘rib chiqilishi to‘g‘risidagi normani kiritish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, O‘zbekiston Respublikasi Jino-yat protsessual kodeksining 25-moddasiga ko‘ra, birinchi instansiya sudining sud majlisida, shu-ningdek ishlar yuqori sudlarda ko‘rilayotganda ish yuritish taraflarning o‘zaro tortishuvi asosida amalga oshiriladi. Ish suda ko‘rilayotganda ayb-

¹ Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 3132-моддаси.

² <https://stat.sud.uz/file/2022/17-01/jinoyat-2021-12oy.pdf>.

³ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 305-моддаси.

lash, himoya qilish va ishni hal qilish vazifalari bir-biridan alohida bajarilib, aynan bir organ yoki aynan bir mansabdor shaxs zimmasiga yuklatilishi mumkin emas⁴.

Biroq, O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksida ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishda ma'muriy huquqbuzarlik bayonnomasini tuzgan mansabdor shaxslarning ishtiroki istisno etiladi. Sudda ma'muriy bayonnomani qo'llab-quvvatlovchi taraf (ayblov tarafi) bo'lmagani sababli, ishni ko'rib chiqayotgan sudya ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishda ayblov taraf sifatida isbotlash majburiyatini o'z zimmasiga olishga sabab bo'lmoqda. Bu esa, sudda ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish yuritish taraflarning o'zaro tortishuvi asosida amalga oshirilishi prinsiplariga zid hisoblanadi.

Shu sababli, barcha ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarning sudda ko'rib chiqilishida ma'muriy bayonnoma tuzgan mansabdor shaxsning ishtirokini ta'minlash maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, sudyaning ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqishda ishtirok etishiga monelik etuvchi holatlar (rad qilish tartibi) va tartibi O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risida kodeksda nazarda tutilmagan.

Bu esa sudyaning ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni xolisona ko'rilishiga, ishni adolatli hal qilinishiga to'sqinlik qilinishi mumkin.

Xorijiy davlatlar tajribasi asosida O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksini quyidagi qonun normalari bilan to'ldirish maqsadga muvofiq:

"303²-modda Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni yuritishda rad qilish asoslari va tartibi.

Sudya quyidagi hollarda ishni ko'rishda ishtirok etishi mumkin emas:

1) mazkur ish ilgari ko'rilganda sudya sifatida ishtirok etgan bo'lsa;

2) mazkur ish bo'yicha vakolatli organ mansabdor shaxsi sifatida ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi bayonnoma rasmiylashtirgan yoki qaror chiqargan bo'lsa;

3) mazkur ish ilgari ko'rilganda unda prokuror, ekspert, mutaxassis, tarjimon, sud majlisi kotibi, vakil yoki guvoh sifatida ishtirok etgan bo'lsa;

4) ishda ishtirok etuvchi shaxslar yoki vakillarining qarindoshi bo'lsa;

5) ishning natijasidan shaxsan, bevosita yoki bilvosita manfaatdor bo'lsa yoxud uning xolisligiga shubha tug'diruvchi boshqa holatlar mavjud bo'lsa.

Ushbu moddada ko'rsatilgan asoslar mavjud bo'lganda, sudya o'zini o'zi rad qilish haqida arz qilishi shart. Ishni yakka tartibda ko'rayotgan sudyani rad qilish to'g'risidagi masala sud raisi, bir tarkibli sudda esa shu sudya tomonidan hal qilindi. Sudyaning o'zini o'zi rad qilish to'g'risidagi masala sud ajrimida qayd qilinadi".

To'rtinchidan, xorijiy davlatlarda xususan, Buyuk Britaniyada, Kanadada, Belgiya va boshqa rivojlangan davlatlarning ma'muriy huquqbuzarlikka oid ishlarni ko'rib chiqish amaliyoti o'rganilganda ularda ma'muriy huquqbuzarlik tushunchasi ishlatilmasligi, uning o'rniga kam ahamiyatli huquqbuzarliklar deb nomlangan tushuncha qo'llanishi, ushbu toifadagi ishlarni alohida sudlar ko'rib chiqishi ma'lum bo'ldi.

Fikrimizcha, rivojlangan davlatlarning amaliyotini o'rgangan holda davlatimizda ham ma'muriy huquqbuzarlik ishlarini ko'rib chiquvchi alohida sudlarni joriy qilish lozim.

Xulosa qilib aytganda, taklif etilayotgan o'zgarishlar amalda o'z ifodasini topsa, nafaqat fuqarolarning huquq va erkinliklarini, balki sud hokimiyatining ham chinakam mustaqilligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Dilshod NAIMOV,

Jinoyat ishlari bo'yicha Urganch shahar sudi sudyasi

⁴ Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг 25-моддаси. www.lex.uz -Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

Davlat xaridlaridagi

jinoyatlar

yuzasidan taftish
o'tkazishning
xususiyatlari

Taftish lotincha “revisio” soʻzining tarjimasi boʻlib, qayta koʻrib chiqish degan maʼnoni anglatadi¹. Taftish turli adabiyotlarda har xil sharhlanadi. Ilmiy adabiyotlarda taftishning huquqiy tabiati yuzasidan bir fikrga kelinmagan. Sababi taftish jinoyat-protsessual huquqidan tashqari huquqning boshqa tarmoqlari, jumladan, moliya huquqi, tadbirkorlik huquqi, maʼmuriy huquqda ham keng foydalaniladi va mazkur huquq tarmoqlari bilan tartibga solinadi.

Yuridik lugʻatlarda taftish (reviziya) — moliyaviy nazoratning asosiy uslubi sifatida tavsiflanib, obyektlariga koʻra hujjatlar asosidagi, amaldagi, toʻliq va tanlash yoʻli bilan oʻtkaziladigan, tashkiliy jihatiga koʻra reja asosida va rejasiz; kompleks, yaʼni bir necha nazorat olib boruvchi organlar bilan birgalikda oʻtkaziladigan taftishlardan iboratligi² keltiriladi.

Bir guruh huquqshunoslar esa, taftish – boʻlib oʻtgan ish, hodisa va boshqalar yuzasidan yoki haqiqiy ahvolni aniqlash maqsadida oʻtkaziladigan tekshiruv; taftish korxona, tashkilot va muassasalar moliya-xoʻjalik faoliyatini, mansabdor shaxslarining xizmat faoliyatini, hujjatlar, budjet tashkilotlarida budjetdan ajratilgan mablagʻlarining maqsadli sarflanishini, buxgalteriya yozuvlarining toʻgʻri yuritilishini tekshirish va nazorat qilish omillaridan biri³ deb belgilaydi.

1998-yil 24-dekabrda qabul qilingan “Xoʻjalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish toʻgʻrisida”gi Oʻzbekiston Respublikasi qonuniga koʻra taftish – soliq va valyuta toʻgʻrisidagi qonunchilikka rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida xoʻjalik yurituvchi subyektlarning buxgalteriya, moliya, statistika, bank hamda boshqa hujjatlarini oʻrganish va taqqoslashdir.

Jinoyat-protsessual kodeksining 187¹-moddasiga koʻra taftish yuridik shaxslar va yakka

tartibdagi tadbirkorlarni taftish qilish ish uchun ahamiyatli boʻlgan holatlar haqidagi maʼlumotlarni tekshirilayotgan subyektlarni buxgalteriya, moliya, statistika, bank hujjatlarini va boshqa hujjatlarini oʻrganish hamda taqqoslab koʻrish yoʻli bilan olish mumkin boʻlgan hollarda tayinlanadi.

Davlat xaridlari sohasidagi jinoyatlar yuzasidan taftish tergovga qadar tekshiruvda va jinoyat ishi qoʻzgʻatilganidan soʻng, zarurat boʻlsa, sud tergovi davrida oʻtkazilishi mumkin.

Taftish tayinlanishi bilan tergovchi va taftishni oʻtkazuvchi shaxs oʻrtasida protsessual huquqiy manosabatlar yuzaga keladi, yaʼni mansabdor shaxsda taftishni oʻtkazish va taftish dalolatnomasini tergovchiga taqdim etish majburiyati yuzaga keladi⁴.

G. N. Lesinning fikricha korxona hisobotlarida kamchiliklar yaqqol koʻrinib turganida yoki uning faoliyatidagi qonunbuzarliklar toʻgʻrisidagi xabarlar mavjud boʻlgandagina muayyan sohadagi mutaxassisni jalb qilish maqsadga muvofiq⁵.

“Xoʻjalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish toʻgʻrisida”gi qonunga koʻra xoʻjalik yurituvchi subyektlarning moliya-xoʻjalik faoliyatini tekshirishlar belgilangan tartibda faqat soliq xizmati organlari tomonidan, mazkur tekshirishlar davomida soliq va valyutaga oid jinoyatlar aniqlanganida esa

¹ revizionizm – Vikilugʻat/ uz.m.wiktionary.org.

² Юридик атамалар қомусий луғати. Ғ. А. Абдумажидов, Қ. Р. Абдурасулова ва бошқалар муаллифлигида. –Т. 2003. 276-б.

³ Т. Мирзаев. Қомус. Инфо онлайн энциклопедия. <https://uz.m.wiktionary.org>.

⁴ В. В. Шадрин. Назначения ревизии по требованию правоохранительных органов. Банковское право -2005. №3. – с. 23.

⁵ Г. Н. Лесин. Совершенствование организации и проведения документальных ревизий хозяйственно-производственной деятельности. – М. Автореф. дис... канд. экон. наук. 1995. – с. 21.

Bosh prokuratura huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti tomonidan amalga oshirilishi belgilangan.

Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 5-avgustdagi “O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 431-qaroriga ko‘ra, Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasi O‘zbekiston Respublikasi budjet tizimi budjetlari mablag‘larining, shuningdek, davlat kafolati ostida jalb qilingan mablag‘larning maqsadli sarflanishi, davlat xaridlarida budjet buyurtmachilari tomonidan qonunchilik hujjatlariga belgilangan talablarga rioya etilishi, moliyaviy nazorat obyektlari tomonidan budjet qonunchiligiga, budjet smeta-shtat intizomiga rioya etilishi ustidan nazoratni amalga oshirishi belgilangan.

Jinoyat ishlari va tergovga qadar tekshiruvda taftishni o‘tkazish tartibi belgilangan Jinoyat-protsessual kodeksiga ko‘ra, taftishni o‘tkazishga Bosh prokuratura huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti, soliq xizmati, Iqtisodiyot va moliya vazirligi va uning hududiy organlarining mu-

taxassislari, zarur bo‘lganda, boshqa davlat organlari va tashkilotlarining xodimlari ham jalb etilishi mumkin.

Taftish davomida to‘plangan materiallarning to‘liqligi jinoyat hodisasi haqidagi versiyalarni ishlab chiqishga, dastlabki tergov holatini tahlil qilish samaradorligiga ta’sir qiladi⁶. Tergov amaliyotini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, tergovga qadar tekshiruv davomida taftishni o‘tkazuvchi mutaxassislarni ajratish jarayonining uzoqqa cho‘zilgani, mutaxassislar bir vaqtning o‘zida boshqa tekshiruvlarga jalb etilgani, taftish o‘tkazish jarayoni mantiqan oxiriga yetkazilmagani sababli jinoyat ishini qo‘zg‘atishga asos bo‘luvchi ma’lumotlar to‘planmagan. Shu bois tergovga qadar tekshiruvning muddati yakunlangani munosabati bilan jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad etish haqidagi qaror qabul qilish holatlari ko‘plab uchraydi.

Shu sababli tergovga qadar tekshiruvni to‘g‘ri rejalashtirib, tezkor-qidiruv organlariga topshiriq berish orqali aynan qonun buzilish holatlari qaysi hollarda sodir etilgani yuzasidan ma’lumotlarni qo‘lga kiritib, taftishchilar ushbu faoliyatni tekshirishga jalb etilsa samarali natija berishi mumkin.

Davlat xaridlari sohasida o‘tkaziladigan tergovga qadar tekshiruv va jinoyat ishlari yuzasidan tayinlanadigan taftishni o‘tkazishda e’tibor qaratiladigan bir qator holatlar mavjud bo‘lib, ular quyidagilar bo‘lishi mumkin:

- taftish muddati asossiz cho‘zilishining oldini olish uchun taftish o‘tkazish vakolatini mutaxassislarga yuklash hamda sohaga oid mutaxassislarni kompleks jalb qilish;
- taftish tayinlanguniga qadar jinoyatga aloqador taftishni amalga oshirish uchun kerak bo‘ladigan hujjatlarning yo‘q qilinishi, almashtirilishi va ma’lumotlar o‘zgartirib qo‘yilishining oldini olish maqsadida ularni olib qo‘yish va taftishchilarga taqdim etish;
- taftish o‘tkazuvchi mutaxassislar tekshirilayotgan korxona vakillari bilan til biriktirishining oldini olish uchun ularga huquq va majburiyatlari tushuntirilib, taftishda bor holatni ko‘rsatmaslik va til biriktirish oqibatlari yuzasidan yozma ravishda ogohlantirish;
- arizachilar, guvohlarni so‘roq qilish orqali davlat xaridlari sohasidagi jinoyat aynan qaysi holatlarda sodir etilganiga e’tibor qaratib, taftish o‘tkazuvchi mutaxassislarni aynan ushbu faoliyatni tekshirishga jalb qilish.

⁶ Г. С. Гарбуз. Методика по расследованию присвоения или растраты, совершаемых в бюджетной сфере. Дис-я... кан-т. юр. наук.- Кр. - 2007. - Л. 65.

Davlat xaridlari sohasidagi jinoyat ishlari yuzasidan taftish o'tkazishning zarurati shundan iboratki, budget va korporativ buyurtmachilar tomonidan davlat xaridlarini amalga oshirishda amaldagi qonunchilikka rioya etilishi yuzasidan soha bo'yicha iqtisodiy, texnik, yuridik va boshqa sohaga oid bilimlarga ega bo'lgan mutaxassislarni jalb qilgan holda taftish, tekshiruv va nazorat tadbirlarini o'tkazishdir.

Davlat xaridlari sohasidagi jinoyat yuzasidan katta loyihalar va budget mablag'lari sarflanishini kompleks o'rganish Hisob palatasi mutaxassislariga, budget tashkilotlarida sodir etilgan bo'lsa Iqtisodiyot va moliya vazirligi Davlat moliyaviy nazorati inpeksiyasi mutaxassislariga, xo'jalik yurituvchi subyektlarga nisbatan o'tkazilganida soliq idoralari va Bosh prokuratura huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti taftishchilariga yuklanadi.

Buning uchun quyidagi soha mutaxassislari jalb etilishi mumkin:

- davlat xaridlari to'g'risidagi qonunchilikka rioya etilishi yuzasidan Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Davlat xaridlari departamenti mutaxassislari;
- davlat xaridlarini amalga oshirishda Monopoliyaga qarshi kurashish to'g'risidagi qonunchilikka rioya etilganini tekshirish yuzasidan Raqobatni rivojlantirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish qo'mitasi mutaxassislari;
- davlat xaridlari orqali amalga oshirilgan tovarlarning davlat bojxona chegarasidan o'tkazilishining qonuniyligini o'rganish uchun bojxona qo'mitasi mutaxassislari;
- loyiha-smeta hujjatlari to'g'ri tuzilganligi yuzasidan loyiha tashkilotlari mutaxassislari;
- loyiha-smeta hujjatlarida narxlar va me'yorlar asosli qo'llanganini o'rganish uchun "Shaharsozlik hujjatlari ekspertizasi" DUK va "Loyihalar va import kontraktlarini kompleks ekspertiza qilish markazi" DUK mutaxassislari;
- qurilish sifati va uni amalga oshirishda texnik me'yorlarga rioya etilganini tekshirish uchun Qurilish sifatini nazorat qilish inspeksiyasi mutaxassislari;
- tovarlar mavjudligi, ishlar va xizmatlar loyiha-smeta hujjatlarida belgilangan miqdor va hajmda bajarilganini tekshirish uchun nazorat o'lchovidan o'tkazuvchi tegishli ruxsatnomasi bo'lgan mutaxassislari;
- obyektlarga o'rnatilgan uskunalarning texnik standartlarga to'g'ri kelishi va sifatini tekshirish uchun Texnik jihatdan tartibga solish agentligi mutaxassislari;
- tovarlarning narxini aniqlash uchun baholovchi tashkilotlarning mutaxassislari.

Ushbu mutaxassislarni kompleks ravishda taftishga jalb etish taftishning qisqa muddatlar-da sifatli yakunlanishi, ish yuzasidan barcha ho-latlar o'rganilishini ta'minlaydi.

“Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyati-ni davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risi-da”gi qonunning 2-moddasiga ko'ra tergovga qadar tekshirishlar chog'ida va qo'zg'atilgan jinoyat ishlari bo'yicha moliya-xo'jalik faoliya-ti tekshiruvlarini o'tkazish tartibi jinoyat-prot-sessual qonunchiligi bilan tartibga solinishi belgilangan. Ammo ushbu qonunning 9-mod-dasida prokuratura, ichki ishlar va davlat xavf-sizlik xizmati organlari tomonidan xo'jalik yu-rituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish uchun qo'zg'atilgan jinoiy ish mavjudligi asos bo'lishi, bunda tekshiruvga xo'jalik yurituvchi subyekt-ning faqat qo'zg'atilgan jinoyat ishi bilan bog'liq faoliyati qamrab olinishi mumkin bo'lib, bu haq-da tekshiruvni tayinlash to'g'risidagi qarorda ko'rsatilgan bo'lishi lozimligi qayd etilgan.

1998-yil 19-noyabrda “Xo'jalik yurituvchi subyektlarni tekshirishni tashkil qilishni tar-tibga solish to'g'risida”gi Prezident farmoniga ko'ra, xo'jalik yurituvchi subyektlarning faoli-yati prokuratura, Ichki ishlar vazirligi va Dav-lat xavfsizlik xizmati organlari tomonidan faqat qo'zg'atilgan jinoiy ish bo'yicha tergov tartibida tekshirilishi ta'kidlangan.

Jinoyat-protsessual kodeksiga ko'ra, taftish tergovga qadar tekshiruv davomida ham o'tka-ziladi. Faqatgina tadbirkorlik subyektini taf-tish qilish uning qonunchilikni buzganligi fakt-lari bo'yicha qo'zg'atilgan jinoyat ishi doirasida o'tkazishi belgilangan.

Tergov amaliyotida davlat ulushiga ega bo'lgan xo'jalik yurituvchi yoki tadbir-korlik subyektlari tomonidan davlat xa-ridlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini buz-ganlik holatlari yuzasidan tergovga qadar tekshiruv davomida taftish o'tkazilganda hujjatlarni taqdim etish va taftish o'tka-zishda qo'zg'atilgan jinoyat ishigina taftish o'tkazishga asos bo'lishi mumkinligi ha-qidagi vajlarni keltirish holatlari kuzatil-moqda.

Yuqoridagilarni inobatga olib, qonun hujjat-larining turli ko'rinishda talqin qilinishining oldini olish maqsadida “Xo'jalik yurituvchi sub-yektlar faoliyatini davlat tomonidan nazorat qilish to'g'risida”gi qonunning 9-moddasi 2-qis-miga va “Xo'jalik yurituvchi subyektlarni tek-shirishni tashkil qilishni tartibga solish to'g'ri-sida”gi Prezident farmoni 1-qismi 1-bandiga quyidagi tahrirda o'zgartirish kiritish taklif eti-ladi: “Prokuratura, Ichki ishlar vazirligi va Dav-lat xavfsizlik xizmati organlari tomonidan xo'ja-lik yurituvchi subyektlar faoliyatini tekshirish uchun Jinoyat-protsessual kodeksida belgilan-gan tartibda yuritilgan tergovga qadar tekshiruv, qo'zg'atilgan jinoiy ish mavjudligi asos bo'lishi, bunda tekshiruvga xo'jalik yurituvchi subyekt-larning faqat tergovga qadar tekshiruvni yuri-tishga asos bo'lgan va qo'zg'atilgan jinoiy ish bilan bog'liq faoliyati qamrab olinishi mumkin bo'lib, bu haqda tekshiruvni tayinlash to'g'risi-dagi qarorda ko'rsatilgan bo'lishi lozim”.

Huquqshunoslar taftish materiallarini o'rganishda tergovchi tomonidan aniqlanishi kerak bo'lgan uchta yo'nalishni belgilaydilar:

- taftish o'tkazish tartibi, buxgalteriya hujjatlarini o'rganish usullari;
- taftish dalolatnomasini shakl va mazmun jihatidan o'rganish;
- taftish dalolatnomasida keltirilgan holatlarning ishonchliligi va jinoyat belgilarini ko'rsatish nuqtayi nazaridan baholashlari lozim.

D. V. Smernov, V. G. Tanasevich tergovga qadar tekshiruv davrida o'tkazilgan hujjatli taftishni xo'jalik nazoratining usullaridan biri sifatida, dastlabki tergov davomida huquqni muhofaza qiluvchi idoralar tomonidan tayinlangan taftishni dalillarni to'plash vositasi sifatida baholaydi. Ushbu fikrlar asosli bo'lib, davlat xaridlari sohasida tergov qilingan jinoyat ishlarini o'rganish natijalari buni tasdiqlaydi.

Davlat xaridlari sohasida sodir etilgan, 2021–2022-yillarda tergov organlari tomonidan tergov qilingan 21 ta jinoyat ishi o'rganib chiqilganda, ularning 6 tasida nazorat qiluvchi organlar tomonidan o'tkazilgan taftish hujjatlari jinoyat ishini qo'zg'atishga asos bo'lgani, 13 tasida jinoyat ishini qo'zg'atishda tezkor-qidiruv tadbirlari davomida to'plangan hujjatlar, 2 tasida tergovga qadar tekshiruv davomida o'tkazilgan taftish hujjatlari asos bo'lganligi aniqlandi. Mazkur jinoyat ishlarining barchasida jinoyat ishi qo'zg'atilganidan so'ng davlat xaridlari sohasidagi qonun buzilish holatlari yuzasidan taftish o'tkazilgan va yakuniy to'xtamga kelingan.

Taftish o'tkazish jarayonida taftishchi va mutaxassislar aynan davlat xaridlari sohasidagi va boshqa qonunchilik buzilganini hujjatlar va faktik holatlar orqali o'rganib dalolatnoma rasmiylashtiradi. Davlat xaridlari sohasidagi jinoyat ishlarini qo'zg'atish va shaxslarni ayblash uchun o'tkazilgan taftish hujjatlari va mutaxassislarning yozma fikrlari muhim daliliy ahamiyatga ega. Chunki mutaxassislarning o'rganishlari natijasida davlat xaridlarini amalga oshirishda ishlar, xizmat turlari va hajmlari kam va sifatsiz bajarilganligi, tovarlarning narxi yuqoriligi yoki sifatsizligini kelgusida gumon qiluvchi, ayblanuvchi inkor qila olmaydigan qonun hujjatlari bilan asoslanadi.

Amaldagi Jinoyat-protsessual kodeksining 81-moddasida dalillar guvohning, jabrlanuvchining, gumon qilinuvchining, ayblanuvchining, sudlanuvchining ko'rsatuvlari, ekspertning xulosasi, ashyoviy dalillar, ovozli yozuvlar, videoyozuvlar, kinotasvir va fotosuratlardan iborat materiallar, tergov va sud harakatlarining bayonnomalari va boshqa hujjatlar bilan aniqlanadi, deb ko'rsatilgan. Ammo ushbu moddada tergov davomida o'tkazilgan taftish hujjatlari va mutaxassisning yozma fikrlari kiritilmagan. Shu sababli Jinoyat-protsessual kodeksining 81-moddasida qayd etilgan dalillarni aniqlash usullariga taftish hujjatlari va mutaxassisning yozma fikrini ham kiritishni taklif etamiz.

Davlat xaridlari sohasida 2021—2022-yillarda tergov qilingan 21 ta jinoyat ishida o'tkazilgan dastlabki tergov muddatlari o'rganib chiqilganda, ularning 5 tasida dastlabki tergovning 3 oylik muddati ichida taftish yakunlanib, jinoyat ishlari mantiqan yakuniga yetganidan so'ng, jinoyat ishlari ayblov xulosasi bilan prokuratura organlariga yuborilgani, 9 ta jinoyat ishi yuzasidan dastlabki tergov muddati 5 oyga qadar uzaytirilgani, jami 16 ta jinoyat ishi qo'zg'atilishi bilan taftish tayinlanib, dastlabki tergov harakatlari o'tkazilganidan so'ng taftish yakunlanmagani sababli jinoyat ishlari Jinoyat-protsessual kodeksining 364-moddasi 1-qismiga asosan to'xtatilgani aniqlandi.

Sud idoralariga yuborilgan 5 ta jinoyat ishida ish epizodlari va tekshiruv hajmi kichikligi, dastlabki tergov to'xtatilgan 16 ta jinoyat ishida esa taftishchilar oldiga qo'yilgan tekshiruv hajmi va ish bo'yicha epizodlar soni ko'pligi aniqlandi.

Shuningdek, iqtisodiy jinoyatlarni tergov qilgan tergovchilar o'rtasida sotsiologik so'rov-

lar o'tkazilganda ular mutaxassislar kamligi sababli taftishchilarning ajratilish jarayoni cho'zilishi, taftish bo'yicha tekshirilayotgan holatlar soni ko'p bo'lgani sababli taftish jarayoni cho'zilishi, taftish yakunlanmagani sababli ayblanuvchi tariqasida jalb qilinishi lozim bo'lgan shaxslar doirasi aniqlanmasligi bois taftish tayinlanganidan so'ng, jinoyat ishlari bo'yicha dastlabki tergov Jinoyat-protsessual kodeksining 364-moddasi 1-qismiga asosan to'xtatilishini bildirganlar.

Mazkur kodeksning 370-moddasiga ko'ra dastlabki tergov to'xtatilgandan keyin va u qayta tiklangunga qadar tergov harakatlari o'tkazilishiga yo'l qo'yilmasligi belgilangan.

Oliy sud plenumining 2018-yil 24-avgust kunidagi "Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo'llashning ayrim masalalari to'g'risida"gi 24-qarorining 2-qismiga ko'ra, dalil uni olish bilan bog'liq protsessual harakatni o'tkazishga oid qoidalar va tartibga rioya etilgan holda olingan bo'lishi, dalilni olishda tergov va sud harakati jarayoni va natijalarining qayd etilishiga doir qonunning barcha talablariga rioya etilgan holda olingan bo'lishi shartligi, ushbu shartlarga amal etilmasligi dalilning maqbul emas, deb topilishiga asos bo'lishi qayd etilgan.

Tergovchi jinoyat ishini tergov qilish chog'ida jinoyat-protsessual qonuni talablarini buzish va dalillarni to'plashda qonun talablarini buzib, kelgusida ularni nomaqbul deb topilishidan manfaatdor emas. Shu sababli jinoyat ishini tergov qilishda jinoyatning barcha holatlarini tekshirish va qonuniy chora ko'rishga harakat qiladi.

Davlat xaridlari sohasidagi jinoyatlar natijasida davlat pul mablag'larining talon-toroj qilinishi, maqsadsiz sarflanishi va suiiste'mollik natijasida davlat zarar ko'radi, mamlakatning iqtisodiy salohiyatiga putur yetadi. Qolaversa, ushbu jinoyatlarni to'liq fosh qilmaslik fuqarolarning, chet ellik investorlarning davlat organlariga bo'lgan ishonchi yo'qolishiga olib keladi.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, Jinoyat-protsessual kodeksining 364-moddasiga taftishni o'tkazish vaqtida dastlabki tergovning to'xtatib turilishi haqidagi normani kiritish taklif etiladi.

X. SAFAROV,

mustaqil tadqiqotchi

“Otamga og‘irroq jazo bering”

Hayot qisqa, umr g'animat. Barchamiz o'zimizga berilgan umrni turlicha yashaymiz. Kimdir hayotini faqat yaxshilik va solih amallar bilan bezasa, yana kimdir umr daftariga faqat qora siyohlarni chaplaydi. Inson o'zi tanlagan yo'lda iz qoldiradi: oq yoki qora. Kimdir hayotining eng go'zal damlarini kasalxona shiftiga tikilib o'tkazsa, yana kimdir qamoqxona panjaralari ortida, sovuq devor qurshovida xatolarini sarhisob qiladi.

O'zga yurtida jinoyat sodir etib, 7 yillik umrini qamoqda o'tkazgan H. Olimov (ism va familiyasi o'zgartirilgan) uchun esa umrning qiymati shu qadar arzon shekilli, qilgan qotilligi uchun olgan jazosidan saboq chiqarish o'rniga yana jinoyat sodir etgan.

2022-yil 5-oktabr kuni jinoyat ishlari bo'yicha Yangiariq tumani sudida H.Olimovning jinoyat ishi ko'rib chiqildi. Sudlanuvchining jinoiy harakatlari o'rganilar ekan, uning sovuqqonlik bilan odam o'ldirishga harakat qilishi bu odamning nafaqat oilasi, balki jamiyat uchun ham xatarli ekanini isbotladi. Jahlini chiqargan har odamga pichoq, bolta, o'roq o'qtalish yoki jarohat yetkazishga urinishi sog'lom fikrlaydigan odamning ishi emasligiga amin bo'lasiz.

H. Olimovning ishini ko'rib chiqib, sud quyidagilarni aniqladi.

Sudlanuvchi Yangiariq tumani tug'ilgan, o'zbek, ma'lumoti o'rta, oilali, 2 nafar farzandi bor. Unga muqaddam Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 105-moddasi 1-qismi, 111-moddasi va 169-moddasi bilan 7 yil 10 oy muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlanib, jazo o'tagan bo'lsa-da, bundan xulosa chiqarmaydi.

Badanga sovuq qurol bilan qasddan og'ir shikast yetkazish

jinoyatini quyidagi holatda sodir qilgan. Uyining bog' tomonida turmush o'rtog'i R. Mansurova bilan oralarida kelib chiqqan kelishmovchilik natijasida janjallashib, o'sha vaqtda ayolining qorni va chap yelkasi hamda boshqa joylariga pichoq va o'roq bilan urib jarohatlagan. Sud-tibbiy ekspertizasining xulosasiga ko'ra, bular og'ir jarohatlar sirasiga kiradi.

Sudlanuvchi sudda aybiga iqrorligini bildirib, quyidagilarni bayon etdi: "Men 2014-yilda ishlab pul topish maqsadida

opamning turmush o'rtog'i — pochchamiz Umid va Urganch shahrida yashovchi Odilbek ismli yigitlar bilan birga Rossiya Federatsiyasiga borib ishladim. O'sha yili 2-iyun kuni kechki payt mast holatda Umid va Odilbeklar bilan janjallashib, Umidga pichoq tiqib, jarohat yetkazganim natijasida Umid vafot etdi va men qilgan jinoyatim uchun Rossiya Jinoyat kodeksining tegishli moddalari bilan sudlanib, 7 yil 10 oy muddatga ozodlikdan mahrum qilindim. 2022-yil 14-aprelda jazoni to'liq o'tab ozodlikka chiqdim va 15-aprelda Xorazm viloyati Yangiariq tumanida joylashgan uyimga kelib, ota-onam va oilam bilan birga yashay boshladim.

So'ng uyda turmush o'rtog'im M. Rajabova bilan oilaviy kelishmovchiliklar bo'la boshladi. 2022-yil 18-may kuni kechki payt turmush o'rtog'im yonimga kelib yotganida, men unga yonimda yotmasligini, u bilan ajrashishimni aytganimda, turmush o'rtog'im xonadan chiqib ketdi. Ertasi kuni tong sahar uyg'onib, bog' tomonga chiqqanimda ayolimni ko'rib: "Hali uyingga ketmadingmi, yana ko'zingga ko'rindingmi, ket uyingga endi" deganimda, u menga "Bu uyga mening mehnatim singgan, o'zing chiqib ket" dedi va o'rtamizda dahanaki janjal kelib chiqdi. Shunda men M. Rajabovani qo'rqitib qo'yish uchun ayvon supachasida turgan pichoq va pastda turgan o'roqni qo'limga olib, pichoqni uning orqa tomoniga tiqmoqchi bo'lganimda, birdan qorniga sanchilib ketdi. Xotinim baland

ovozda o'g'lim Xursandni chaqirdi. Men xotinimga "baqirma" deb o'roq bilan boshiga bir necha marta jahl ustida urdim, natijada u qornini ushlab yerda o'tirib qoldi. Shu vaqtda singlim chiqib, menga "Nima qilayapsan, tegma" deb baqirdi. Shunda men sal nariroqda turgan boltani olib, ularni ham qo'rqitmoqchi bo'ldim, biroq hech kimga bolta bilan jarohat yetkazmadim. O'g'lim chiqqanidan so'ng qo'limdagi barcha narsalarni molxona tomonga tashladim va unga "IIBmi, "tez yordam"nimi tezroq chaqir" dedim. Bu paytda singlim xotinimni hammomga kirgizib, ustidagi qon dog'larini yuvdi. Biroz o'tib uyga "tez yordam" mashinasi kelib, ayolimni kasalxonaga olib ketdi.

Menda turmush o'rtog'imni singlim va o'g'lim chiqqan vaqtda ham o'ldirish imkoni bo'lgandi, lekin xotinimni o'ldirish niyatim bo'lmagan. Ayni vaqtda qilgan harakatlarimni anglab yetdim, turmush o'rtog'imdan qilgan ishlarim uchun kechirim so'rayman, qilmishimdan pushaymonman, suddan yengillik berishini so'rayman".

Sudda H. Olimovning ayoqli, o'g'li, singlisi ham voqeaning xuddi shu tarzda bo'lganini gapirishdi va qo'shimcha qilib janjalga sudlanuvchi ayolining xiyonati to'g'risidagi gumoni sabab bo'lganini aytishdi.

Qo'shimcha guvoh sifatida chaqirilgan Xorazm viloyati ruhiy asab kasalliklari dispanseri vrach-psixiatri T. Yoqubov Yangiariq tuman IIB tergovchisi tomonidan tayinlangan sud psixiatriya ekspertizasi haqidagi qaroriga asosan "Fuqaro H. Olimovni ekspertiza ko'rigidan o'tkazganimda ilgari ham, hozirda ham hech qanday ruhiy kasalliklar bilan kasallanmagani, o'zining ruhiy holatiga ko'ra to'g'ri ko'rsatma berishi, sud va boshqa tergov harakatlari-da ishtirok qilib, ish mohiyatini anglashi, tushuntirish qobiliyatiga egaligi, aqli norasolikni istisno qiladigan ruhiy nuqsonlari yo'qligi, mazkur ijtimoiy qilmishni sodir qilgan vaqtda o'z harakatlarini idrok qila oladigan holatda bo'lgani sababli tibbiy yo'sindagi majburiy davolanishga muhtoj emas" deya ko'rsatma berdi.

Sud-tibbiy ekspertizasi xodimining ma'lum qilishicha, jabrlanuvchining badanida jami 19 ta sanchma-kesma yaralar mavjud va bu og'irlik darajasi bo'yicha hayot uchun xavfli bo'lgan tan jarohati guruhiga kiradi. O'z vaqtida tibbiy yordam ko'rsatilmaganida bemor o'lishi mumkin edi.

Sud sudlanuvchi jinoiy harakatining yuridik kvalifikatsiyasini muhokama qilib, “Jinoyat kodeksi 34-moddasining beshinchi qismiga ko‘ra, xorijiy davlatlar sudlarining hukmlari bo‘yicha sudlanganlik holati shaxsni o‘ta xavfli residivist deb topish to‘g‘risidagi masala hal qilinayotgan vaqtda hisobga olinishi mumkin. Boshqa barcha hollarda xorijiy davlat sudining hukmi bo‘yicha sudlanganlik holatini sud faqat agar bu O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida nazarda tutilgan bo‘lsagina tan olishi mumkin”, deb tushuntirish bergan.

Aniqlanishicha, hozir O‘zbekiston Respublikasining Rossiya Federatsiyasi bilan xorijiy davlat sudining hukmi bo‘yicha shaxsning sudlanganlik holatini tan olish yuzasidan xalqaro shartnomasi mavjud emas.

Bunday holatda sudlanuvchini mazkur hukmda muhokama qilinayotgan jinoyatni sodir qilgan paytdagi huquqiy holatini ilgari jinoyat sodir qilgan shaxs sifatida baholab, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 104-moddasi 3-qismi “b” bandi bilan ayblash asossiz bo‘ladi.

Sud sudlanuvchiga nisbatan jazo tayinlashda amaldagi qonun talablari va Oliy sud plenumi tomonidan berilgan tushuntirishlarga qat’iy amal qilishni lozim topdi. Jinoyat kodeksining 8-moddasiga binonan jinoyat sodir etishda aybdor bo‘lgan shaxsga nisbatan qo‘llaniladigan jazo yoki boshqa huquqiy ta’sir chorasi odilona bo‘lishi, ya’ni, jinoyatning og‘ir-yengilligiga, aybning va shaxsning ijtimoiy xavflilik darajasiga muvofiq bo‘lishi lozim.

Sud sudlanuvchi H. Olimovga nisbatan jazo chorasi va turini tayinlashda uning aybiga iqrorligini, qilmishidan pushaymonligini jazoni yengillashtiruvchi holat deb, shuningdek, u muqaddam qasddan sodir qilgan jinoyati uchun sudlanib, qasddan badanga og‘ir shikast yetkazish jinoyati sodir qilgani javobgarlikni og‘ir-

lashtiruvchi holat deb hisoblandi. Unga nisbatan Jinoyat kodeksining 104-moddasi 2-qismi sanksiyasi doirasida ozodlikdan mahrum qilish jazosi tayinlashni, jazoni umumiy tartibli koloniyalarda o‘tashini, unga nisbatan qo‘llanilgan qamoqqa olish ehtiyot chorasini aslicha qoldirishni lozim topdi.

Jinoyat protsessual kodeksining 454 – 457, 460 – 463, 465 – 468, 471, 472, 473-moddalariga amal qilib, sud H. Olimovga 6 yil muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosini tayinladi. Jazoni umumiy tartibli koloniyalarda o‘tashi belgilandi.

Oilasi, yaqinlari bilan baxtiyorlikda yashashi mumkin bo‘lgan, umrining 7 yilini panjara ortida o‘tkazgan H. Olimov endigina ozodlikka chiqqandi. “Jahl kelganda aql ketadi” degan maqol bejiz aytilmagan. Oddiy aytishuvdan boshlangan janjal sudlanuvchi uchun juda ayanchli yakun topdi. U umrining yana olti yilini panjara ortida o‘tkazishga mahkum.

Achinarlisi, hatto yaqinlari ham uning ozodlikda qolishini istashmadi. Farzandining ko‘ziga esa butun umrga odam o‘ldirgan qotil va onasini o‘ldirishga uringan jinoyatchi ota sifatida muhrlandi. Farzandining “U onamni o‘ldirmoqchi bo‘ldi, unga qonunda belgilangan og‘irroq jazo berishingizni so‘rayman” degan gapi ota sifatida unga qanday ta’sir qilgani Xudogagina ayon. Ammo o‘ylaymizki, mahkumning bu safar o‘z qilmishlari haqida chuqurroq o‘ylab olishga, xatolarini tahlil qilishga vaqti yetarli bo‘ladi.

Jamolbek JUMANIYOZOV,
jinoyat ishlari bo‘yicha
Yangiariq tumani sudi raisi

Soʻz erkinligi mamlakatning rivojlanishidagi muhim omillardan sanaladi. Qaysi davlatda soʻz erkinligi mavjud boʻlmasa, oʻsha joyda hech bir sohada rivojlanish, taraqqiyot boʻlmaydi.

Soʻz erkinligi masʼuliyati

Soʻz erkinligi insonga jamiyatdagi kamchiliklarni, davlatning olib borayotgan siyosatidagi nuqsonlarni ochiq-oydin aytish imkoniyatini berib, masʼullarning nazaridan chetda qolgan masalalarga eʼtibor berilishini nazarda tutadi.

Bunda eʼtiborli jihati shundaki, koʻrsatilayotgan yo aytilayotgan kamchilik va nuqsonlar haqoratu tuhmatlardan yiroq, taʼmasiz boʻlishi lozim.

Ammo soʻnggi paytlarda Oʻzbekistonda mavjud soʻz erkinligi holatidan foydalanib, turli qingʻirliklarga qoʻl urayotganlar koʻp uchramoqda.

Bu aksar hollarda tuhmat, tovlamachilik, haqorat shaklida namoyon boʻlmoqda. Yana bir eʼtiborli tarafi, hech qanday maʼlumotga ega

boʻlmagan, na qonun-qoidani, na jurnalistik etikani tushunmaydigan ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari – blogerlar oʻzlarini jurnalist deb atab bu ishlarni amalga oshirmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish toʻgʻrisida”¹gi qonunida Internet jahon axborot tarmogʻidagi oʻz veb-saytiga va (yoki) veb-sayt sahifasiga hamma erkin foydalanishi mumkin boʻlgan, ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa xususiyatga ega axborotni joylashtiruvchi, shu jumladan axborotdan foydalanuvchilar tomonidan ushbu axborotni muhokama qilish uchun joylashtiruvchi jismoniy shaxsning bloger ekanligi belgilangan.

¹ <https://lex.uz/docs/83472>.

Bunda tegishli organlar haqorat yo tuhmat uchun ijtimoiy tarmoq foydalanuvchisiga cho'ra ko'rgan taqdirda "so'z erkinligi"ga tahdid deb baholanishi oddiy holga aylandi. Negaki, so'z erkinligi degani birovni haqorat qilish, yo birovga tuhmat qilish, yo tovlamachilik qilish degani emas. So'z erkinligi haqiqatni aytish, kamchiliklarni ochiqchasiga yozish yo gapirish deganidir.

Sud qaroriga binoan D.B. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 139-moddasi (Tuhmat) 3-qismi "a" va "g" bandlari, shuningdek, mazkur kodeksning 165-moddasi (Tovlamachilik) 2-qismi "a" bandi bilan aybli deb topilgan hamda unga 4 yilu 6 oy muddatga ozodlikni cheklash jazosi tayinlangan.

Nº3/2023 • Huquq va burch 63

Ko'rib chiqayotgan mavzuimiz bo'yicha xorij tajribasiga nazar solamiz.

Inson huquqlari va asosiy erkinliklari himoyasi to'g'risidagi Yevropa konvensiyasi³ning 10-moddasi birinchi bandida: "Har kim o'z fikrini erkin bildirish huquqiga ega. Bu huquq o'z e'tiqodiga ega bo'lish erkinligini hamda davlat hokimiyati organlarining hech qanday aralashuvisiz va davlat chegaralaridan qat'i nazar, axborot va g'oyalarni olish va tarqatish erkinligini o'z ichiga oladi. Ushbu modda davlatlarning radioeshittirish, televideniye yoki kinematografiya korxonalarini litsenziyalashiga to'sqinlik qilmaydi", deb qayd etilgan.

Biroq, ushbu moddaning ikkinchi bandida amal qilinishi zarur bo'lgan tartiblar qayd etilgan: "Majburiyat va mas'uliyat yuklaydigan ushbu erkinliklarni ro'yobga chiqarish milliy xavfsizlik, hududiy yaxlitlik yoki jamiyat osoyishtaligi manfaatlarini nuqtayi nazaridan qonunda ko'zda tutilgan va demokratik jamiyat taqozosi bo'lgan hamda tartibsizliklar va jinoyatchilikning oldini olish, sog'liq va ma'naviyatni asrab-avaylash, boshqa shaxslarning sha'ni yoki huquqlarini himoya qilish, maxfiy suratda olingan axborotni tarqatishning oldini olish yoxud odil sudlov xolisligining nufuzini ta'minlash maqsadlaridan kelib chiqadigan muayyan rasmiyatchilik, shart-sharoit, cheklashlar va jazo choralari bilan bog'liq holda kechishi ham mumkin".

Shu o'rinda yana bir ma'lumotni qayd etishimiz joiz, AQSH Konstitutsiyasiga kiritilgan birinchi tuzatish so'z erkinligi bilan bog'liq⁴.

Ammo u boshqalarni haqorat qilish huquqini bermaydi.

Aytish joizki, barcha xorijiy mamlakatlarda ommaviy axborot vositalarida yoki internet orqali boshqalarni haqorat qiladiganlar uchun faoliyatni tartibga soluvchi alohida qonunlar mavjud.

Buyuk Britaniyada tuhmat qiluvchi ma'lumotlar jabrlanuvchiga nisbatan masxara, hurmatsizlik yoki nafratga sabab bo'ladigan ma'lumot hisoblanadi.

Internet orqali tuhmat, tovlamachilik qilish xorij amaliyotida kiberbulling deb ataladi.

Kiberbulling bu – Internet makonida odamga zarar yetkazish, ya'ni uni ta'qib qilish, qo'rqitish, u haqida mish-mishlarni tarqatish⁵.

Ko'pgina mamlakatlar kiberbullingga qarshi kurashish bo'yicha choralar ishlab chiqmoqda. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari rivojlangan bugungi kunda biror kishiga zarar yetkazishning ko'plab usullari mavjud – ijtimoiy tarmoqqa joylagan fotosurati ostida salbiy izoh yozish, guruh suhbatida yoki ijtimoiy tarmoqda haqorat qilish, shaxsiy hayotga oid ma'lumotlarni yoki tafsilotlarni joylashtirish.

Kiberbulling har doim ham tanish odamlar tomonidan qo'zg'atilmaydi, bu xabarlar ko'pincha anonim tarzda yuboriladi. Anonim zo'rvonlik unga uchraganlarning o'ziga bo'lgan ishonchiga katta putur yetkazishi va ularni xavfsizligidan mahrum qilishi mumkin. Chunki davlat organlari aralashuvisiz zo'rvonlik manbaasini aniqlash juda qiyin. Bu uning qurbonlarida paranoyaning rivojlanishiga olib kelishi ham halokatli ta'sir ko'rsatishi mumkin⁶.

Ammo bularning barchasi uchun qonunchilikda javobgarlik belgilanganini unutmaslik lozim. Shuningdek, bu kabi qilmishlarni amalga oshirish umumaxloq normalariga ham mutlaqo to'g'ri kelmaydi.

So'zimizni ulug' faylasuf Aristotelning iborasi bilan tugatamiz: "Kim ilmda ilgarilab, axloqda oqsasa, u oldinga emas orqaga ketayotgan bo'ladi".

Furqat ALIMARDON,
O'ZJOKU magistranti

³ <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>.

⁴ <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/our-government/the-constitution>.

⁵ <https://www.unicef.org/uzbekistan>.

⁶ <https://www.un.org/ru/chronicle/article/21893>.